Tridesetletnica revije
Zgodovina v šoli

ZGODOVINA V ŠOLI

Številka 2 Letnik 30 2022 ISSN 1318-1416
Poštnina plačana pri pošti 1102 Ljubljana

30 LET

Zavod Republike Slovenije za šolstvo

ZGODOVINA V ŠOLI

Številka **2** Letnik 30 2022
ISSN 1318-1416

Izdajatelj in založnik:
Zavod RS za šolstvo
Predstavnik: dr. Vinko Logaj
Uredniški odbor: dr. Dragica Čeč, Znanstveno-raziskovalno središče Koper; Bojana Aristovnik, Zgodovinski arhiv Celje; Dragica Babič, Šolski center Celje – Gimnazija Lava; Jana Bec, Osnovna šola Prule Ljubljana; mag. Mateja Drnovšek Zvonar, Osnovna šola Polje Ljubljana; Štefan Harkai ml., Osnovna šola Puconci; Brigita Praznik Lokar, Osnovna šola Danile Kumar Ljubljana; Damjan Snoj, Osnovna šola Preserje; dr. Mojca Šorn, Inštitut za novejšo zgodovino; Srečko Zgaga, Gimnazija Poljane; mag. Manica Maver, Državni tehniški zavod Žiga Zois, Trst; Kiti Jurica Korda, Gimnazija Dubrovnik; dr. Daniel Wutti, Visoka pedagoška šola, Celovec
Odgovorna urednica: dr. Vilma Brodnik
Naslov uredništva: dr. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Dunajska 104, 1000 Ljubljana, tel.: 01/236 31 19, faks: 01/236 31 50, e-naslov: vilma.brodnik@zrss.si
Urednica založbe: Simona Vozelj
Jezikovni pregled: Tine Logar
Prevod izvlečkov v angleščino: Ensitra prevajanje, Brigita Vogrinec Škraba s. p.
Oblikovanje: Studio Aleja d. o. o.
Računalniški prelom: ABO grafika, d. o. o., zanjo Igor Kogelnik
Tisk: Present, d. o. o.
Naklada: 510 izvodov
Naslovnica: Blejski otok je povezan z najstarejšo zgodovino Alpskih Slovanov v zgodnjem srednjem veku. Na otoku so arheološke raziskave dokazale obstoj staroslovanskega grobišča. Domneva se, da je ob grobišču sprva stalo staroslovansko svetišče, ki ga je po pokristjanjevanju v 8 ali 9. stoletju zamenjala manjša kapela posvečena Marijinemu rojstvu. Danes predstavlja Blejski otok s cerkvijo Matere Božje staro romarsko središče z izjemno bogato kulturno-zgodovinsko dediščino. (Vir slike: Gilad Topaz. Lastno delo/ Wikimedia Commons.)
Naročila: ZRSŠ – Založba, Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/300 51 99
Naročnina: Letna naročnina (2 številki): 33,00 EUR za ustanove, 24,75 EUR za fizične osebe; 12,50 EUR za dijake, študente, upokojence; cena posamezne številke v prosti prodaji je 20,00 EUR. V cenah je vključen DDV.

Priznanje avtorstva-Nekomercionalno-Brez predelav

REVIJI NA POT – 30. OBLETNICA IZHAJANJA ZGODOVINE V ŠOLI

»Z revijo Zgodovina v šoli skrbimo za uveljavljanje sodobnih pristopov pouka zgodovine, širjenje novosti iz stroke, spodbujanje zanimanja za poučevanje in učenje zgodovine, za kakovosten pouk zgodovine, za ustrezen položaj zgodovine v šoli kot osrednjega družboslovnega in humanističnega predmeta, spodbujanje učiteljev in drugih strokovnjakov za pisanje in objavljanje odličnih praks, izkušenj in znanja v reviji.« (Dr. Vilma Brodnik)

»Revija prinaša celovitost – večplastnost – aktualnost.« (Dr. Mojca Šorn)

»Revija Zgodovina v šoli mi kot arhivistki pomeni most med učitelji zgodovine in arhivi, kjer lahko arhivski strokovni delavci predstavimo delavnice in učne ure, ki jih izvajamo za učence in dijake. Z revijo Zgodovina v šoli sem se seznanila prek odgovorne urednice dr. Vilme Brodnik pred 20 leti, ko smo v arhivih začeli uvajati pedagoško dejavnost. Pri naših začetkih gre velika zahvala dr. Vilmi Brodnik za sodelovanje pri pripravi pedagoškega programa in za strokovne preglede učnih priprav za tematske arhivske delavnice.« (Bojana Aristovnik)

»V času pedagoškega študija slovenščine in zgodovine pred 16 leti nam je profesorica Danijela Trškan revijo Zgodovina v šoli predstavila kot izjemno pomembno revijo za učitelje zgodovine. Zato mi je bila možnost, da bi imela svoj članek objavljen v tej reviji, v krogu že zaposlenih, spoštovanih učiteljev, izredno vabljiva in skorajda nedosegljiva. A leta 2008 mi je dejansko uspelo, da sem že kot študentka v reviji imela prvo objavo. Bila sem zelo ponosna. Z objavami sem nadaljevala tudi kasneje, kar si štejem v velik dosežek, saj sem se pri vsakem članku zares potrudila.« (Brigita Praznik Lokar)

»Zgodovina v šoli je revija, ki je dovolj poljudna, da lahko njene članke uporabi tudi tisti, ki se z zgodovino ukvarja poklicno, hkrati pa bi jo lahko označil kot revijo, ki je ravno dovolj strokovna, da jo lahko razume in uporablja tudi nestrokovnjak. Revija skozi vsa leta prinaša koristne, strokovne in kakovostne članke, ki prispevajo k dvigu ravni poučevanja v naših šolah. Strokovnjak lahko najde začetne informacije za nadaljevanje raziskav, učitelji pa ogromno virov in idej, ki jih lahko uporabijo pri pouku. Revija nas vedno seznanja z aktualnim dogajanjem v didaktiki in stroki ter prinaša sveže informacije o tekmovanjih, nacionalnem preverjanju znanja in maturi. Učitelji praktiki s svojimi konkretnimi primeri prinašajo preverjene ideje in prispevajo k lažji obravnavi snovi. Revija nas usmeri k sveže izdanim strokovnim publikacijam ali zbornikom, ki so pri delu v šoli, na vseh stopnjah izobraževanja, vedno uporabni.« (Damjan Snoj)

»Menim, da je Zgodovina v šoli dobrodošel pripomoček vsem učiteljem zgodovine, saj nudi izsledke aktualnih zgodovinskih raziskav in novosti, ki jih na področju zgodovine prinaša didaktika. Primeri dobrih praks, ki jih v reviji objavljalo učitelji, predstavljajo dodatno vzpodbudo k evalvaciji in k posodabljanju moje šolske prakse. V reviji dobim ideje za aktualizacijo pouka in vključevanje inovativnih pristopov, ki podpirajo razvoj kritičnega mišljenja. Zelo dobrodošli so prispevki za pripravo učencev na tekmovanje iz zgodovine. Z objavo v reviji so ta gradiva postala laže dostopna ter bolj prilagojena ciljni skupini – osnovnošolcem, ki želijo vedeti in razumeti več.« (Jana Bec)

»Še kot začetnica sem vedno z veseljem v roke vzela revijo Zgodovina v šoli, saj se v njej skriva ravno prava mera strokovnosti in primerov dobre prakse. Vedno me je veselilo, da je aktualna in se je dalo ideje iz nje uporabiti pri pouku, ki sem ga lahko popestrila z drugačnim načinom dela.« (Mag. Mateja Drnovšek Zvonar)

»V reviji izmenjujemo strokovne izkušnje in mnenja. Omogoča hiter dostop do jubilejno aktualnih vsebin. Spodbuja k ‚modernizaciji' pouka.« (Štefan Harkai ml.)

»Revija je zakladnica strokovno-znanstvenih prispevkov tudi prispevkov učiteljev praktikov, ki so zame najbolj dragoceni.« (Dragica Babič)

»Revija predstavlja stalen stik z zgodovinsko stroko, je vir idej, ki se realizirajo pri pouku, odpira nove poglede na poučevanje zgodovine.« (Srečko Zgaga)

(Članice in člani uredniškega odbora o reviji Zgodovina v šoli.)

Revijo Zgodovina v šoli je začel izdajati Zavod RS za šolstvo, prvi glavni urednik pa je bil prof. dr. Štefan Trojar, metodik z Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

V *Uvodnih mislih* prve številke revije (letnik 1, leto 1992, št. 1) je uredniški odbor zapisal, da je zamisel za izhajanje revije prišla iz vrst pedagoških delavcev. Namen izhajanja je bil povezovati učno prakso, teorijo pouka zgodovine in stroko, prispevki naj bi bili uporabni pri delu v razredu, učitelje naj bi spodbujala k razmišljanju o didaktiki pouka zgodovine, posredovanju izkušenj in uspehov, a tudi problemov in težav pri poučevanju zgodovine. Rubrike prvih številk so bile: *Aktualne teme, Iz prakse za prakso, Metodični napotki za delo v razredu, Zgodovina v učnih načrtih, Učila in učni pripomočki, Poročila s posvetov in seminarjev, Izbor literature za učitelje, Ocene in prikazi.*

V prvem desetletju izhajanja revije med letoma 1992 in 2001 je izšlo 599 člankov, ki jih je napisalo 241 avtorjev. Jubilejna bibliografija vseh letnikov prvega desetletja je dostopna na povezavi:

https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/954/Zgodovina_v_soli-2002-1.pdf.

Obsega bibliografijo objav po letnikih ter avtorsko, imensko in predmetno kazalo.

V drugem desetletju izhajanja med letoma 2002 in 2011 je urejanje revije prevzel nov uredniški odbor, in sicer pri drugi številki letnika 1999 postane odgovorna urednica Vilma Brodnik. Revija je bila v tem času vsebinsko in oblikovno prenovljena. Osrednje rubrike v reviji pa so postale: *Sodobna didaktika zgodovine v teoriji in praksi, Zgodovina in matura, Iz zgodovinopisja, Popotovanja zgodovinarjev, Zgodovina – učiteljica življenja?, Prvi raziskovalni koraki mladih zgodovinarjev, Poročila, ocene, strokovna mnenja, Iz založniške dejavnosti, Aktualne informacije.*

V drugem desetletju izhajanja revije je izšlo 420 člankov, ki jih je napisalo 246 avtorjev. Jubilejna bibliografija vseh letnikov drugega desetletja izhajanja pa je dostopna na povezavi:

https://www.sistory.si/cdn/publikacije/20001-21000/20293/Zgodovina_v_soli-2011-20-3-4-Bibliografija_NR.pdf.

Obsega bibliografijo objav po letnikih ter avtorsko in imensko kazalo.

V drugem desetletju izhajanja je revija prešla na tematske številke. Prva tematska številka, ki je izšla leta 2002 (št. 3-4), je bila namenjena Slovencem v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. S številko 1-2 letnika 2009 pa je bila podoba revije znova osvežena.

V tretjem desetletju izhajanja med letoma 2012 in 2022 je revija znova doživela spremembe. S številko 1 letnika 2017 je bila oblikovno in vsebinsko prenovljena. Oblikovno jo odlikuje prehod na barvni tisk. Vsebinska prenova pa se odraža v prenovljenih rubrikah, ki so naslovljene: *Izpostavljamo, Izmenjujemo izkušnje, Predstavljamo, Iz zgodovinopisja, Iz didaktike zgodovine, Pisani svet zgodovine*. Vsi članki se pred objavo dvojno slepo recenzirajo, uredniški odbor je bil dopolnjen s člani iz tujine v mednarodni uredniški odbor, ki je sprejel tudi dokument z naslovom *Etična načela revije*, v katerem so opredeljene pravice in dolžnosti glavnega urednika, članov uredniškega odbora, založnika, recenzentov in avtorjev člankov.

V knjižnici Zavoda RS za šolstvo skrbijo tudi za redno vpisovanje avtorjev in člankov v informacijsko bazo Cobiss+. Jubilejna bibliografija letnikov, ki so izšli v tretjem desetletju izhajanja je priloga k drugi številki 30. letnika. Vključuje bibliografijo objav po letnikih med letoma 2012–2022 ter avtorsko in imensko kazalo. V letnikih tretjega desetletja je bilo objavljenih 246 člankov, ki jih je napisalo 126 avtorjev.

Revija Zgodovina v šoli je edina revija s področja didaktike pouka zgodovine v državi. Glavni namen revije je spremljati pouk zgodovine v osnovnih in srednjih šolah ter mu nuditi podporo pri posodabljanju. V reviji objavljamo: izsledke novih raziskav za vsa zgodovinska obdobja in tematike, nove didaktične smeri pouka zgodovine, teorijo sodobne specialne didaktike in metodike pouka zgodovine, izkušnje pri uporabi sodobnih didaktičnih pristopov pri pouku zgodovine, ki jih pišejo učitelji praktiki iz osnovnih in srednjih šol, raznolike članke o muzejih in arhivih ter o šolah, prispevke o tekmovanjih, zgodovinskih popotovanjih, zanimivih zgodovinskih virih idr.

Še naprej prijazno vabljeni k branju in soustvarjanju revije Zgodovina v šoli!

Dr. Vilma Brodnik, odgovorna urednica

ZGODOVINA V ŠOLI, 2, 2022

VSEBINA

Reviji na pot – 30-letnica revije Zgodovina v šoli (dr. Vilma Brodnik)

IZPOSTAVLJAMO

Dr. Janez Mlinar:
Od razpada rimskega imperija do nastanka kneževin alpskih Slovanov 3

Dr. Daniel Wutti, Eva Hartmann, dr. Nadja Danglmaier, Jana Babšek:
Nekdanje koncentracijsko taborišče Ljubelj/Loibl sever kot koroško spominsko obeležje v Sloveniji in Avstriji 13

Klemen Pucko:
Ruska invazija na Ukrajino – didaktične ideje za obravnavo pri pouku zgodovine 26

IZMENJUJEMO IZKUŠNJE

Boštjan Kernc: **Ko odpreš, ni več poti nazaj … si upaš? Skrivnostno sporočilo v zaboju: zgodovina v obliki enostavnih izzivov sobe pobega** 45

Marjetka Pivk: **Pouk zgodovine spodbuja razvijanje ustvarjalnosti učencev** 55

Mag. Sonja Škrlj Počkaj: **Razvijanje podjetnostnih kompetenc pri raziskovanju preteklosti vasi župnije Trnovo (danes Ilirska Bistrica) v zgodovinskih virih** 61

Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik: **Kaj razkrivajo arhivski viri? Uporaba arhivskih virov v vzgojno-izobraževalnem procesu** 72

PISANI SVET ZGODOVINE

Dragan Potočnik: **Islamska umetnost in znanost (srednji vek)** 83

PREDSTAVLJAMO

Literatura
Dragan Potočnik: **Zgodovinski pregled islamske civilizacije. Predstave in podobe o islamu in orientu. 1. del** (dr. Janko Prunk) 91

Karel I. Zadnji slovenski cesar (dr. Gregor Antoličič) 93

Jana Babšek, Franc Wakounig: **Koncentracijsko taborišče Ljubelj/Mauthausen 1943–1945** (dr. Vilma Brodnik) 94

Obmejno sodelovanje
Obmejno sodelovanje prekmurskih in porabskih učencev na Osnovni šoli Tišina (mag. Bernarda Roudi) 96

Priloga
Jubilejna bibliografija objav v reviji Zgodovina v šoli v letih 2012–2022 (mag. Mateja Drnovšek Zvonar)

Dr. Janez Mlinar, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

OD RAZPADA RIMSKEGA IMPERIJA DO NASTANKA KNEŽEVIN ALPSKIH SLOVANOV

Janez Mlinar, PhD, Faculty of Arts, University of Ljubljana

FROM THE FALL OF THE ROMAN EMPIRE TO THE FORMATION OF PRINCIPALITIES OF ALPINE SLAVS

IZVLEČEK

V prispevku je obravnavan zgodovinski razvoj v Vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku. V prvem delu prispevka avtor predstavi raziskovalna izhodišča, ki determinirajo naše poznavanje obdobja in prostora, ter interpretativne možnosti, ki jih ponujajo. Avtor izpostavi skromen obseg virov in probleme, ki izhajajo iz specifičnosti zgodnjesrednjeveške historiografske produkcije. Prav tako opozori na nove pristope v raziskavah obravnavanega obdobja in etnogenetskih procesov, ki so se uveljavili v zadnjih desetletjih.

V drugem delu je kronološko podan zgodovinski razvoj v širšem prostoru Vzhodnih Alp. Izpostavljena sta zlasti Karantanija in Karniola. Pri tem skuša avtor na konkretnih primerih interpretacij posameznih virov pokazati na možne načine rekonstruiranja preteklosti. Prispevek se zaključuje z integracijo obravnavanega prostora v frankovski politični in družbeni sistem.

Ključne besede: Karantanija, Karniola, zgodnji srednji vek, širitev frankovske oblasti, Vzhodne Alpe

ABSTRACT

The article discusses the historical development in the Eastern Alps in the Early Middle Ages. In the first part of the article the author presents the research starting points, which determine our knowledge of the period and region, and the interpretive possibilities they offer. The author highlights the modest number of sources and the problems arising from the specifics of early medieval historiographical production. He also points out new approaches to researching this period and the processes of ethnogenesis that have been established in recent decades.

Part two gives a chronology of historical development in the wider area of the Eastern Alps. Carantania and Carniola are highlighted. By doing so, the author attempts to demonstrate possible ways of reconstructing the past on concrete examples of interpretations of individual sources. The article concludes by integrating the area in question into the Frankish political and social system.

Keywords: Carantania, Carniola, Early Middle Ages, Frankish expansion, Eastern Alps

UVOD

V 4. stoletju je rimsko cesarstvo zašlo v globoko notranjo krizo. Nekdaj močno in stabilno državo so začele pretresati državljanske vojne med različnimi vojskovodji, ki so se želeli polastiti cesarske oblasti. Po smrti cesarja Teodozija 395 je cesarstvo dokončno razpadlo na dva dela. Vzhodnorimski cesarji so za svojo glavno rezidenco izbrali Konstantinopel, na zahodu pa se je središče politične oblasti iz Rima kmalu preselilo v Raveno ob izlivu reke Pad v Jadransko morje. Cesarstvo se je znašlo pred burnimi časi, v katerih je prišlo do velikih političnih, gospodarskih in kulturnih sprememb in ki jih v zgodovinopisju po navadi označujemo kot obdobje preseljevanja ljudstev. Do začetka 8. stoletja je zahodna Evropa doživela številne spremembe. Pismenstvo, nekdaj paradni konj antične omike, je začelo usihati. Gospodarstvo je pospešeno nazadovalo. Količina denarja v obtoku se je manjšala in v večjem delu nekdanje rimske Evrope je ponovno začelo prevladovati naturalno gospodarstvo. Zlasti na zahodu je rimska oblast razpadla, na njenem pogorišču pa so nastale nove politične tvorbe. Ponekod – zlasti v Hispaniji, Galiji in Italiji – so se ta novonastala barbarska kraljestva (*regna*) močneje naslonila na rimsko dediščino, drugod – zlasti v Podonavju in nekdanjem Iliriku – pa je bila ta kontinuiteta bistveno šibkejša. V dobrih treh stoletjih se je podoba Evrope močno spremenila (Bratož, 2014).

Zemljevid 1: Politično podobo Evrope so že konec 5. stoletja zaznamovala kraljestva različnih barbarskih ljudstev.
(Avtor zemljevida: Andrej Gale, vzeto iz: Zgodovina 2. Srednji in novi vek. Učbenik za zgodovino v 2. letniku gimnazij. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2019, str. 16.)

OBDOBJE PRESELJEVANJA LJUDSTEV

Raziskovalci, ki se ukvarjajo z obdobjem po koncu rimskega cesarstva, stojijo pred številnimi strokovnimi težavami in izzivi. Na temelju skromnih virov pogosto ni možno natančno kronološko rekonstruirati zgodovinskega dogajanja (najnovejši monografski pregled obdobja Meier, 2019). Še slabše se pisni viri izkažejo, če želimo ne samo rekonstruirati, ampak tudi razumeti kompleksne in zapletene družbene procese, ki so potekali v tistem obdobju. Razlogi za omejenost našega védenja tičijo v količini in naravi

virov. Že omenjeno zamiranje pismenstva, ki je Evropo prizadelo zlasti v 6. stoletju, se ni odražalo samo v količini besedil, ampak tudi v njihovi kakovosti. O Svetoniju ali Tacitu, ki sta o rimski zgodovini pisala v 1. in 2. stoletju, lahko v 6. stoletju le sanjamo. Obsežna zgodovinska besedila v izpiljeni latinščini so nadomestila krajša besedila, ki tako po vsebini kot po jeziku niso dosegala svojih antičnih predhodnikov. Pisci so posamezne zgodovinske dogodke pogosto ocenjevali zelo pristransko. Opisovali so dogodke, ki jih sami niso doživeli, in kraje, ki jih niso nikoli videli ali poznali. Pogosto so avtorji izgubili občutek za širši zgodovinski kontekst in se začeli zatekati v nepomembne podrobnosti in nenavadnosti. Spremembe v dojemanju pomena poznavanja zgodovine, drugačen odnos do preteklosti ter splošno slabšanje jezikovnega znanja se odražajo tako v količini nastalih zgodovinskih besedil kot tudi v njihovi kakovosti (Grundmann, 2000).

Na težave naletimo tudi pri interpretaciji materialnih virov. Tovrstni viri nam sicer lahko veliko povedo na primer o načinu življenja ali o trgovini in kulturni izmenjavi, ne morejo pa nam nedvoumno odgovoriti o – kar je za obdobje preseljevanja ljudstev verjetno najzanimivejše vprašanje – etničnem izvoru prebivalstva. Če arheologi v novoodkritem grobu naletijo na avarski meč ali broško, ki jo lahko pripišejo slovanskemu kulturnemu krogu, še ni njuno, da je posameznik, ki je nosil ta meč ali broško, tudi pripadal tej etnični skupnosti. Tako kot danes za človeka, ki vozi avtomobil znamke Renault, ne moremo reči, da je Francoz, tako velja tudi za čas preseljevanja ljudstev, da posameznik, ki je bil pokopan z langobardskimi ali avarskimi grobnimi dodatki, še ni nujno pripadnik langobardskega oziroma avarskega ljudstva. Z materialno kulturo ne moremo opredeljevati etničnega izvora nosilcev te kulture!

Sliko še dodatno zamegljujejo predstave, ki so se o tem zgodovinskem obdobju zakoreninile v zadnjih stoletjih. Že Wolfgam Laz, ki je v 16. stoletju v svoji knjigi *De aliquot gentium migrationibus* (*O preseljevanju nekaterih ljudstev*) prvi uporabil izraz preseljevanje ljudstev, si je kot otrok humanizma barbarska ljudstva predstavljal kot zaokrožene etnične celote, ki so se po Evropi premikale pod poveljstvom lastnih vladarjev, sejale strah med Rimljani in ustanavljale nova kraljestva. V začetku 19. stoletja se je pod vplivom romantike in brstenja nacionalnih čustev ta podoba samo še utrdila. Sodobni narodi, ki so se začeli oblikovati v obdobju romantike, so iskati svoje korenine v preteklosti in jih skušali z navezovanjem na obdobje preseljevanja ljudstev premakniti čim dlje v zgodovino ter tudi tako utemeljevati sodobne politične zahteve. S tem se je koncept naroda, ki se je izoblikoval šele v 19. stoletju, začel nekritično preslikovati skoraj tisočletje in pol nazaj v preteklost. Pri tem zgodovinske stroke, ki je bila pogosto v službi nacionalističnih interesov, ni motilo, da s takim pristopom ni možno razložiti nekaterih bistvenih zgodovinskih dejstev. Zakaj je na primer Apeninski polotok, ki so ga prizadela pustošenja mnogih barbarskih ljudstev in na katerem so od druge polovice 6. stoletja odločilno politično vlogo igrali germanski Langobardi, lahko v dobršni meri ohranil svoj romanski značaj. Podobno velja tudi za Hispanijo, kjer so vladali germanski Zahodni Goti, ali Galijo, kjer so v začetku 6. stoletja Gote izpodrinili prav tako germanski Franki (Geary, 2005).

Šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja so tudi v zgodovinopisje prodrli drugačni koncepti. Zlasti pod vplivom nemškega zgodovinarja Reinharda Wenskusa se je uveljavilo prepričanje, da etnična identiteta posameznika ni biološka kategorija, ampak da se ta identiteta izoblikuje v kompleksnem in dinamičnem družbenem procesu – stroka ga je poimenovala etnogeneza –, na katerega vplivajo različni dejavniki. Po Wenskusovem mnenju so pri tem imela odločilno vlogo tradicijska jedra, okrog katerih se je postopoma ustvarila skupna identiteta določene skupnosti. Tako tradicijsko jedro je lahko bil uspešen vojskovodja, kot sta bila na primer Vandal Gejzerik ali Zahodni Got Alarik. Tradicijsko jedro je lahko bilo tudi priznavanje skupnih pravnih norm ali pa v izročilu zakoreninjeno prepričanje o skupnem zgodovinskem izvoru (Wenskus, 1961;

Štih, 2009). Wenskusov odmik od do takrat prevladujočih vzorcev je v zgodovinopisju sprožil burne razprave in tako v Evropi kot v ZDA spodbudil nove raziskave obdobja preseljevanja ljudstev, ki je bilo tako iztrgano iz krempljev nacionalistične in ideološke determiniranosti. Spremenjen pogled zgodovinske stroke na obdobje preseljevanja ljudstev je pomemben tudi pri razumevanju dogajanja in družbenih procesov na širšem prostoru današnje Slovenije v zgodnjem srednjem veku.

PRIHOD SLOVANOV

Širši prostor današnje Slovenije, ki ga lahko zamejimo z nekdanjimi rimskimi provincami Norik, Panonija in Dalmacija, je ob koncu antike delil usodo preostalega rimskega sveta. Od začetka 5. stoletja, ko je Alarik popeljal svojo skupino Zahodnih Gotov iz juga Balkanskega polotoka v Italijo, pa vse do konca 6. stoletja, ko so se pojavili Slovani in Avari, je bil obravnavani prostor podvržen drastičnim spremembam. Pogostim plenjenjem različnih barbarskih ljudstev so se v štiridesetih letih 6. stoletja pridružile še naravne nesreče, ki so še dodatno pustošile med prebivalstvom. Zaradi pandemije tako imenovane Justinijanove kuge pa naj bi po nekaterih ocenah po letu 542 umrla več kot polovica tedanjega prebivalstva balkanskih provinc. Vzhodnorimskemu cesarju Justinijanu je sredi 6. stoletja sicer uspelo obnoviti cesarsko oblast nad Italijo, v kateri so od konca 5. stoletja gospodarili Vzhodni Goti, oblasti nad Vzhodnimi Alpami in Panonsko nižino pa ni bil več sposoben obnoviti. S tem je bila ustvarjena oblastvena in demografska praznina, ki so jo uspešno zapolnila nekatera druga barbarska ljudstva (Bratož, 2014).

Slika 1: Cesar Justinijan I. s člani dvora, mozaik iz bazilike San Vitale v Raveni. Justinijan I. je bil zadnji vzhodnorimski cesar, ki mu je vsaj deloma uspelo obnoviti veliko rimsko cesarstvo. Vladal je med leti 527–565.
(Vir slike: Wikimedia Commons.)

Sredi 6. stoletja so se kot gospodarji v Panonski nižini dokončno uveljavili Langobardi in Avari. Potem ko so leta 567 skupaj uničili kraljestvo Gepidov, so se spomladi 568 Langobardi odpravili v Italijo, kjer so v naslednjih desetletjih uspešno izoblikovali svoje kraljestvo. Z njihovim odhodom se je na zahodnem robu Panonske nižine izpraznil obsežen prostor, ki so ga postopoma zapolnili avarski in zlasti slovanski priseljenci. Ohranjeni viri nam žal ne omogočajo, da bi natančneje časovno umestili njihov prihod. Nekatere narečne posebnosti v ziljskem narečju nakazujejo, da je prvi slovanski sunek v vzhodnoalpski prostor prišel s prostora zahodnoslovanske jezikovne skupine. Okrog 550 naj bi se ta val obrnil z območja današnje Moravske proti jugu in prešel Donavo med reko Trauno na zahodu in današnjim Dunajem na vzhodu. Po dolinah alpskih rek se je iz vzhoda postopoma razširil v notranjost vse do Karavank in ob Dravi še naprej proti jugovzhodu.

Nekaj desetletij za prvim zahodnim valom je z jugovzhoda prišel v Vzhodne Alpe še drugi slovanski val. Za razliko od prvega je bil ta povezan z Avari. Zdi se, da je prihod Slovanov svoj vrhunec dosegel v zadnjih dveh desetletjih 6. stoletja. Razpadanje poznoantične cerkvene mreže nakazuje, da je v slovansko-avarske roke do okrog leta 588 padlo Zgornje Posavje, do leta 591 pa tudi Zgornje Podravje. Do okrog 600 so Slovani prek Postojnskih vrat prodrli do naravne meje, ki jo predstavlja kraški rob, kjer se Kras začne ostro spuščati v tržaško in buzetsko zaledje. Proti Furlaniji se je meja ustalila šele v začetku 8. stoletja, ko so po spopadih s sosednjimi Langobardi Slovani poselili gričevnato ozemlje onstran Soče vse do roba Furlanske nižine. Z načrtno frankovsko kolonizacijo je bilo konec 8. stoletja s Slovani poseljeno še zaledje istrskih mest (pregledno Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

SLOVANI IN AVARI

Z jugozahodnim valom, ki je prihajal iz Panonske nižine, so skupaj s Slovani prihajali tudi Avari. Viri nakazujejo, da so bili Slovani Avarom podložni. Slovanska podložnost se je verjetno kazala v plačevanju dajatev ter v obvezi, da sodelujejo s svojimi četami na avarskih vojaških pohodih. Romanski sodobniki so ravno zaradi avarskih poveljnikov skupne avarsko-slovanske vpade velikokrat dojemali kot izključno avarske napade. Upravičeno se zdi prepričanje, da se je odvisnost Slovanov od Avarov razlikovala od pokrajine do pokrajine in da se je tudi s časom spreminjala. Zagotovo je bila odvisnost pogojena tudi z oddaljenostjo od centra avarske oblasti. V oddaljenejših, teže dostopnih, goratih in z gozdom poraslih predelih, ki niso bili primerni za avarsko konjenico, so Slovani nastopali bistveno bolj neodvisno kot pa v Panonski ravnini ob srednji Donavi in Tisi, kjer je bila skoncentrirana avarska oblast (o odnosu med Slovani in Avari še vedno temeljno delo Hauptmann, 1915).

V tretjem desetletju 7. stoletja je zaradi zunanjih okoliščin prišlo do dramatičnih sprememb v medsebojnem odnosu. Avari so očitno svoje načrte osredotočili na osvojitev Konstantinopla. V ta namen so začeli koncentrirati svojo vojsko na jugu Balkanskega polotoka. Šibkejši avarski pritisk je Slovane na severnem robu Panonske nižine, na današnjem Moravskem, spodbudil k uporu. Na njihovo čelo je leta 623 stopil Samo, domnevno frankovski trgovec z orožjem. Avari upora sprva očitno niso jemali pretirano resno in so nadaljevali z načrtovanjem obleganja Konstantinopla. Toda njihov poskus se je leta 626 končal s katastrofalnim porazom, ki je za več desetletij oslabil avarsko moč. To je slovanskim težnjam po neodvisnosti dalo dodaten zagon. Okrog Sama se je organizirala močna plemenska zveza, ki je imela svoje središče severno od Donave in je postajala vse pomembnejši politični dejavnik. Frankovski kralj Dagobert si je leta 630 skušal zvezo podrediti, toda Samova zmaga nad Franki je dokončno utrdila politično neodvisnost njegove plemenske zveze.

Kako je plemenska zveza delovala navznoter, nam viri žal ne poročajo. Tako Fredegarjeva *Kronika* kot *Dagobertova dejanja* (*Gesta Dagoberti*), ki sta najpomembnejša vira za obdobje Samove plemenske zveze, sta pristranska vira. Avtorja izvirata iz Frankovskega kraljestva in dogodke opisujeta s stališča frankovske države. Slovani so prikazani kot roparji in pogani, ki rušijo ustaljeni politični in družbeni red. Drugih pisnih virov iz tistega časa žal nimamo. Viri nam tudi ne ponujajo jasnega odgovora, kako daleč proti jugu je segala Samova plemenska zveza. Nekatere podrobnosti nakazujejo, da so se zvezi pridružili tudi Slovani s prostora, ki ga iz kasnejše zgodovine poznamo pod imenom Karantanija. Tako verjetno ni bilo naključje, da so furlanski Langobardi, ki so bili zavezniki frankovskega kralja Dagoberta, že med letoma 623 in 626 vpadli proti severu in si prisvojili *okoliš Slovanov, ki se imenuje Zellia* v Kanalski dolini. Verjetno je ta njihov vpad sovpadal s širšim frankovskim vojaškim pritiskom na Samovo plemensko zvezo, ki je svoj vrhunec doživel v že omenjenih bojih leta 630. Tudi zgodba o knezu Valuku in njegovem gostu, bolgarskem knezu Alcioku, nakazuje na vključenost Vzhodnih Alp v Samovo zvezo. *Fredegarjeva kronika* tako pripoveduje, da se je 631 ali 632 k omenjenem knezu Valuku zatekla skupina Bolgarov, ki jo je vodil Alzeko oz. Alciok, kot ga imenuje langobardski kronist Pavel Diakon (Pavel Diakon, 1988). Frankovski kralj Dagobert je namreč Bavarcem ukazal, da pomorijo vse Bolgare, ki so se k njim zatekli po katastrofalnem porazu Avarov pri Konstantinoplu leta 626. Poboju je uspelo ubežati samo Alciokovi skupini, ki se je zatekla k Valuku. Očitno se je Alciok pri Valuku počutil dovolj varnega tako pred Bavarci kot tudi pred Avari, ki so mu stregli po življenju, kar nakazuje, da je bil Valuk neodvisen tako od enih kot od drugih. Fredegarjeva oznaka prostora, ki ga je obvladoval Valuk kot mejne pokrajine Vinedov (*marca Vinedorum*),

Slika 2: Pavel Diakon. Langobard Pavel Diakon je več let preživel na dvoru Karla Velikega. Njegova Zgodovina Langobardov je eden redkih virov za zgodovino vzhodnoalpskega prostora.
(Vir slike: Wikipedia.)

po drugi strani nakazuje, da je ta prostor pripadal neki širši politični tvorbi. Oznaka marka je namreč v tistem času pomenila mejno pokrajino nekega večjega teritorija, in če je bil Valuk neodvisen tako od Bavarcev kot od Avarov, se zdi prav Samova plemenska zveza najverjetnejša možnost (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

Na žalost viri molčijo o notranjem ustroju Samove plemenske zveze. Tako ničesar ne vemo o odnosu med Samom in posameznimi plemeni, niti v kolikšni meri so nastopali kot enotna skupnost. Kasnejši razvoj nakazuje, da je bila povezava med plemeni precej ohlapna. Ko je namreč leta 658 Samo umrl, je plemenska zveza hitro razpadla. Očitno se v dobrih treh desetletjih še ni izoblikoval takšen institucionalni ustroj zveze, ki bi omogočal njeno preživetje tudi brez močnega posameznika, kot je bil Samo. Z Wenskusovimi besedami bi lahko rekli, da je bilo tradicijsko jedro prešibko, da bi se izoblikovala zavest o skupnosti in bi se ustvarila nova skupna identiteta, ki bi izpodrinila prejšnje plemenske identitete.

Po Samovi smrti so Avari hitro obnovili svojo oblast nad večjim delom Slovanov. Izjemo je očitno predstavljal prostor severno od Karavank, o čemer pa nam viri spet govorijo samo posredno. Če Slovani v Alpah ne bi bili neodvisni od Avarov, se verjetno ne bi leta 662 k njim pred Langobardi in Avari zatekel uporni Langobard Arnefrit, o čemer poroča že omenjeni Pavel Diakon. Še bolj pa v prid njihovi neodvisnosti govori kasnejši zgodovinski razvoj.

Zemljevid 2: Alpski Slovani v 7. in 8. stoletju.
(Avtor zemljevida: Andrej Gale, vzeto iz: Zgodovina 2. Srednji in novi vek. Učbenik za zgodovino v 2. letniku gimnazij. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2019, str. 143.)

KARANTANIJA

Čeprav po obdobju Samove plemenske zveze pisni viri za nekaj desetletij spet obmolknejo, so se pri Slovanih v Vzhodnih Alpah v tem času očitno odvili pomembni družbeni procesi. Ugodne politične okoliščine, ko domnevno niso bili podvrženi Avarom, so pripomogle k temu, da so se okrepili koraki, ki so pripeljali do oblikovanja novega ljudstva, ki se v virih označuje kot Karantanci. Proces oblikovanja skupne identitete je bil pri Karantancih zagotovo zaključen že do okrog leta 700, čeprav se v virih začnejo pojavljati šele nekaj desetletij kasneje, ko so jih ponovno začeli ogrožati Avari.

Podobno kot druga ljudstva v zgodnjem srednjem veku so tudi Karantance predstavljale različne etnične skupine, ki pa so se identificirale kot enotna skupnost. Kot take so jih dojemala tudi sosednja ljudstva. Prevladujoči element so zagotovo bili Slovani. Pavel Diakon v svoji kroniki izrecno pravi, da gre za Slovane, ki se imenujejo Karantanci (*Sclavi, qui vocantur Quarantani*). Toda v drugih virih se med njimi omenjajo tudi Dudlebi ter skupine Hrvatov, arheološke najdbe in krajevna imena pa potrjujejo prisotnost romanskih staroselcev. Z veliko verjetnostjo lahko predpostavljamo, da je bilo med njimi najti tudi avarske, bolgarske (ne pozabimo na Alciokovo skupino), pa tudi germanske drobce. Karantanci so bili podobo kot vsa zgodnjesrednjeveška ljudstva polietnična skupnost.

O dogajanju v Karantaniji lahko največ izvemo iz besedila, ki ga je neznani avtor napisal v Salzburgu okrog leta 870 in ga v zgodovinopisju poznamo pod naslovom *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev* (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*). Besedilo je nastalo kot odgovor salzburške Cerkve na misijonsko dejavnost Cirila in Metoda v Panoniji. Z njim je Salzburg želel zaščititi svoje interese, zato ne preseneča, da se besedilo osredotoča predvsem na salzburške zasluge pri pokristjanjevanju, medtem ko o drugih vidikih življenja v Karantaniji ne govori. Besedilo je izrazito pristransko, saj anonimni avtor izpostavlja uspehe salzburške Cerkve, medtem ko o težavah in porazih molči. Prav tako nikjer ne omenja misijonskih prizadevanj konkurenčnih škofij. Kljub tej pristranskosti je besedilo najdragocenejši zgodovinskih vir za zgodnjesrednjeveško zgodovino vzhodnoalpskega prostora (Lošek,1997; slovenski prevod Grafenauer, 1985).

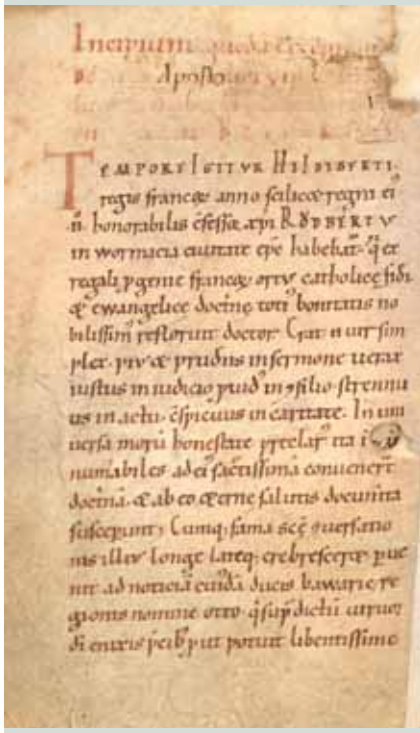

Slika 3: Prva stran spisa *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev*. Besedilo, ki izvira iz Salzburga, je nastalo dobro stoletje po dogodkih, ki jih opisuje. Hrani ga Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju.
(Vir slike: Wikipedia.)

Kot poroča omenjeno besedilo, so okrog leta 740 Avari ponovno začeli ogrožati Karantance. Knez Borut se je po pomoč obrnil na sosednje Bavarce, s katerimi so skupaj odvrnili avarsko nevarnost. V zameno za pomoč se je moral Borut tesneje navezati na Bavarce ter med drugim s svojimi četami sodelovati na njihovih vojaških pohodih. Za dogovor so Karantanci jamčili s talci, med katerimi sta bila tudi Borutov sin Gorazd in nečak Hotimir. V zgodnjem srednjem veku je bilo tovrstno potrjevanje političnih dogovorov stalna praksa. S talci, ki so po navadi prihajali iz vrst sinov družbene elite, so posamezna ljudstva zagotavljala, da ne bodo kršila doseženega dogovora in da bodo izpolnjevala svoje obveze. Med svojim bivanjem v tujini so talci pogosto prevzeli navade in običaje nadrejene skupine. Podobno se je zgodilo tudi z Gorazdom in Hotimirjem. Na Bavarskem sta bila poučena o krščanstvu in prejela krst, s tem pa so se odprla vrata za pokristjanjenje celotne Karantanije.

Slika 4: Cerkev Gospe Svete na Gosposvetskem polju. Gosposvetsko polje je bilo politični in cerkveni center Karantanije.
(Vir slike: ©Johan Jaritz/Wikipedia.)

Po Borutovi smrti leta 749 so Karantanci za kneza najprej postavili Gorazda, ki mu je po treh letih sledil bratranec Hotimir. S Hotimirjem so v Karantanijo prišli tudi prvi

krščanski misijonarji. Karantanci so bili tako prvi med slovanskimi ljudstvi, ki so začeli spoznavati in sprejemati novo vero. Hotimir je sicer želel, da bi misijon vodil takratni salzburški škof Virgil, toda namesto njega je to vlogo kot pokrajinski škof prevzel njegov tesni sodelavec Modest. V naslednjih desetletjih je bilo v Karantaniji posvečeno več cerkva, poimensko pa so znane samo tri. Poleg cerkve v okolici Špitala ob zgornji Dravi ter druge v okolici današnjega Judenburga ob zgornjem toku reke Mure je bila za karantansko zgodovino najpomembnejša cerkev Gospe Svete severno od Celovca, kjer se je ob ostankih noriškega Virunuma in skupaj s Krnskim gradom na drugi strani Gosposvetskega polja izoblikovalo politično in versko središče Karantancev. Pri Gospe Sveti naj bi bil Modest tudi pokopan.

Čeprav je bila njena vloga verjetno odločilna, pa salzburška Cerkev ni bila edina, ki je sodelovala pri pokristjanjevanju Karantanije. Zagotovo je bila dejavna tudi škofija v Freisingu, ki je bila pod vplivom bavarskih vojvod. Ravno bavarski vojvoda Tasilo je bil tisti, ki je leta 772 zatrl še zadnji upor poganske opozicije med Karantanci in vsaj med politično elito dokončno uveljavil krščanstvo. Že 769 je Tasilo v Innichenu ob izviru reke Drave ustanovil samostan z izrecno misijonsko nalogo, da bi se, kot pravi ustanovna listina, »*neverni rod Slovanov pripeljal na pot resnice*«. Verjetno z istim namenom je bil nekoliko navzdol ob toku Drave med letoma 772 in 788 ustanovljen tudi najstarejši samostan na Koroškem v Molzbichlu. S Freisingom je povezan tudi nastanek najstarejših zapisov v jeziku, ki ga lahko imamo za predhodnika današnjega slovenskega jezika in ga danes poznamo pod imenom *Brižinski spomeniki*. Trije verski obrazci, povezani z zakramentom spovedi, so bili zapisani šele konec 10. stoletja, njihove jezikovne značilnosti pa nakazujejo, da so nastali že v 9. stoletju. Upravičeno se domneva, da so freisinškim duhovnikom služili pri njihovi pastoralni dejavnosti.

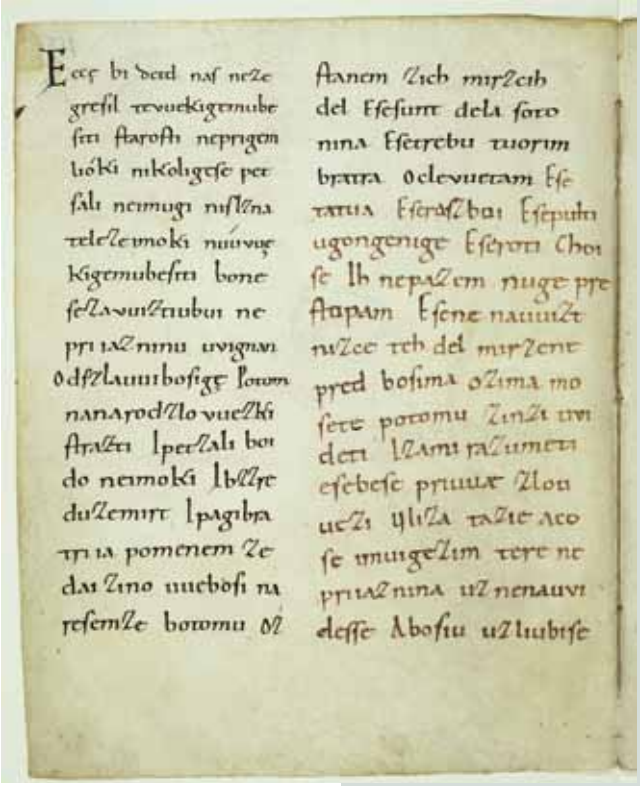

Slika 5: Brižinski spomeniki obsegajo tri besedila, prvo in tretje sta obrazca splošne spovedi, drugo pa pridiga z vabilom k pokori. Na sliki je drugi spomenik. Spovedna obrazca in pridigo, ki so nastali že v 9. stoletju, so uporabljali pri pastoralnem delovanju. Besedila so del kodeksa, ki ga hrani Bavarska državna knjižnica v Münchnu.
(Vir slike: Wikipedia.)

O drugih vidikih življenja v Karantaniji nam viri žal molčijo, zato lahko o njih sklepamo le posredno. Obstoja urejene skupnosti si ni možno predstavljati brez ustaljenih pravnih norm, po katerih se družba ravna in po njih živi. Za razliko od večine germanskih ljudstev to »*plemensko pravo*« pri Karantancih ni bilo zapisano. S prehodom pod frankovsko politično nadoblast so postopoma prevladale tudi njihove pravne oblike. Toda nekaj drobcev vseeno nakazuje, da so se nekateri slovanski pravni običaji vsaj deloma ohranili še dolgo v poznejša stoletja. Še v začetku 11. stoletja se na primer ob ustanovitvi enega izmed samostanov na Koroškem omenjajo dve vrsti prič. Prve so pričale po bavarskem plemenskem pravu in bile zato simbolno potegnjene za ušesa, druge pa so pričale po slovanskem pravu. Razlikovanje med bavarskim in slovanskim načinom pričanja zagotovo nakazuje, da je nekdaj obstajalo posebno slovansko (karantansko) pravo.

Tudi o družbeni ureditvi v Karantaniji lahko sklepamo le posredno. Na čelu Karantancev je bil knez. Glede na dejstvo, da so Karantanci po Borutovi smrti knežjo oblast najprej izročili njegovemu sinu Gorazdu, po njegovi smrti pa očitno najbližjemu sorodniku nečaku Hotimirju, lahko trdimo, da je bila knežja oblast dedna. Poleg kneza je med Karantanci obstajala tudi plast domačega plemstva, ki se je postopoma vključilo v frankovski fevdalni sistem. Poročne zveze med karantanskim in frankovskim plemstvom nakazujejo, da jih je frankovsko plemstvo smatralo za sebi enake. Poseben raz-

iskovalni problem predstavlja družbeni sloj kosezov. Ta privilegirana skupina ljudi se začne v virih omenjati šele v 10. stoletju, v virih 12. in 13. stoletja so bili po svojem statusu še enakovredni nižjemu ministerialnemu plemstvu, v poznem srednjem veku pa so po svojem družbenem statusu že zdrsnili le na raven svobodnih kmetov z nekaterimi privilegiji. Vprašanje njihovega izvora ni razjasnjeno. Od možnosti, ki jih ponujajo različne razlage, se zdi še najprivlačnejša tista, ki govori o tem, da se za kosezi verjetno skriva prvotno vojaško spremstvo karantanskega kneza, čeprav so možne tudi druge razlage (Štih, 2007; pregledno Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

KARNIOLA

Zdi se, da se je nekaj desetletij pozneje kot v Karantaniji podoben proces oblikovanja skupne identitete odvijal tudi južno od Karavank. Pavel Diakon je v svoji *Zgodovini Langobardov* pokrajino vhodno od langobardske Furlanske nižine označil kot Karniola, dežela Slovanov (*Carniola, patria Sclavorum*). Nekaj let kasneje najdemo v *Frankovskih analih* edino omembo ljudstva Karniolcev, ki je živelo okrog Save (*Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant*). Ob koncu 8. in v začetku 9. stoletja se je torej nekje ob Savi – z veliko verjetnostjo lahko trdimo, da je bilo to v Zgornjem Posavju v okolici današnjega Kranja – začelo oblikovati novo ljudstvo s slovanskimi koreninami, ki je prevzelo poimenovanje po pokrajini, v kateri so bivali. Verjetno ni naključje, da so se v istem času kot v Karnioli začela tudi drugje po obrobju nekdaj mogočnega avarskega kaganata pojavljati nova slovanska ljudstva. V virih tako v začetku 9. stoletja naletimo na prve omembe Čehov in Moravanov na severu ali pa Guduskanov (Gačanov) v današnji hrvaški Liki.

Podobno kot pri Karantaniji lahko o družbeni ureditvi v Karnioli samo ugibamo. Nekateri zgodovinarji vidijo v skrivnostnem Vojnomirju Slovanu (*Wonomyrus Sclavus*), ki se konec 8. stoletja omenja v *Frankovskih analih*, morebitnega kneza v Karnioli. Mogoče je kot misijonar med Karniolci deloval tudi Blancidij (*Blancidius*), ki je v začetku 9. stoletja pisal svojim prijateljem v Italijo in potarnal, da je kakor kvakajoča žabica ali pojoč slavec v deželi, v kateri ne razume jezika njenih prebivalcev. Viri so žal dvoumni in nam ne dajejo jasnega odgovora (Štih, 1996; Bratož, 1999; pregledno Štih, Simoniti, Vodopivec).

FRANKOVSKA NADOBLAST

S frankovsko zasedbo se je končal tudi samostojni družbeni razvoj v Karantaniji in Karnioli. Karantanija je pod Bavarsko prišla že sredi 8. stoletja, s frankovsko zmago nad Bavarci 788 in odstranitvijo Tasila pa je Karantanija postala podrejena Frankom. Prostor južno od Karavank je pod frankovsko oblast prišel nekaj let kasneje v času frankovsko-avarskih vojn. Kot najbližja soseda je bila Karniola mogoče podrejena že ob prvem pohodu Frankov proti Avarom leta 791, najkasneje pa se je to zgodilo ob drugem pohodu leta 795 oziroma 796. Toda tako Karantanija kot verjetno tudi Karniola sta sprva ohranili notranjo samostojnost in kneze, ki so izhajali iz domačih vrst. To se je spremenilo šele z upravno reformo Frankovskega kraljestva leta 828. Na jugovzhodnemu robu Frankovskega kraljestva je bila odpravljena rodovna (gentilna) ureditev z domačimi knezi. Ustanovljene so bile nove grofije, na čelo katerih so bili postavljeni frankovski grofje. Karantanija in Karniola sta bili dokončno vključeni v Frankovsko kraljestvo, s tem pa so bili spodmaknjeni tudi temelji posebne etnične identitete Karantancev in Karniolcev.

V kasnejših desetletjih so Franki večkrat posegli po prilagojenem modelu upravljanja, ki je združeval obe možni ureditvi. Na ozemlju, ki je sicer formalno spadal v okvir Frankovskega kraljestva, bil pa je v njega slabo integriran, so postavljali lokalne gentilne kneze, ki pa so sočasno prevzemali upravno funkcijo frankovskega grofa. Tako je bila sredi 9. stoletja na primer urejena Spodnja Panonija, na čelu katere je bil iz Moravske prebegli knez Pribina, nasledil pa ga je njegov sin Kocelj. Zaradi vpetosti v Frankovsko državo je bilo izoblikovanje lastne identitete skoraj izključeno (Štih, 2009; Štih Simoniti, Vodopivec, 2016).

SKLEP

Čas zgodnjega srednjega veka je eno izmed tistih obdobij v zgodovini, ki ga slabše poznamo. Pomanjkljivi in redki viri, drugačen pristop do preteklosti, včasih pa tudi naši predsodki nas ovirajo pri iskanju jasne slike. Na mnoga vprašanja ne znamo odgovoriti in na mnoga vprašanja je možno odgovoriti na več načinov. Toda eno je jasno. Propad rimskega cesarstva je omogočil, da so se karte v Evropi na novo premešale. Do začetka 8. stoletja se je ustvarila nova podoba kontinenta, ki je bila, kljub temu da se je v mnogočem naslanjala na njeno izročilo, bistveno drugačna od rimske. In Vzhodne Alpe niso bile pri tem nikakršna izjema.

VIRI IN LITERATURA

Bratož, R. (1999). Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari: sestanek škofov „ad ripas Danubii“ in sinoda v Čedadu 796. V: Rajšp, V., Brückmüll, E. (ur.), *Vilfanov zbornik: pravo, zgodovina, narod*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 79–111.

Bratož, R. (2014). *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. Ljubljana: Zbirka zgodovinskega časopisa. Filozofska fakulteta.

Diaconus, P. (1988). *Zgodovina Langobardov*. Maribor: Obzorja.

Geary, P. J. (2005). *Mit narodov: srednjeveški izvori Evrope*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Grundmann, H. (2000). *Zgodovinopisje v srednjem veku: zvrsti, obdobja, posebnosti*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Hauptmann, L. (1915). Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 36, str. 229–287.

Lošek, F. (1997). *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.

Meier, M. (2019). *Geschichte der Völkerwanderung. Europa, Asien und Africa vom 3. bis 8. Jahrhundert n. Chr.* München: Beck Verlag.

Štih, P. (1996). Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku. V: Kos, J., Jakopin, F., Faganel, J. (ur.), *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: SAZU, str. 13–26.

Štih, P. (2007). Karantanci, zgodnjesrednjeveško ljudstvo med Vzhodom in Zahodom. *Zgodovinski časopis* 61, str. 47–58.

Štih, P. (2009). Državne tvorbe v srednjem veku na slovenskem ozemlju. *Zgodovina v šoli* 18 (1-2), str. 3–15.

Štih, P., Simoniti, V., Vodopivec, P. (2016). *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Wenskus, R. (1961). *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Koln: Böhlau Verlag.

Dr. Daniel Wutti in Eva Hartmann, Pedagoška visoka šola na Koroškem
Dr. Nadja Danglmaier, Univerza v Celovcu
Jana Babšek, Tržiški muzej

NEKDANJE KONCENTRACIJSKO TABORIŠČE LJUBELJ/LOIBL SEVER KOT KOROŠKO SPOMINSKO OBELEŽJE V SLOVENIJI IN V AVSTRIJI

Daniel Wutti, PhD, and Eva Hartmann, University College of Teacher Education Carinthia
Nadja Danglmaier, PhD University of Klagenfurt
Jana Babšek, Tržič Museum

FORMER CONCENTRATION CAMP LJUBELJ/LOIBL NORTH AS A CARINTHIAN MEMORIAL IN SLOVENIA AND AUSTRIA

IZVLEČEK

Javni, vidni spomin in obeleževanje sta vedno podvržena prevladujočemu diskurzu, na primer nacionalnemu. Odličen primer sta nekdanji koncentracijski taborišči Ljubelj/Loibl sever v Avstriji in Ljubelj/Loibl jug v Sloveniji. Na južnem delu Ljubeljskega predora je bil že leta 1954 ob nekdanjem taboriščnem prostoru postavljen spomenik *J'accuse – Obtožujem*. Od tedaj ob spomeniku vsako leto potekajo spominske slovesnosti. Na severni strani predora je bila od sredine šestdesetih let 20. stoletja nameščena samo spominska plošča neposredno ob severnem vhodu v predor, ki pa je bila slabo vidna. Letna obeležja potekajo šele od poznih devetdesetih let prejšnjega stoletja. V današnji Sloveniji je za ohranjanje dediščine pooblaščen javni zavod Tržiški muzej, na avstrijski strani zasebno *Društvo Mauthausen Kärnten/Koroška*. V uspešnem čezmejnem sodelovanju obeh ustanov se spreminja nekdanje koncentracijsko taborišče na Ljubelju v učne prostore.

V pričujočem članku predstavimo zgodovino nekdanjega koncentracijskega taborišča na Ljubelju ter današnjo organizacijsko strukturo ohranjanja te zgodovinske dediščine na obeh straneh meje in (skupna) prizadevanja obeh zavodov in organizacij. Članek zaokrožijo pri pouku uporabna pričevanja oseb, ki predstavljajo most do zgodovine in prispevajo k boljšem razumevanju šolarjev in šolark o zgodovinskem dogajanju.

Ključne besede: kultura spominjanja, koncentracijsko taborišče, muzejski pedagoški programi, zgodovinsko-politično učenje, čezmejno sodelovanje

ABSTRACT

Public, visible memory and commemoration are always subject to the dominant discourse, e.g., national discourse. The former concentration camps Ljubelj/Loibl North in Austria and Ljubelj/Loibl South in Slovenia are excellent examples of this. In the southern section of the Ljubelj Tunnel the monument *J'accuse – Obtožujem* (I Accuse) was erected as early as 1954 on the site of the former camp. Since then, commemorative ceremonies have been held at the monument each year. On the northern side of the tunnel a memorial plaque was placed next to the north entrance in the mid-1960s but it is hardly noticeable. Annual commemorations have been held only since the late 1990s. The public institution Tržič Museum is in charge of heritage preservation in present-day Slovenia; on the Austrian side the private society *Mauthausen Komitee Kärnten/Koroška* is in charge of it. Through the successful cross-border collaboration between both institutions, the former concentration camp in Ljubelj is becoming a place of learning.

The article presents the history of the former concentration camp in Ljubelj, the current organisational structure of the preservation of this historical heritage on both sides of the border, and the (joint) efforts of both institutions and organisations. The article ends with first-hand accounts that can be used during lessons, as they represent a bridge to history and improve schoolchildren's understanding of historical events.

Keywords: culture of remembrance, concentration camp, educational museum programmes, learning about history and politics, cross-border collaboration

UVOD

Foto 1: Pogled na koncentracijsko taborišče Ljubelj jug. Desno so vidne barake jetniškega taborišča, levo, na drugi strani ceste pa se vidi civilno taborišče leta 1943.
(Arhiv Tržiškega muzeja.)

Nekdanje koncentracijsko taborišče Ljubelj/Loibl – oziroma dve nekdanji koncentracijski taborišči Ljubelj/Loibl sever na današnji južni Koroški v Avstriji in Ljubelj/Loibl jug v današnji Sloveniji – je odličen primer, kako sta spomin in obeleževanje podvržena prevladujočemu diskurzu, na primer nacionalnemu diskurzu. Medtem ko je Jugoslavija – kot zmagovalna sila nad nacionalsocialisti v znak krutosti tega nečloveškega režima – na mestu nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj/Loibl jug že v petdesetih letih 20. stoletja postavila nacionalni spomenik, je na avstrijski strani meje na mestu nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj sever več kot dobesedno rastla trava – do leta 2008. V Avstriji je bilo dolgo časa sprejemljivo zanikati dejanja storilcev in njihovo vpletenost v nacionalsocializem ter zavračati krivdo za vse našteto. V šestdesetih letih 20. stoletja so v spomin na nekdanje koncentracijsko taborišče postavili le precej nereprezentativno kamnito ploščo. Ta se prostorsko nahaja tik pred vhodom v predor Ljubelj/Loibl sever, kjer zaradi varovanega obmejnega pasu ustavljanje z avtomobilom praviloma ni bilo dovoljeno vse do vstopa Slovenije v EU (Gstettner, 2012, str. 122). Podobno kot ima današnja Slovenija težave s priznavanjem negativnih vidikov heroiziranih partizanov, tudi Avstrija do danes še ni ustrezno počastila spomina na številne žrtve nacionalsocializma, kaj šele da bi se ustrezno soočila s svojimi stranpotmi. »*Katere skupine lahko javno predstavljajo svojo interpretacijo zgodovine in jo tako naredijo vidno in veljavno, je odvisno/.../ od tega, katero mesto zasedajo v hierarhiji spomina /.../. Katere interpretacije in pripovedi se lahko uveljavijo, je vedno politično določeno in rezultat stalnega procesa pogajanj,*« sta zapisala Hajnalka Nagy in Werner Wintersteiner v knjigi *Erinnern – Erzählen – Europa. Spomin literature* (Nagy in Wintersteiner, 2015, str. 17). Posebna vrednost prostora nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj/Loibl kot današnjega spominskega obeležja je verjetno predvsem v takšnih razmišljanjih o spominu in spominjanju ter v sinopsisu nacionalnih kultur spominjanja v Avstriji in Sloveniji skozi čas.

KORAKI DO PREDORA LJUBELJ/LOIBL – KORAKI DO KONCENTRACIJSKEGA TABORIŠČA LJUBELJ/LOIBL

Maja 1941 so nacisti začeli konkretne priprave za gradnjo predora na prelazu Ljubelj. Ena pomembnejših in uveljavljenih poti, na povezavi sever–jug je potekala prek križišča Stari Ljubelj/Alter Loibl in je bila težko prevozna: »*Trinajst serpentin in 28-odstotni naklon vodijo do nadmorske višine 1367 metrov. /.../ Zaradi političnih razmer po vdoru nemških čet v Jugoslavijo aprila 1941 in vojnih razmer na Balkanu se je nacističnemu režimu gradnja ceste in predora na Loiblu zdela nujna.*« (Zausnig, 1995, str. 29)

V bližini Svete Ane, današnjega Podljubelja v Sloveniji, je celovško podjetje Ing. Raubal maja 1941 postavilo prvo naselje barak in transformatorsko postajo (Slusarcyk, 2011, str. 258). Te prve korake k izgradnji predora Ljubelj/Loibl je odporniško gibanje takoj sabotiralo: 30. junija 1942 so partizani požgali vojašnico v Sveti Ani. Navsezadnje so nacisti že poleti 1941 začeli prisilno deportacijo slovenskih družin z območja Gorenjske v Sloveniji, kjer naj bi zgradili južno taborišče za gradnjo predora. Tako na

Koroškem na severni strani Karavank kot tudi na Gorenjskem na slovenski strani so bile slovenske družine najbolj prizadete aprila 1942. Deportacije so seveda povzročile krepitev odpora v regiji. Julija 1942 so se začela obsežna pripravljalna raziskovalna dela na severni strani: Wehrmachtova cesta 333 naj bi bila obnovljena od Sapotnice na južnem Koroškem do načrtovanega predora Ljubelj/Loibl (Zausnig, 1995, str. 141).

Foto 2: Pogled na taboriščne barake na južni strani. V ospredju so vidne barake za pripadnike SS, v ozadju opazimo ograjeno jetniško taborišče.
(Arhiv Tržiškega muzeja.)

Načrtovanje in izvedba gradnje predora sta bila v začetku leta 1943 dodeljena podjetju Universale Hoch- und Tiefbau AG (Zausnig, 1995, str. 57). »*Glavni sedež gradbenega podjetja UNIVERSALE, ki je kot civilni generalni izvajalec nadzorovalo gradnjo cest in predorov na Ljubelju, je bil v današnjem Diözesanhaus na celovški Tarviser Straße 30, kjer je danes tudi pastoralni urad Krške škofije.*« (Gstettner, 2017, str. 2) Spomladi 1943 so ponovno zgradili transformatorsko postajo in barake za civilne delavce na južni strani načrtovanega predora – skupaj s tako imenovanim delovnim taboriščem Waffen-SS, kot so nacisti takrat poimenovali koncentracijsko taborišče (Maršálek, 2016, str. 75). Pred tem so bile v začetku leta 1943 sklenjene pogodbe med podjetjem Universale Hoch- und Tiefbau AG in esesovsko organizacijo Todt, ki naj bi ji bili med vojno zaupani vsi nacistični vojaški gradbeni projekti (Slusarcyk, 2011, str. 258), o zagotavljanju jetnikov iz koncentracijskih taborišč za gradnjo predorov. Prvi jetniki so prišli v južno taborišče 3. junija 1943, v severno taborišče, ki je bilo do takrat le začasno, pa oktobra 1943 (Zausnig, 1995, str. 143). Že 4. decembra 1943 je bil v prisotnosti gauleiterja Friedricha Rainerja izveden preboj 1566 metrov dolgega predora, vendar so prva Vermahtova vozila skozi predor zapeljala šele leto pozneje, decembra 1944 (Gstettner, 2015, str. 120).

Predor je bil zgrajen po belgijski gradbeni metodi, sočasno so kopali dva predora, enega nad drugim. To je omogočilo neprekinjeno kopanje v 24-urnih izmenah. Jetniki so delali v izmenah po 12 ur. Kljub tem nečloveškim razmeram so bile delovne ure v predoru tiste, v katerih je bil internirancem prihranjen vsaj teror esesovcev, saj so se bali morebitnih napadov v temi in niso vstopali v predor – predor so nadzorovali izključno tako imenovani ‚kapoti', večinoma izbrani med nemškimi in avstrijskimi jetniki. Poleg tega je bila v gori, skozi katero so vrtali predor, stalna temperatura, tudi pozimi, kar je jetnike ščitilo pred mrazom in varovalo življenja, saj so bile barake za jetnike večinoma neogrevane, njihova oblačila pa so bila najosnovnejša.

KONCENTRACIJSKO TABORIŠČE LJUBELJ/LOIBL – ZUNANJE TABORIŠČE KONCENTRACIJSKEGA TABORIŠČA MAUTHAUSEN

Ne glede na to da so predor na Ljubelju kopali hkrati s severne in južne strani in se zato govori o severnem in južnem taborišču, sta obe koncentracijski taborišči Ljubelj/Loibl imeli eno upravo. Centralno taborišče Mauthausen je imelo 50 zunanjih taborišč (Maršálek, 2016, str. 7). Na Ljubelj so bili jetniki poslani iz Mauthausna, kjer so jih poprej selekcionirali glede na njihovo telesno konstitucijo in poklic. Večina internirancev je bila političnih zapornikov in so prihajali iz Francije, veliko pa jih je bilo tudi iz Poljske, Sovjetske zveze in Jugoslavije. Skupno je bilo interniranih okrog 1800 jetnikov, največ avgusta 1944, okoli 1300 (Tišler, 1985). Koncentracijski taborišči na prelazu Ljubelj sta imeli kot taborišči dvojčka poseben geografski položaj, vendar sta bili po

nacistični kategoriji taborišči III. stopnje enakovredni glavnemu taborišču, kar je pomenilo, da ni bilo zaželeno, da se jetniki iz njih vrnejo živi (Gstettner, 2017).

Južno koncentracijsko taborišče je bilo postavljeno ob cesti na Ljubelj na 940 m nadmorske višine, od predora oddaljeno 1700 m. Obdano je bilo z dvojno bodečo žico, znotraj katere je bilo pet barak za jetnike, vsaka za 130 jetnikov, ob teh so bili sanitetna baraka, za bolne jetnike, kuhinja, sanitarije in nekaj servisnih prostorov. Pod taboriščem je bil krematorij. Zunaj bodeče žice so stale barake za poveljnika taborišča, moštvo SS, policijsko četo in taboriščega zdravnika. Na drugi strani ceste je bilo postavljeno delovno taborišče za civilne delavce, ki so bili v glavnem Slovenci.

Komunikacija med jetniki in civilnimi delavci je bila prepovedana, vendar pa je bila specifika ljubeljskega taborišča v tem, da so jetniki kljub prepovedi spletli povezave tako s civilnimi delavci kot z odporniškim gibanjem, zelo so se angažirali tudi domačini, ki so jetnikom pomagali pri pobegih, s pismi svojcem, zdravili, nujnimi življenjskimi potrebšinami, pa tudi z veliko moralno podporo.

Foto 3: Dela ob izgradnji predora Ljubelj v času druge svetovne vojne.
(Arhiv Tržiškega muzeja.)

Severno taborišče je bilo za spoznanje manjše kot južno, vendar je bilo zaradi večje nadmorske višine (1100 m), severne lege s še slabšimi podnebnimi razmerami v primerjavi z južnim taboriščem neke vrste kazensko taborišče tako za nadzornike kot za jetnike – za slednje tudi zaradi bolj brutalnih nadzornikov, ki so svojo jezo zaradi slabše lokacije in zagotovo tudi strahu pred morebitnimi partizanskimi napadi (ki jih je bilo na severu veliko teže predvideti) izživljali neposredno nad interniranci. »*Zlorabe, delo, vreme, veter, vse je bilo na severu še bolj neusmiljeno kot na jugu,*« se spominja nekdanji jetnik René Bernard (Zausnig, 1995, str. 62). Med interniranci je bila še posebej strah vzbujajoča tako imenovana ‚corrida', naročeni in namerni izgredi, ki so jih stražarji izvajali z gumijastimi cevmi, posebej pripravljenimi za ta namen. »*V času, ko je bil Ludolf vodja taborišča, so bili interniranci tako pretepeni, da niso mogli delati. Sčasoma so se inženirji gradbenega podjetja pritožili, da so interniranci zaradi takšnega ravnanja fizično oslabeli. Zato so Ludolpha premestili v Mauthausen, na Ljubelju ga je zamenjal Winkler.*« (Zausnig, 1995, str. 62) Stražo so sestavljali policija, žandarmerija in 33. esesovska udarna četa Mauthausen. Po natančnih raziskavah je 36 jetnikov umrlo neposredno v koncentracijskem taborišču Ljubelj/Loibl; sežgali so jih v enem od dveh krematorijev na severu in jugu. Trije jetniki so umrli kmalu po osvoboditvi. Več kot 300 kaznovanih, slabotnih in bolnih internirancev so deportirali nazaj v Mauthausen in jih tam ubili (Gstettner, 2015, str. 121).

Od skupno 25 poskusov je 21 pobegov uspelo. Sčasoma se je v taborišču razvil zapleten tajni komunikacijski sistem: civilni tehniki, zaposleni na gradbišču, ki so poznali območje in se ukvarjali z gradnjo predorov, kot je bil Slovenec Janko Tišler, so od ustanovitve koncentracijskega taborišča vzdrževali stike z odporništvom v regiji. V predoru so na primer na dogovorjenih mestih v neopaznih trenutkih odlagali pisma, ki so jih civilni delavci lahko pretihotapili iz taborišča in prinesli na pošto v bližnji Tržič (poštnim delavcem, ki so bili prav tako v stiku z odporom). Nekateri jetniki so tako lahko na skrivaj ohranjali stike s svojimi družinami. Janku Tišlerju je kot pripadniku odpora uspelo pobegniti tudi dobesedno v zadnji minuti, kar je srhljivo prikazano tudi v realistični in utesnjujoči igri Loibl-Saga (Riess, 2015, str. 71). »*Le približno 15 minut prednosti je bilo dovolj, da smo se ob mraku skrili v okoliški gorski gozd in se pridružili partizanom. SS je zaradi bližajoče se teme in nevarnosti napada hitro opustil zasledovanje.*« (Zausnig, 1995, str. 119)

OSVOBODITEV IN POVOJNA ZGODOVINA

Zaradi nadaljevanja in krepitve partizanskih dejavnosti so 14. aprila 1945 zaprli severno koncentracijsko taborišče na Ljubelju in jetnike premestili v južno taborišče (Gstettner, 2015, str. 121). O zadnjih dneh v severnem koncentracijskem taborišču še vedno pričajo jarki na mestu nekdanjih civilnih barak. »*8. maja 1945 so internirance osvobodili partizani. Leta 1947 je zavezniško vojaško sodišče na smrt obsodilo glavni odgovorni osebi koncentracijskega taborišča. Ostali biriči koncentracijskega taborišča so bili obsojeni na dolge jetniške kazni. Vsi so bili predčasno izpuščeni iz ujetništva pred letom 1955. Večina storilcev pa je ostala nekaznovana /.../ Po zavezniškem procesu za vojne zločine leta 1947 v Celovcu je zgodovina koncentracijskega taborišča Ljubelj sever izginila v temno luknjo kolektivnega spomina.*« (Gstettner, 2015, str. 121) Tudi v neposredni bližini nekdanjega severnega taborišča na avstrijski strani, na primer v občini Ferlach/Borovlje, se o teh zgodovinskih dogodkih in taborišču ni govorilo, bili so zamolčani in tabuizirani.

RAZVOJ KULTURE SPOMINJANJA V NEKDANJEM KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU LJUBELJ/LOIBL SEVER

Sredi šestdesetih let 20. stoletja je *KZ–Verband Kärnten* (Zveza koncentracijskih taborišč Koroška) namestila spominsko ploščo neposredno ob severnem vhodu v predor. V sedemdesetih letih 20. stoletja je bila dodana plošča v francoskem jeziku. Na vhodu predora se tudi organizacija francoskih jetnikov Amicale de Mauthausen spominja tu umorjenih tovarišev. Napis je bil izključno v francoščini, plošča pa je bila nameščena na nedostopnem kraju, kjer je dolgo ostala neopažana. Šele v devetdesetih letih 20. stoletja so na tem mestu postavili javno vidna spominska znamenja in zgodovina nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj/Loibl sever je počasi postala del javnega diskurza na Koroškem. Leta 1995 je novoustanovljeno *Društvo Mauthausen Kärnten/Koroška* pod vodstvom Petra Gstettnerja postavilo dve vidnejši in za javnost dostopnejši informacijski tabli o zgodovini nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj/Loibl sever pred carinskim uradom, ki zgodovinske dogodke pojasnjuje v različnih jezikih, prikazana pa je tudi skica območja nekdanjega taborišča. Kot še en pomemben korak je društvo vzpostavilo spominsko obeležje na prostoru pred carinskim uradom severno od predora na avstrijski strani. S spominsko proslavo, ki se vsako leto odvija na drugo soboto junija, si društvo prizadeva povečati ozaveščenost o tem kraju (Slusarcyk, 2011, str. 257).

Foto 4: Na fotografiji je vidna ohranjena žica iz koncentracijskega taborišča Ljubelj sever, ovita okrog drevesnega štora.
(Foto: dr. Daniel Wutti.)

Območje znotraj nekdanje ograje iz bodeče žice taborišča Ljubelj/Loibl sever je od leta 2004 pod spomeniškim varstvom, ne pa na primer območje nekdanjih stražnih stolpov, civilnih barak ali krematorija. Ministrstvo za notranje zadeve je leta 2008 z lastnikom zemljišča sklenilo najemno pogodbo, ki je omogočila načrtovanje spominskega obeležja. Leta 2009 je sledilo izsekavanje, ki je preprečilo zaraščanje območja z drevesi (Gstettner, 2015, str. 122). Temeljni koncept za ohranjanje spomina na nekdanje koncentracijsko taborišče Ljubelj/Loibl sever do danes ni bil izdelan, vse dejavnosti spominskega dela na kraju samem pa izvaja *Društvo Mauthausen Kärnten/Koroška* in so odvisne od prostovoljnega dela članic in članov društva.

V zadnjih dvajsetih letih, v katerih si *Društvo Mauthausen Koroška/Koroška* aktivno prizadeva za vzpostavitev dostojanstvene kulture spomina na območju nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj/Loibl sever, so bila postavljena nova spominska znamenja: Republika Poljska je leta 2005 na severnem vhodu predora odkrila spominsko ploščo v spomin na dvanajst poljskih jetnikov, umorjenih na Ljubelju. Leta 2014 je kipar Georg Planer na travnatih površinah na prostoru pred carinskim uradom na severni strani ustvaril umetniško instalacijo v spomin na internirane v koncentracijskem taborišču. Z granitnimi kamni je na travniku ob informacijskih tablah postavil kamnite figure. Projekt, ki ga je naslovil *Vrnitev kamnov,* je posvečen spominu na prisilno delo internirancev, ki so bili zasužnjeni pri gradnji cest in predora. Skulpture, ki ležijo na tleh, spominjajo na umorjene jetnike, ki so bili usmrčeni v preddverju predora, ko so poskušali pobegniti iz taborišča, trupla pa so pustili ležati na tleh, da bi zastrašili in grozili preostalim ujetnikom. Pet let pozneje, leta 2019, je nemško-japonski umetnik Seiji Kimoto ustvaril skulpturo, ki je vidna že od daleč. Abstraktno umetniško delo so po umetnikovi zamisli izdelali učitelji in učenci GPS Villach/Beljak (Gemeinnütziges Personalservice Kärnten/Dobrodelna služba za osebje na Koroškem). Visok je šest metrov in je posvečen spominu na prisilno delo jetnikov pri gradnji predorov med letoma 1943 in 1945. Skulptura je sestavljena iz treh delov. Na sredini je velika dvignjena roka, ki lahko pomeni bodisi klic na pomoč bodisi se nagiba k udarcu. Poleg nje je zasužnjeno človeško bitje. Njegova glava je obenem sklonjena, votli obris glave pa predstavlja nezlomljiv duh, kljub telesnemu mučenju. Na drugi strani so vrata, v katerih je razpoka, ostro nazobčana in rdeča, ki simbolizira neprehodnost, nemogoč pobeg iz tabrišča. Po desetletjih prikrivanja zgodovine koncentracijskega taborišča na severni strani Ljubelja je bil s spomenikom pod naslovom *Nepozabljeni – nezlomljeni/Unvergessen – Ungebrochen* na tem mestu ustvarjen dobro viden znak v spomin na zločine nacionalsocialistov.

Foto 5: Člani komiteja Mauthausen Kärnten – Koroška so v spominskem parku na mestu nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj sever s posebno sprej tehniko zapisali imena žrtev na betonski plošči, ki je postavljena na mestu nekdanje barake za umivanje.
(Foto: dr. Daniel Wutti.)

V začetku leta 2022 so pred vhodom v ljubeljski predor tudi na slovenski strani odkrili skulpturo dvojčico umetnika Kimota. Od takrat oba kraja ne povezuje le skupna zgodovina koncentracijskega taborišča, temveč tudi skupna umetniška instalacija.

NEKDANJE KONCENTRACIJSKO TABORIŠČE LJUBELJ/ LOIBL JUG KOT SLOVENSKO SPOMINSKO OBELEŽJE

Na slovenski strani se je spomin na travmatične dogodke druge svetovne vojne ohranjal drugače kot na koroški. Že leta 1954 je bil ob nekdanjem prostoru postavljen spomenik *J'accuse – Obtožujem* in od tedaj do danes tam vsako leto potekajo spominske slovesnosti. Kljub temu pa dejstvo, da je med letoma 1943 in 1945 na Ljubelju obstajalo koncentracijsko taborišče, širši slovenski javnosti ni splošno znano. Tudi v zgodovinskih znanstvenih krogih je bilo opravljenega malo strokovnega dela, povezanega z obstojem tega taborišča. Do zdaj o tej temi ni izšla še nobena znanstvena študija, objavljeno je bilo precej pričevanj, knjig in drugih publikacij ljubiteljskih proučevalcev. Kompleksno zgodovinsko delo pa še ni bilo napisano (Kramberger, 2016). Razlog za to je bila omenjena povojna heriozacija partizanskega delovanja, zaradi katerega so bile spregledane druge žrtve nacizma in fašizma, jetniki taborišč, izgnanci, prisilni mobiliziranci v nemško vojsko in drugi.

Na južni strani je za ohranjanje dediščine pooblaščen javni zavod Tržiški muzej, ki zaposluje strokovne delavce s področja kulturne dediščine. Zato je ohranjanje spomina lahko bolj kontinuirano in sistemsko urejeno. Republika Slovenija je tako financirala postavitev nove stalne razstave, posvečene nekdanjemu taborišču, pa različne programe za obiskovalce, med drugim tudi virtualni sprehod po taborišču v petih jezikih, ki omogoča široko dostopnost vsebin tudi brez dostopa do kraja spomina in je odličen pripomoček učiteljem pri predstavitvi te tematike učencem v razredih in zunaj njih.

Foto 6: Spominsko obeležje v spominskem parku nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj sever *Nepozabljeni – nezlomljeni/Unvergessen – Ungebrochen*, avtor je japonski kipar Seiji Kimoto.
(Arhiv Tržiškega muzeja, foto: Suzana Kokalj.)

Razveseljivo je, da se v zadnjem desetletju, tudi kot posledica priključitve Slovenije k EU, pri svojem delu tesneje povezujejo posamezniki in organizacije z obeh strani meje, rezultat takega povezovanja je denimo skupltura dvojček *Nepozabljeni – nezlomljeni/Unvergessen – Ungebrochen*, ki je postavljena ob južnem in severnem vhodu v ljubeljski predor in tako simbolno povezuje prostor na obeh straneh meje.

MUZEJ, POSVEČEN KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU NA LJUBELJU

Vodilo strokovne skupine, ki je pripravljala muzejsko razstavo *Koncentracijsko taborišče Ljubelj/Mauthausen 1943–1945,* je bilo verodostojno, dosledno in etično prikazati dejstva, pretekle dogodke in posameznike. Na razstavi so prikazani zgodovinski kontekst in izvirni predmeti iz taborišča, izpostavljeni so osebne zgodbe, pričevanja ter pozitivna sporočila, ki so vzniknila v nečloveških medvojnih razmerah na Ljubelju.

Osrednji del razstave je posvečen nekdanjemu Koncentracijskemu taborišču Ljubelj/Mauthausen in jetnikom, ki so bili tam zaprti. Poleg osrednje teme so izpostavljene še naslednje vsebine: prikaz sistema terorja v brezpravnem sistemu taborišča, predstavitev jetnikov po narodnostih, razlogih, da jim je nacistični režim odvzel svobodo, in razlogih za gradnjo predora Ljubelj. Govor je o vodstvu taborišča, enotah SS, policije in zdravstvenih razmerah, o civilnih delavcih. Prav ti in številni drugi prebivalci Tržiča so pomagali jetnikom, izkazali so se s svojim pogumom in solidarnostjo in so lahko zgled državljanskega poguma tudi za današnje čase. Prikazano je, kako je taborišče po koncu vojne prenehalo delovati, nekdanji jetniki pa so se formirali v dve brigadi, francosko Liberté in poljsko Stary, ki sta pomagali partizanom ob koncu vojne. Razstava se sklene s sodnim procesom v Celovcu 1947, kjer je angleško vojaško sodišče obsodilo nekatere zločince v taborišču.

Obisk razstave naj bi pri mladih vzpodbudil razmislek o preteklosti in prihodnosti, zato zgodovino predstavljamo preko zgodb posameznikov, pričevanj in ohranjenih predmetov, makete in dokumentarnega filma. Od didaktičnega gradiva je posebej za mlade predstavljena ilustrirana *Deklaracija o človekovih pravicah*, novost pa so tudi didaktične kocke, s pomočjo katerih se mladi lahko učijo o pojmih, kot so demokracija, totalitarizem, strpnost, empatija, ter o temah, ki jih obravnava tudi predmet domovinska in državljanska kultura in etika.

LJUBELJ KOT KRAJ UČENJA – INFORMACIJE ZA PEDAGOŠKE DELAVCE

Da bi zgodovinske dogodke v zvezi s koncentracijskim taboriščem pri predoru Ljubelj približali šolarjem in šolarkam, *Društvo Mauthausen Avstrija* v sodelovanju s Tržiškim muzejem vodi skupine in razrede na ekskurzijah in jim nudi informacije na kraju samem. Izobraževalni programi spreminjajo nekdanja koncentracijska taborišča na Ljubelju v učne prostore.

Vodenja so možna v nemškem kot tudi v slovenskem jeziku in po navadi izlet združuje obe zgodovinsko pomembni lokaciji: nekdanje koncentracijsko taborišče Ljubelj/Loibl jug in koncentracijsko taborišče Ljubelj/Loibl sever. Čeprav večina skupin razdaljo med obema krajema prevozi z avtobusom ali avtomobilom, se je mogoče sprehoditi tudi čez stari Ljubelj in tako spoznati staro cesto, ki je na tem mestu pred odprtjem predora Ljubelj predstavljala povezavo med severom in jugom. Pot vodi mimo koče na starem Ljubelju, ki je priljubljen cilj pohodnikov. Po spominskem parku in novem muzeju na Ljubelju obiskovalce vodijo strokovno usposobljeni vodniki, ki se prilagodijo skupinam obiskovalcev in zanje pripravijo glede na starost in interese posebna vodenja.

Informacijski kotiček in kontakti:

- Tržiški muzej (Ljubelj jug):
  +386 4 5315 500, trziski.muzej@guest.arnes.si, http://www.trziski-muzej.si
- Mauthausen Komitee Kärnten/Koroška:
  +43 650 41 08 208, mk-kaernten@mkoe.at, http://www.mkkk.at

Priporočamo:

- Košak, D. (2010). Terensko delo na območju bivšega delavskega taborišča na Ljubelju, podružnice Mauthausna. *Zgodovina v šoli* 19 (1-2), str. 73–81. Pridobljeno s https://www.sistory.si/11686/11934.
- Lukan, V. (2019). Učenje zgodovine zunaj učilnic – obisk spominskega prostora nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj jug. *Zgodovina v šoli* 27 (1), str. 69–82. Pridobljeno s https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-EGOD4T4O/8244baf4-6be2-43fb-a7c8-3e0dbb75e6bf/PDF.
- Razvoj kraja s tragično nacistično preteklostjo na avstrijskem Koroškem od kraja zločina do kraja učenja so s prispevkom *„Peršmanova domačija v Železni Kapli/Bad Eisenkappel kot mednarodni kraj spominjanja“* na primeru Peršmanove domačije v Železni Kapli/Bad Eisenkappel ponazorili Daniel Wutti, Eva Hartmann in Nadja Danglmaier v reviji *Zgodovina v šoli* 30 (1), 2022, str. 2–10.
- Virtualni sprehod po taborišču Ljubelj jug si lahko ogledate na povezavi: http://www.trziski-muzej.si/virtualni-sprehod/mauthausen.

Foto 7: Spominsko obeležje v spominskem parku na mestu nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj jug *J'accuse! – Obtožujem!*, ki je delo arhitekta Borisa Kobeta in kovača Jožeta Bertonclja.
(Arhiv Tržiškega muzeja, foto: Luka Markež.)

BIOGRAFIJE KOT MOSTOVI DO ZGODOVINE

Foto 8: Spominski prostor na območju nekdanjega koncentracijskega taborišča Ljubelj jug.
(Arhiv Tržiškega muzeja, foto: Vili Vogelnik.)

Leta 2015 je izšla mladinska poljudnoznanstvena knjiga *Nationalsozialismus in Kärnten. Opfer, Täter, Gegner* Nadje Danglmaier in Wernerja Koroschitza. V njej so predstavljeni temeljna vprašanja zgodovine nacionalsocializma in pregled zgodovinskih dogodkov na Koroškem v jeziku, ki je mladim razumljiv. Osrednji del knjige je 50 kratkih biografij ljudi, ki so v tej zgodovini igrali različne vloge, ki so bili preganjani, krivi, so se upirali ali pa so stali ob strani in opazovali. Štiri od teh biografij so povezane z dogodki v koncentracijskih taboriščih na prelazu Ljubelj/Loibl: František Janouch, češki zdravnik, ki je bil ujetnik v koncentracijskem taborišču, Janko Tišler, slovenski civilni delavec pri gradnji predorov, ki je podpiral odpor, Jean Baptiste Chevallier, francoski interniranec, ki mu je uspelo pobegniti iz koncentracijskega taborišča Ljubelj/Loibl, in Sigbert Ramsauer, celovški zdravnik, ki je bil zdravnik v koncentracijskem taborišču Ljubelj/Loibl.

Te štiri različne življenjske zgodbe bodo predstavljene v nadaljevanju. Omogočajo obravnavo zgodovine koncentracijskih taborišč na Ljubelju/Loibl z različnih vidikov in vlog: žrtve, storilci in nasprotniki. Biografije so v skrajšani obliki prevzete iz Danglmaier in Koroschitz (2015).

a) František Janouch: zdravnik, jetnik v koncentracijskem taborišču, reševalec

Foto 9: Praški zdravnik dr. František Janouch.
(Arhiv Tržiškega muzeja.)

František Janouch se je rodil 19. januarja 1902 v današnji Češki republiki. Njegov oče je bil kmet, gostilničar in mesar ter je svojemu prvorojencu omogočil univerzitetno izobrazbo. František je študiral medicino in doktoriral leta 1931. Po diplomi je odprl zasebno ordinacijo v Pragi in se specializiral za zdravljenje tuberkuloze. Enkrat na teden je zdravil revne bolnike, ne da bi jim zaračunal pristojbino. Leta 1931 se je poročil in kmalu imel z ženo dva otroka.

Leta 1939 je nemški Vermaht vkorakal v Prago in zasedel celotno ozemlje takratne Češkoslovaške. František Janouch je želel pomagati v boju proti nemškemu okupatorju, zato se je pridružil odporniški skupini zdravnikov. Ena njihovih najpomembnejših dejavnosti je bilo tiskanje in distribucija prepovedanega časopisa. Januarja 1943 ga je Gestapo aretiral in ga zasliševal ves dan. Obtožen je bil upora proti nacističnemu režimu.

Po treh tednih v zaporu v Pragi so Františka Janoucha skupaj s 300 drugimi internirani mi deportirali v koncentracijsko in uničevalno taborišče Auschwitz-Birkenau. Na roko so mu vtetovirali številko 101.791, njegovo ime pa so takoj izbrisali. Kot zdravnik je bil František dodeljen kot laborant na Higienski inštitut SS zunaj taborišča. Življenjske razmere so bile kljub strogemu varovanju boljše kot v taborišču. Kasneje je bil dodeljen zdravstveni oskrbi otrok v ‚romskem taborišču', kar je bilo grozno delo, ki ga je težko prenašal, saj so bili otroci zaradi lakote in zlorab močno zaznamovani.

Konec leta 1943 so Františka Janoucha iz Auschwitza deportirali v Zgornjo Avstrijo, v koncentracijsko taborišče Mauthausen, od koder so ga po kratkem času premestili v taborišče na prelazu Ljubelj/Loibl. V koncentracijskem taborišču Ljubelj/Loibl jug je delal kot bolničar v bolnišnici in pomagal jetniškemu zdravniku Dr. Sigbertu Ramsauerju. Ramsauer je več dni bolne ali ranjene jetnike pripeljal k sebi, da bi se odločil, ali

naj ostanejo ali jih pošljejo v Mauthausen, kjer jih bodo umorili. Františkova žena mu je pošiljala pakete s hrano in zdravili, ki so po zaslugi podpornikov dejansko prispeli do Františka in mu pomagali preživeti, pomagali pa so tudi drugim jetnikom.

Ko so 7. maja 1945 evakuirali koncentracijsko taborišče Ljubelj/Loibl jug, je František Janouch prostovoljno ostal v taborišču še nekaj dni in skrbel za bolne jetnike, ki niso mogli zapustiti območja. Od 11. maja je nekaj časa pomagal v partizanskih bolnišnicah na Golniku in v Tržiču, kjer so oskrbeli številne ranjene partizane. Junija 1945 se je popolnoma izčrpan vrnil k družini v Prago.

Leta 1947 je František Janouch odpotoval v Celovec, kjer je bil pred britanskim vojaškim sodiščem povabljen kot priča proti glavnim storilcem zločinov v koncentracijskih taboriščih na Ljubelju/Loibl. Njegovo pričanje je prispevalo k temu, da je bil nekdanji jetniški zdravnik Dr. Sigbert Ramsauer obsojen na dosmrtni zapor. Takrat si nihče ni predstavljal, da bo leta 1954 spet na svobodi in da bo lahko opravljal zdravniško službo.

František Janouch je še naprej delal kot zdravnik in se ukvarjal s politiko. Pozneje je postal predsednik češkoslovaškega Rdečega križa. V začetku leta 1965 je umrl v prometni nesreči (Janouch, 2006; Danglmaier in Koroschitz, 2015).

b) Jean-Baptiste Chevallier: Uspešen pobeg iz koncentracijskega taborišča Ljubelj

Jean-Baptiste Chevallier se je rodil leta 1921 v La Perrière v Franciji. Bil je alpinist in se je preživljal kot učitelj smučanja. Ko je Vermaht zasedel njegovo domovino, je zavrnil služenje vojaškega roka v Nemčiji in se pridružil odporniškemu gibanju. Nacionalsocialisti so ga 5. junija 1944 aretirali in deportirali v koncentracijsko taborišče Dachau. Tam se je izdajal za mizarja, da bi si povečal možnosti za preživetje. Premeščen je bil v koncentracijsko taborišče Mauthausen in razporejen v taborišče Ljubelj/Loibl, kjer je moral od avgusta 1944 prisilno delati pri gradnji cestnega predora.

Po šestih tednih v južnem taborišču se je odločil za pobeg. Ob mraku je v gosti megli in mrazu pobegnil na poti v nočno izmeno. Skočil je čez prepad in skušal hitro pobegniti; stražarji in pastirski psi so ga hitro zasledovali. Poskušal se je odpraviti na jug, želel se je pridružiti partizanskemu odporu v Sloveniji. Toda izgubil je orientacijo in pristal na avstrijski kmetiji. Na srečo ga je kmečka družina podprla, mu dala hrano in mu pokazala pravo pot proti jugu. Tokrat se mu je uspelo pridružiti partizanom.

Jean-Baptiste Chevallier je bil kasneje ranjen v boju. Tovariši so ga odnesli v partizansko bolnišnico Franjo, oči pa so mu zavezali, da pozneje ob morebitnem nacističnem mučenju ne bi mogel odkriti poti v gozdno bolnišnico. Skrita bolnišnica, poimenovana po zdravnici Franji, ki jo je vodila, je bila dobro opremljena in so jo podpirali zavezniki. Nacisti je niso nikoli odkrili.

Jean-Baptiste Chevallier si je sobo delil z dvanajstimi moškimi. Po šestih tednih intenzivne nege v partizanski bolnišnici Franja so ga premestili v drugo vojaško bolnišnico, kjer je okreval. Prevoz skozi gozd je trajal dva dni. Ko si je opomogel, se je do konca vojne boril na strani partizanov. Šele konec julija 1945 se je vrnil v domovino, Francijo. Vse življenje je bil hvaležen partizanom, da so mu rešili življenje. Jean-Baptiste Chevallier je umrl 27. maja 2006 v Franciji (Tišler in Tessier, 2007; Danglmaier in Koroschitz, 2015).

c) Janko Tišler: Odpor na Ljubelju

Janko Tišler se je rodil leta 1923 na Golniku v Sloveniji. Obiskoval je nemško gimnazijo v Kranju, v bližini svojega doma. Aprila 1941 je Nemčija napadla Jugoslavijo in s tem začela osvajalno in iztrebljevalno vojno na jugovzhodu. Po manj kot dveh tednih je morala Jugoslavija kapitulirati in germanizacija dela Slovenije s strani nacionalsocialistov se je začela. Janko Tišler je bil star komaj 18 let, ko so nemške oblasti tudi v njegovi šoli prepovedale uporabo slovenskega jezika. Odločiti se je moral, ali naj ostane v šoli in podpira protislovenske ukrepe ali se pridruži odporu. Odločil se je za drugo. V dogovoru s slovenskim odporniškim gibanjem Osvobodilna fronta se je zaposlil kot geodetski pomočnik pri civilnem slovenskem gradbenem podjetju. To podjetje je bilo pooblaščeno za načrtovanje nove ceste na Ljubelj/Loibl, vključno s predorom.

Spomladi 1943 je prišel v stik z jetniki novoustanovljenega koncentracijskega taborišča na Ljubelju/Loibl. Kot geodetski pomočnik je imel dostop do predora s severne in južne strani, kjer se je lahko pogovarjal z jetniki, saj so stražarji varovali predor le od zunaj, v notranjost pa niso vstopali, ker so se bali padajočega kamenja. V šoli se je naučil francosko in postal pomemben zaupnik številnih francoskih jetnikov. Kakršnikoli stiki med civilnimi delavci in jetniki so bili strogo prepovedani. Tišler se je tej prepovedi uprl in jetnike obveščal o poteku vojne, ki jo je spremljal tako, da je skrivaj poslušal zavezniške radijske postaje. Prinašal jim je zdravila in iz predora tihotapil pošto. Ujetnikom je tudi pomagal pri pobegu, saj jih je seznanil z varnostjo taborišča in jim pokazal pot do partizanov. Pri vsem tem je za jetnike tvegal lastno življenje.

Foto 10: Janko Tišler.
(Arhiv Tržiškega muzeja.)

Njegovo delovanje ni ostalo neopaženo: konec junija 1944 so razkrili njegove odporniške dejavnosti in gestapovci so ga iskali. Z veliko sreče mu je v zadnjem trenutku uspelo pobegniti in se pridružiti partizanom na Bistriški planini. Tudi po odhodu je ostal v stiku s koncentracijskim taboriščem na Ljubelju/Loibl, še naprej ga je opazoval in vse zapisoval v dnevnik. Janko Tišler je osvoboditev izpod nacističnega režima dočakal ranjen v partizanski bolnišnici Franja.

Po upokojitvi je Janko Tišler poskušal zapisati zgodovino nekdanjih koncentracijskih taborišč na Ljubelju/Loibl. V ta namen je zbiral poročila, dokumente, življenjska pričevanja, načrte in še veliko drugega. Pri tem so bili zelo pomembni njegovi stiki z nekdanjimi jetniki, zlasti iz Francije. Leta 1995 je v slovenščini izšla njegova knjiga *Mauthausen na Ljubelju*, nekaj let pozneje v francoščini in leta 2007 v nemščini. S tem je nekaj mesecev pred smrtjo 15. oktobra 2007 dosegel svoj veliki cilj: rešiti usodo internirancev koncentracijskega taborišča na Ljubelju/Loibl pred pozabo (Tišler in Tessier, 2007; Danglmaier in Koroschitz, 2015).

d) Sigbert Ramsauer: Zdravnik kot morilec, morilec kot zdravnik[1]

Sigbert Ramsauer se je rodil 19. oktobra 1909 v Celovcu. Njegov oče je bil državni uradnik in ga je poslal na celovško gimnazijo. Sigbert Ramsauer je tam leta 1929 maturiral in nato študiral medicino. Med študijem je zgodaj prišel v stik z nacionalsocialističnim gibanjem; sprva je sodeloval v protijudovskih, nemškonacionalnih študentskih združenjih, maja 1933 pa se je pridružil SS.

Nekaj dni po priključitvi Avstrije nacistični Nemčiji marca 1938 se je prijavil v aktivno službo SS in se sredi leta 1940 pridružil Waffen-SS. Najprej so ga poslali v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer sta bili tudi esesovska bolnišnica in esesovska medicinska šola. Kasneje je bil premeščen na Poljsko, kjer je v okviru 1. SS-Totenkopf-Reiterstandarte sodeloval pri razlastitvah, getoizaciji, deportacijah in množičnih pobojih judovskega prebivalstva. Sredi leta 1941 je bil kot pripadnik konjenice SS premeščen v Beloru-

1 Biografija v skrajšani obliki iz: Danglmaier, N., Koroschitz, W. (2015). *Nationalsozialismus in Kärnten. Opfer, Täter, Gegner*. Innsbruck: Studien Verlag, str. 408–409.

sijo. Zaradi spora z nadrejenim se je moral konec leta vrniti v Avstrijo, kjer je prevzel službo zdravnika v koncentracijskem taborišču Gusen v Zgornji Avstriji. Nato je delal v koncentracijskem taborišču Mauthausen, v koncentracijskem taborišču Dachau in v koncentracijskem taborišču Neuengamme. Po osvoboditvi izpod nacističnega režima so ga obtožili, da namerno ni skrbel za jetnike in jih je namerno ubijal.

Poleti 1943 se je Sigbert Ramsauer preselil v koncentracijsko taborišče na prelazu Ljubelj/Loibl. Tako je bil bliže ženi in hčerkama. Na Ljubelju/Loibl je gradbeno podjetje Universale izkoriščalo delo jetnikov za gradnjo predorov. Podjetje in vodstvo koncentracijskega taborišča sta se dogovorila, da število bolnih jetnikov ne sme presegati 7,5 odstotka vseh interniranih. Naloga Sigberta Ramsauerja je bila zagotoviti uresničevanje tega dogovora: izbral je, kdo od bolnih in za delo nesposobnih bo deportiran v Mauthausen in umorjen. Zdravila, povoje in druge medicinske pripomočke, ki so bili na voljo v koncentracijskih taboriščih na Ljubelju/Loibl, so uporabljali skoraj izključno stražarji, jetniki pa so ostali brez oskrbe. Ramsauer je jetnike uporabljal za medicinske poskuse. Nekemu jetniku je na primer s preprosto mizarsko žago amputiral roko, namesto da bi ga prepeljal v bližnjo bolnišnico. Nekaj jetnikov je ubil tako, da jim je v srce vbrizgal bencin.

Med evakuacijo koncentracijskega taborišča Ljubelj/Loibl jug 7. maja 1945 je poskušal pobegniti, vendar so ga Britanci konec maja aretirali in internirali. Septembra 1947 je skupaj z drugimi obtoženimi storilci iz koncentracijskih taborišč na Ljubelju/Loibl stal pred britanskim vojaškim sodiščem v Celovcu. Izpovedal je, da je le izpolnjeval ukaze in ubijal hudo bolne jetnike, da bi jim prihranil mučno smrt. Nekdanji jetniki, ki so bili prisotni kot priče, so ga razkrili kot lažnivca. Sodišče ga je obsodilo na dosmrtni zapor. Sigbert Ramsauer se je na vse pretege trudil, da bi se izognil zaporu, in leta 1954 je bil dejansko izpuščen, uradno iz zdravstvenih razlogov. Hitro se je vrnil v normalno življenje in v Celovcu spet opravljal zdravniško službo. V poznejših pogovorih ni pokazal obžalovanja za svoja dejanja. Umrl je leta 1991 (Rettl in Pirker, 2010; Danglmaier in Koroschitz, 2015).

SKLEP

Profesionalni izobraževalni programi zasebnega *Društva Mauthausen Kärnten/Koroška* na avstrijski strani Ljubeljskega predora in Tržiškega muzeja na slovenski strani meje spreminjajo nekdanje koncentracijsko taborišče na Ljubelju v zanimive učne prostore, kar je izkazano v dobrem čezmejnem sodelovanju obeh ustanov. Nekdanje koncentracijsko taborišče Ljubelj/Loibl sever v Avstriji in Ljubelj/Loibl jug v Sloveniji je ob ustreznem strokovnem vodstvu in ustrezni kontekstualizaciji tudi odličen primer za refleksijo in učenje o kulturah spominjanja, ki so vedno podvržene prevladujočemu diskurzu. Predvsem bivše koncentracijsko taborišče Ljubelj/Loibl sever je tudi dober primer za spominsko obeležje *»v nastajanju«*, saj je način, kako dežela Koroška in republika Avstrija ravnata s to dediščino še zmeraj deležen kritike. V bodoče lahko pričakujemo nadaljnje spremembe na avstrijski strani pa tudi utrditev in popestritev čezmejnega sodelovanja.

LITERATURA

Danglmaier, N., Koroschitz, W. (2015). *Nationalsozialismus in Kärnten. Opfer, Täter, Gegner.* Innsbruck: Studien Verlag.

Janouch, F. (2006). *Selbst der Teufel würde erröten. Briefe meines Vaters aus der Hölle von Auschwitz und aus dem KZ am Loiblpass*. Dunaj: Edition Mauthausen.

Nagy, H., Wintersteiner, W. (2015). Erinnerungskulturen im Umbruch? Eine Einführung. V: H. Nagy, W. Wintersteiner (ur.), *Erinnern – Erzählen – Europa. Das Gedächtnis der Literatur.* Innsbruck/Dunaj/München/Bozen: Studien Verlag.

Gstettner, P. (2012). *Erinnern an das Vergessen, Gedächtnispolitik und Bildungspolitik.* Klagenfurt/Celovec: Kitab.

Gstettner, P. (2015). Kurze Geschichte der beiden Konzentrationslager. V: Gstettner, P., Reiss, E. (ur.), *Loibl-Saga.* Klagenfurt/Celovec: Kitab.

Gstettner, P. (2017). *Die 7 Kreise der „Hölle in den Bergen". Die Konzentrationslager am Loiblpass - Entwurf einer Topografie des Terrors.* Klagenfurt/Celovec: Neobjavljen rokopis.

Kramberger, T. (2016). Memorija/pozaba, zgodovina, diskurz: Premislek o ključnih pojmih, njihovi politični arhitekturi in njihovih družbenih učinkih glede na koncentracijsko vesolje. V: Kramberger, T., Babšek, J. *(ur.), Politika memorije in pozabe, načini izročila in interpretacije, Zbornik mednarodnega simpozija ob 70-letnici osvoboditve koncentracijskega taborišča Ljubelj.* Tržič: Tržiški muzej.

Maršálek, H. (2016). *Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen.* Dunaj: Mauthausen Komitee.

Rettl, L., Pirker, P. (2010). *„Ich war mit Freuden dabei." Der KZ-Arzt Sigbert Ramsauer – Eine österreichische Geschichte.* Dunaj: Milena Verlag.

Riess, E. (2015). „Die Loibl-Saga", deutschsprachiger Text des Theaterstückes. V: Gstettner, P., Reiss, E. (ur.), *Loibl-Saga.* Klagenfurt/Celovec: Kitab.

Slusarcyk, A. (2011). Loibl-KZ – das „vergessene Konzentrationslager". V: AK gegen den kärntner Konsens (ur.), *Friede, Freude, deutscher Eintopf. Rechte Mythen, NS-Verharmlosung und antifaschistischer Protest.* Dunaj: Mandelbaum.

Tišler, J. (1995). *Mauthausen na Ljubelju*. Klagenfurt/Celovec: Drava.

Tišler, J., Tessier, Ch. (2007). *Das Loibl-KZ. Die Geschichte des Mauthausen-Außenlagers am Loiblpass/Ljubelj.* Dunaj: Verlag des Bundesministeriums für Inneres.

Zausnig, J. (1995). *Der Loibl-Tunnel. Das vergessene KZ an der Südgrenze Österreichs.* Klagenfurt/Celovec: Drava.

Klemen Pucko

RUSKA INVAZIJA NA UKRAJINO – DIDAKTIČNE IDEJE ZA OBRAVNAVO PRI POUKU ZGODOVINE

Klemen Pucko

RUSSIAN INVASION OF UKRAINE – DIDACTIC IDEAS FOR DISCUSSION DURING HISTORY LESSONS

IZVLEČEK

Namen tega prispevka je predstaviti zgodovinsko ozadje vojne v Ukrajini. Ta se je začela leta 2014, zadnjih nekaj let pa je bila le redkokdaj omenjena v glavnih novicah dneva. Z začetkom nove faze vojne, ki je zajela večji del države, je v Evropi prišlo do največje begunske krize po drugi svetovni vojni. Ker glavni akterji vojne omenjajo nekatere prelomne zgodovinske mejnike iz bližnje in ne tako bližnje preteklosti, je prav, da jih tudi mi predstavimo in tako dobimo vsaj delen vpogled v širše ozadje ter današnje dogajanje v vzhodnoevropskem prostoru.

Ključne besede: Rusija, Ukrajina, vojna, imperializem, komunizem, nacionalizem

ABSTRACT

The purpose of the article is to present the historical background to the war in Ukraine. It began in 2014 but was only rarely mentioned in the top news stories in recent years. As a new phase of the war began, engulfing the greater part of the country, Europe witnessed the biggest refugee crisis since World War II. As the main actors in the war are mentioning certain historical milestones from the recent and not-so-recent past, it is only fitting that we present them and gain at least a partial insight into the wider background and into today's events in Eastern Europe.

Keywords: Russia, Ukraine, war, imperialism, Communism, nationalism

UVOD

Eno od temeljnih orodij za orientacijo v zgodovinskem prostoru je karta. Pri obravnavi ruske invazije na Ukrajino bi zato učencem najprej pokazali karto Evrope in obe državi geografsko locirali. Povedali bi tudi nekaj osnovnih podatkov o državah (število prebivalcev, glavni mesti, večja mesta v Ukrajini, reki – Dneper in Dnester – itd.).

Zemljevid 1: Ukrajina in Rusija na zemljevidu Evrope.
(Zemljevid izrisal: Klemen Pucko, vir podatkov: Natural Earth Data, datum izdelave: maj 2022.)

Ukrajina je za Rusijo s površino 603.548 km² druga največja država v Evropi. Podatki Svetovne banke kažejo, da ima Rusija 144, Ukrajina pa 44 milijonov prebivalcev (Združeni narodi). Zaradi vojne v Ukrajini je od 24. februarja 2022 do 23. avgusta 2022 iz države po podatkih Združenih narodov zbežalo okoli 6,8 milijona beguncev (Ukraine Refugee Situation, 2022). Ob tem je z zgodovinskega vidika pomembno omeniti, da gre v spopadih leta 2022 za novo fazo vojne, ki traja že od leta 2014, ko je Rusija izvedla invazijo na Ukrajino. Rusija je tedaj okupirala polotok Krim in ima pod nadzorom oborožene sile v Donbasu, kjer sta nastali separatistični Doneška ljudska republika in Luganska ljudska republika (Fact vs. Fiction: Russian Disinformation on Ukraine, 2022 in The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine, 2022).

ZGODOVINSKO OZADJE VOJNE V UKRAJINI

Vojna v Ukrajini se je začela leta 2014, po koncu evromajdanske revolucije ali revolucije dostojanstva, ki je potekala med novembrom 2013 in februarjem 2014. To ni bila prva revolucija, ki bi v 21. stoletju izbruhnila v Ukrajini in širšem postsovjetskem prostoru. Leta 2003 je prišlo do tako imenovane *revolucije vrtnic* v Gruziji, leta 2004 pa do *oranžne revolucije* v Ukrajini. Revolucija leta 2004 je na oblast po ponovljenih volitvah pripeljala Viktorja Juščenka, ki je premagal nasprotnika Viktorja Janukoviča. Janukovič se je nato zavihtel na predsedniški stolček leta 2010, dokler ga ni leta 2014 s položaja odnesla revolucija. Cilj revolucij je bil boj proti korupciji, reforme in vstop v evroatlantske integracije, med katere štejemo Evropsko unijo in Severnoatlantsko pogodbeno organizacijo ali zvezo Nato. Tako Ukrajina kot Gruzija sta si tedaj želeli postati del akcijskega načrta za članstvo v Natu, vendar pa njuna prošnja na srečanju zavezništva leta 2008 ni bila uslišana. Avgusta istega leta je prišlo do vojne med Gruzijo in Rusijo. Reakcije na vojno so bile med političnimi tabori v Ukrajini različne. Predsednik Juščenko je ruski napad označil kot grožnjo ukrajinski samostojnosti, v znak podpore Gruziji pa je obiskal tamkajšnjo prestolnico Tbilisi. Bolj previdna pri izjavah je bila predsednica vlade Julija Timošenko. Stranka regij Viktorja Janukoviča, ki je bila močna posebej na vzhodu države, je zavzela prorusko stališče. Težave so bile vidne tudi na energetskem področju. Ukrajina je bila odvisna od ruskih energentov, kar je Rusija večkrat izkoristila v politične namene. Ukrajina je plin dobivala po ‚prijateljski' ceni, zaradi plinovodov pa je bila pomembna tranzitna država za dobavo ruskega plina v države Srednje in Zahodne Evrope. Leta 2005 je prišlo do dviga cen. Pogajanja o uskladitvi cen niso uspela, dotok plina pa je bil v začetku leta 2006 zato za nekaj dni celo zaustavljen. Do podobne krize je prišlo tudi leta 2009 (Kappeler, 2019).

EVROMAJDAN

Revolucija dostojanstva se je začela 21. novembra 2013, ko je predsednik Viktor Janukovič suspendiral trgovski in politični sporazum z Evropsko unijo. Mnogi v Rusiji so proteste videli kot *barvno revolucijo*, za katero naj bi stale zahodne države. Med revolucijo je bilo ubitih okoli 100 ljudi, Janukovič pa je 21. februarja 2014 zapustil državo in zbežal v Rusijo. Ukrajinski parlament ga je odstranil z mesta predsednika. Oblikovala se je vlada, v kateri je prevladovala dotedanja opozicija, predstavnikov Stranke regij je bilo malo (nova opozicija). Nekaj dni zatem je prišlo do ruske okupacije polotoka Krim. Revolucija se je začela z zahtevami po povezovanju z Evropo, končala pa z zmago protestnikov različnih političnih sil – liberalcev, uveljavljenih strank in nacionalistov. Velikanska mobilizacija ljudstva je presenetila tuje opazovalce. Aktivacijo tolikšnega števila prebivalcev lahko pripišemo dejstvu, da je imela Rusija težnjo po dominaciji v tej državi. Pred letom 2014 je želela, da bi se Ukrajina priključila evrazijski carinski uniji, poleti 2013 pa je med državama prišlo do manjše trgovinske vojne. Z revolucijo je v državi oživela civilna družba, prišlo je do začetka prepotrebnih reform, za nove strukture pa je hitro sledil velikanski preizkus – vojna na vzhodu države (Donbas, ki označuje območje regij Lugansk in Doneck), ekonomske težave in okupacija polotoka Krim (Plokhy 2017). Revolucija je v glavnem zajela in mobilizirala zahodni in srednji del Ukrajine, manj severovzhodni, jugovzhodni in južni del pa sta bila pasivna in tudi nasprotna gibanju. Šlo je tudi za generacijski prepad, saj so mladi po vsej državi podpirali revolucijo, regionalne razlike pa so bile leta 2014 še pomembne.

PRVA FAZA SPOPADOV (2014, 2015–2022)

Le nekaj dni po pobegu Janukoviča so 27. in 28. februarja ruske vojaške enote zasedle vladne stavbe na polotoku Krim. Marca istega leta je prišlo do zasedb stavb na vzhodu države, v mestu Doneck. Vodje protestov na vzhodu so novo vlado v Kijevu označili za nelegitimno. Prišlo je do zahtev o referendumu o statusu pokrajin Doneck in Lugansk. V regiji Doneck se je vzpostavila tako imenovana Doneška ljudska republika (dalje DLR). V regiji Lugansk je bila vzpostavljena tako imenovana Luganska ljudska republika (dalje LNR). Petnajstega aprila je začasni predsednik Oleksander Turčinov naznanil začetek »*protiteroristične operacije*« proti proruskim separatistom. Drugega maja je prišlo do spopada v mestu Odesa med proukrajinskimi in proruskimi demonstranti. Umrlo je več kot 30 oseb, okoliščine dogajanja pa še do danes niso pojasnjene. Enajstega maja sta samooklicani republiki izvedli referendum o neodvisnosti, dan pozneje pa razglasili zmago na referendumu. Tudi na vzhodu države so bile prisotne ruske vojaške enote pod krinko (Bukkvoll, 2016; Walker, 2022).

Destabilizacija vzhoda Ukrajine, znanega pod imenom Donbas, se je začela spomladi 2014. Ključno vlogo so odigrale ruske obveščevalne službe. To območje je bilo ekonomsko in socialno problematično, tamkajšnja težka industrija pa je bila potrebna obnove. Središče tega dela države je mesto Doneck, kjer so Rusi predstavljali okoli 48 % prebivalstva. Mnogi so bili navezani na sovjetsko ideologijo in simbole, v zasebnem in javnem življenju pa se je večinoma uporabljala ruščina. Tu je, tudi po zaslugi politikov, kot je bil Janukovič, prišlo do pojava trditev, da je ruščina ogrožena s strani Kijeva, zgodovinski spomin iz časa druge svetovne vojne pa ogrožen s strani zagovornikov ukrajinske uporniške vojske. Razlike v dojemanju so zagotovo obstajale, vendar ne v tolikšni meri, kot so to prikazovali nekateri politiki. Vse to je ustvarilo podlago za rusko intervencijo. Aprila so se v tem delu države pojavile paravojaške enote. Nekatere od teh so bile izurjene s strani ruske vlade, financirali pa so jih oligarhi, blizu ruski vladi. Izbruhnili so protesti. Ruski nacionalisti in lokalni aktivisti so izkoristili val nezadovoljstva zaradi korupcije in prevzeli nadzor nad deli Donbasa. Rešitev so namesto v tržno vodeni ekonomiji in evropskih integracijah videli v navezavi na Rusijo in državno vodeni ekonomiji. Protestniki v Kijevu so sebe videli kot del evropske civilizacije, proruski protestniki pa so sebe videli kot del širšega *ruskega sveta*, vojno pa kot del obrambe pravoslavnih vrednot pred »*skorumpiranim*« evropskim Zahodom. V mestu Doneck so potekali tudi proevromajdanski protesti, vendar pa ti zaradi pomanjkanja medijske podpore, mlade strukture protestnikov in nezmožnosti oblikovanja prepričljivih družbeno-ekonomskih sporočil niso bili uspešni (Plokhy, 2021; Portnov, 2016).

Ob omembi Donbasa ne moremo mimo začetkov industrializacije v tej pokrajini, ki segajo v pozno 19. stoletje. Ključno vlogo pri tem procesu je namreč odigral kapital iz zahodnoevropskih držav. To območje je bilo med 15. in 17. stoletjem del državne tvorbe ukrajinskih kozakov, po rusko-turških vojnah v 17. in 18. stoletju pa so te dežele postale del ruskega imperija. V drugi polovici 19. stoletja so se tja zgrnili tuji vlagatelji iz Belgije, Francije, Velike Britanije, Nemčije in Švice. Privabila so jih bogata najdišča rud. Leta 1895 je bila ustanovljena rusko-belgijska metalurška družba. Leta 1914 je bilo tam 31 belgijskih podjetij, ki so delovala na področjih metalurgije, rudarstva in proizvodnje stekla. Belgijci so pomembno vplivali na razvoj mesta Kostjantjnivka. Investitorji iz Nemčije so bili dejavni v Lugansku. Tam je leta 1896 nemški industrialec Gustav Hartmann ustanovil tovarno parnih lokomotiv, imenovano *Russische Maschinenbaugesellschaft Hartmann*. Korenine mesta Doneck segajo v leto 1869, ko je britanski inženir John Hughes v vasi Juzivka ustanovil rusko-britansko metalurško družbo. Tam so leta 1913 proizvedli 74 % vsega železa v ruskem imperiju (Matychak, 2019).

Leta 2014 je v ospredje stopil tudi Krim, ki je od tedaj pod rusko okupacijo. Zgodovina tega prostora je razburkana. V antiki so bili tam prisotni Grki in Rimljani. V srednjem

veku so Bizantinci na obalah gradili trgovske postojanke. Sredi 13. stoletja so tja vdrli vojaki kana Batuja in Zlate horde. Tatari so postali gospodarji polotoka. Do 16. stoletja je nastal Krimski kanat, ki je postal vazalna država Osmanskega imperija. Ruski imperij si je Krim priključil leta 1783. Eno od prelomnic predstavlja čas druge svetovne vojne. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo leta 1941 so bili tamkaj živeči Nemci deportirani. Med nemško okupacijo Krima so bili preganjani in pobiti tamkajšnji turško govoreči Judi. Leta 1944 je prišlo do deportacije krimskih Tatarov, ki so bili obtoženi kolaboracije z Nemci. Leta 1954 je pod vodstvom Nikite Hruščova prišlo do odločitve, da Rusija Krim ob praznovanju 300-letnice rusko-ukrajinske zveze podari Ukrajini. Ta poteza ni bila nenadna, ampak je bila dobro premišljena. Med drugo svetovno vojno je bil Krim močno poškodovan. Oblasti sovjetske Rusije niso pretirano prispevale k obnovi. Stanje je bilo slabo. Integracija Krima v ukrajinski politični in administrativni sistem je prinesla napredek na ekonomskem področju, a hkrati tudi nezaupanje dela tamkajšnje elite, ki so jo sestavljali partijski aparatčiki in direktorji tovarn. Večina sredstev za razvoj je prišla iz ukrajinskega proračuna, manjši del pa iz proračuna osrednje sovjetske vlade. Krimski Tatari so bili leta 1956 rehabilitirani, večina pa se jih je na polotok vrnila v devetdesetih letih 20. stoletja. Leta 1991 je bil izveden referendum o ukrajinski samostojnosti, na katerem je večina prebivalcev Krima glasovala za samostojnost. Kmalu je prišlo do prvih sporov med Rusijo in Ukrajino. Eno od jabolk spora je bilo nesoglasje o razdelitvi Črnomorske flote, nameščene v Sevastopolu. Ozračje je bilo napeto, nekateri pa so odkrito napovedovali, da si želijo večje samostojnosti in priključitve Rusiji. Popis prebivalstva leta 2001 je pokazal, da je na Krimu živelo 58 % Rusov, 24 % Ukrajincev in 12 % krimskih Tatarov (Jobst, 2015; Wojnowski, 2014; Kappeler, 2017; Plokhy, 2021).

Okupacija Krima in vojna v Donbasu sta mobilizirali ukrajinsko družbo. Na desettisoče Ukrajincev se je pridružilo vojski in prostovoljnim enotam, ki so se na vzhodu bojevale proti upornikom, ki jih je vodila Rusija. Vlada in vojska sta bili v razsulu. Primanjkljaj so nadomestili prostovoljci, ki so z donacijami kupovali zaloge za vojsko. Kijevski mednarodni sociološki inštitut je med januarjem in marcem 2014 izvedel anketo, ki je pokazala, da je delež podpornikov ukrajinske samostojnosti narasel s 84 na 90 %. V Donbasu je po anketi, izvedeni med aprilom in septembrom 2014, med 30 in 40 % prebivalcev želelo določeno stopnjo avtonomije, samostojnost ali zvezo z Rusijo, večina pa se je še vedno videla kot del Ukrajine. Maja 2014 je na predsedniških volitvah v prvem krogu zmagal Petro Porošenko, znani ukrajinski poslovnež, ki je bil aktiven udeleženec evromajdana. S tem se je končala politična kriza po odhodu Janukoviča (Plokhy, 2021).

Ukrajinska vojska je v začetku julija 2014 napredovala in osvobodila mesto Slavjansk. Rusija je zatem upornikom začela pošiljati večjo količino orožja. Tja so poslali tudi protiletalske izstrelke. Z njimi je bilo 17. julija 2014 sestreljeno civilno letalo Boeing 777 letalske družbe Malaysian Airlines. Umrlo je vseh 298 potnikov, ki so prihajali iz Nizozemske, Avstralije, Malezije in drugih držav. Vojna je s tem dobila mednarodno razsežnost. Evropske države so napovedale ostrejše sankcije proti Rusiji. Sredi avgusta so bile enote samooklicanih republik DLR in LLR pred porazom. Tedaj je Rusija v boj poslala svoje redne vojaške enote. V mestu Illovajsk so obkrožili več tisoč ukrajinskih vojakov in pripadnikov prostovoljnih enot. Kljub doseženemu dogovoru o umiku so Rusi začeli streljati, Ukrajinci pa so utrpeli velike izgube. Septembra 2014 je ob posredovanju Francije in Nemčije v Minsku prišlo do srečanja med Petrom Porošenkom in Vladimirjem Putinom. Sklenili so sporazum o prekinitvi ognja, ki pa ni veljal dolgo. Januarja 2015 je prišlo do spopadov pri mestih Debalceve in Mariupol. Štirinajstega februarja 2015 so se voditelji Francije, Nemčije, Ukrajine in Rusije še enkrat sestali in sklenili sporazum Minsk II. Rusija je s tem rešila samooklicani republiki pred porazom,

končnega cilja, to je ustanovitve t. i. Nove Rusije, ki bi segala od Donecka na vzhodu do Odese na zahodu, s čimer bi odrezali Ukrajino od morja in ustvarili kopensko pot do Krima, pa niso dosegli (Plokhy, 2021).

Spopadi so utrdili ukrajinsko samozavest in nacionalno pripadnost. Branilce letališča Doneck, ki so med majem 2014 in januarjem 2015 pogumno borili, so imenovali *kiborgi*. Za kaj več pa so bile potrebne korenite spremembe. Tega se je zavedalo tudi državno vodstvo, ki je izvedlo vrsto reform, s preprostim ciljem – državo približati evroatlantskim integracijam. Prvi korak k temu cilju je predstavljal podpis pridružitvenega sporazuma z Evropsko unijo. Ta je po dogodkih leta 2014 sklenila, da bo Ukrajini tudi finančno pomagala. Sklenjen je bil sporazum o prosti trgovini, ki je državo tudi ekonomsko obrnil proti Zahodu (Plokhy, 2021).

Delež ukrajinskega izvoza v Rusijo se je med letoma 2013 in 2018 zmanjšal s 26 % na 12 %. V istem obdobju je delež izvoza v države članice Evropske unije narasel z 28 % na 40 %. Od leta 2017 naprej so lahko Ukrajinci v Evropsko unijo potovali brez vizuma. V triletnem obdobju so zabeležili 49 milijonov potovanj. Izvedena je bila decentralizacija, ki je spremenila način delovanja lokalnih skupnosti. Te so lahko same odločale, kaj storiti s svojimi lokalnimi davki (Plokhy, 2021).

Boj proti ruski agresiji je povečal pomembnost promocije ukrajinske kulture. V ta namen je zunanje ministrstvo leta 2017 ustanovilo Ukrajinski inštitut. Ustanovili so tudi Ukrajinsko kulturno fundacijo in Knjižni inštitut, kar je povečalo število ukrajinskih filmov in oživilo knjižni trg. Sprejeti so bili dekomunizacijski zakoni, v okviru katerih so odstranili spomenike V. I. Lenina in drugih komunističnih voditeljev ter spremenili imena nekaterih mest in ulic. Na verskem področju je leta 2018 prišlo do združitve dveh samostojnih ukrajinskih pravoslavnih cerkva. Tako nastali združeni Pravoslavni cerkvi v Ukrajini pa je ekumenski patriarhat s sedežem v Istanbulu priznal samostojnost (avtokefalnost). To je povzročilo proteste Moskovskega patriarhata, ki je do tedaj nadziral večino župnij v Ukrajini. S tem se je zaključil proces, ki se je začel leta 1921 z ustanovitvijo prve avtokefalne (samostojne) Ukrajinske pravoslavne cerkve. Neodvisne veje cerkve so se obnovile ob razpadu Sovjetske zveze. Omeniti moramo še, da so zlasti zahodni Ukrajinci katoliki, ki pripadajo Grškokatoliški in Rimskokatoliški cerkvi. Nekatere spremembe, na primer dekomunizacijski zakoni, so bile deležne kritik, saj so številni menili, da se s tem v ospredje postavlja »*nacionalistična*« zgodovinska smer (Plokhy, 2021).

Ukrajina je za uspešno obrambo potrebovala dobro usposobljeno in opremljeno vojsko. Prostovoljni bataljoni, ki so leta 2014 uspešno branili državo, so bili razpuščeni ali vključeni v redne vojaške enote in enote ministrstva za notranje zadeve. Proces se je zaključil leta 2016. Število vojakov se je z 140.000 povečalo na 250.000. Pri reorganizaciji so jim pomagale Združene države Amerike in članice Nata. Vojska je organizirala skupne vojaške vaje s prijateljskimi državami, ki so bile obrambne narave. Reformiran je bil tudi gospodarski in finančni sektor. Leta 2014 je BDP upadel za 6,6 %, 2015 pa še za 10 %. Država je bila še vedno navezana na Rusijo, ki ji je zavzela del ozemlja. Ukrajina je bila deležna tuje finančne pomoči iz Evropske unije, Združenih držav Amerike, Japonske in Kanade. Bančni sektor je bil zaradi svoje nepreglednosti raj za špekulante. Reforma je končala obdobje »*landromata*« v bančništvu. Z izrazom »*landromat*« se označuje denar sumljivega ali nepreverjenega izvora, ki je bil prisoten v bankah. Država je obnovila makroekonomsko stabilnost. Reformiran je bil energetski sektor, kjer je bilo zaradi špekulacij ob uvozu zemeljskega plina veliko korupcije. Ustanovljena so bila posebna protikorupcijska sodišča in preiskovalne komisije. Spremenilo se je razmerje porazdelitve bogastva. Do težav je prišlo pri reformah sodnega sistema, ki je v veliki meri ostal nespremenjen. Leta 2019 je na predsedniških volitvah zmagal Volodimir

Zelenski. V politiki in ekonomiji imajo še vedno velik vpliv oligarhi. Lahko bi rekli, da se je z evromajdanom proces reformiranja države pravzaprav šele začel (Plokhy, 2021).

Vojna na vzhodu Ukrajine je med 14. aprilom 2014 in 31. decembrom 2021 po poročilu Urada visokega komisarja Združenih narodov za človekove pravice (OHCHR) povzročila med 51.000 in 54.000 žrtev. Med 14.200 in 14.400 ljudi je bilo ubitih, od tega najmanj 3404 civilistov, okoli 4400 ukrajinskih vojakov in okoli 6500 pripadnikov oboroženih skupin. Med 37.000 in 39.000 prebivalcev je bilo ranjenih, od tega med 7000 in 9000 civilistov, med 13.800 in 14.200 ukrajinskih vojakov ter med 15.800 in 16.200 pripadnikov oboroženih skupin. Največ smrtnih žrtev med civilisti je bilo leta 2014 (2084) in 2015 (955). Zaradi spopadov je to območje med najbolj miniranimi na svetu. Med 14. aprilom 2014 in 31. decembrom 2021 je zaradi min in drugih neeksplodiranih bojnih sredstev življenje izgubilo 366 oseb, 876 pa jih je bilo poškodovanih. Največ ubitih (123) in poškodovanih (240) zaradi neeksplodiranih bojnih sredstev je bilo leta 2015 (Conflict-related civilian casualties in Ukraine, 2022).

Pred letom 2014 je območje vzhoda države – Donbas – prispevalo 15 % vsega ukrajinskega BDP. Tam je bilo proizvedenega 75 % vsega ukrajinskega premoga in velik del jekla. Gospodarska škoda se ocenjuje na več kot 50 milijard evrov. Izgubljenih je bilo tudi več deset tisoč delovnih mest, saj je bilo tam lociranih več kot 80 proizvajalcev kovin, ki so svoje izdelke izvažali v več kot 50 držav po celotnem svetu. Ob omembi industrije ne moremo mimo okoljskih težav. Zaradi zanemarjanja okoljevarstvenih standardov v preteklosti se danes država sooča s smrtonosno dediščino težke industrije. Na območju Donbasa so leta 1979 globoko pod zemljo izvedli jedrski test. Zaradi spopadov, ki so onemogočali dostop do kapsul z odpadki, je prisoten strah pred ekološko katastrofo, ki bi lahko v primeru popuščanja in izpustov, doletela tamkajšnje vodne vire in rodovitno prst. Ukrajina je na to opozorila tudi Mednarodno atomsko agencijo (Prokaza, 2019; Coynash, 2020).

DRUGA FAZA SPOPADOV (februar 2022 –)

Rusija je po večmesečnem kopičenju vojaštva na mejah z Ukrajino 24. februarja 2022 izvedla napad s severa, juga in vzhoda. Močan odpor ukrajinskih oboroženih sil je preprečil ruske načrte po osvojitvi prestolnice Kijev in drugih ključnih mest ter menjavo oblasti. Rusija od začetka napada krši zakone vojne in mednarodno pravo, ob tem pa ruske oblasti aktivno izvajajo informacijsko vojskovanje in uporabljajo propagando. Vojno v Ukrajini označujejo kot *»posebno vojaško operacijo«*, katere cilj je *»demilitarizacija in denacifikacija Ukrajine«*. Rusija skuša z zgodovinsko in kulturno propagando izbrisati ukrajinsko kulturno identiteto. Eden od mitov, ki ga širijo, je ta, da ji je zveza Nato ob razpadu Sovjetske zveze obljubila, da se ne bo širila proti njenim mejam. Taka obljuba se ni zgodila. Odločitve glede priključitve zavezništvu Nato so v izključni domeni posameznih držav, ki se ji želijo priključiti. Še en mit predstavlja trditev, da bi naj Ukrajina na območju vzhoda države izvajala genocid proti rusko govorečim prebivalcem. Trditve o domnevnem genocidu na vzhodu Ukrajine demantirajo poročila Združenih narodov. Marca 2022 je Meddržavno sodišče v Haagu izdalo začasno odredbo in Rusijo pozvalo, naj takoj prekine vojaške operacije, ki jih je ta začela na ukrajinskem ozemlju 24. februarja 2022. Opaziti je tudi trditve, da bi naj Ukrajina spadala v rusko vplivno območje. Take trditve v 21. stoletju nimajo prostora, saj ima Ukrajina, kot vse druge suverene države, pravico da izbere svojo lastno pot, da oblikuje lastno zunanjo in varnostno politiko in s tem sodelovanje v mednarodnih organizacijah in vojaških zavezništvih. Kljub dolgim obdobjem tuje nadvlade je Ukrajina danes suverena država z močno nacionalno kulturo in identiteto. Ukrajinsko ministrstvo za

zunanje zadeve zaradi ruskih dejanj, kot so poboji civilistov, uničevanje infrastrukture in deportacije prebivalstva, Rusijo obtožuje izvajanja zločinov proti človeštvu (Key Q&A on Russia's Agression, 2022; Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide, 2022; Disinformation About Russia's invasion of Ukraine – Debunking Seven Myths spread by Russia, 2022).

DIDAKTIČNE IDEJE ZA OBRAVNAVO VOJNE V UKRAJINI PRI POUKU ZGODOVINE

Za boljšo predstavo o ukrajinski državi, kjer poteka vojna, bi učencem za uvodno motivacijo pokazali zemljevid, ki ga predstavljamo v nadaljevanju.

Zemljevid 2: Prometna in energetska infrastruktura Ukrajine. (Vir: USGS Data, Global Power Plant Database.)

Z zemljevidi bi učencem predstavili, da je Ukrajina pomembna država, ki ima razvito industrijo, bogata in v svetovnem merilu pomembna najdišča rud, milijonska mesta, velike reke, rodovitna polja z razvitim kmetijstvom, saj je med glavnimi svetovnimi izvozniki različnih vrst žita, oljne repice in drugih pridelkov. Pred izvedbo učnega sklopa bi učitelj moral preveriti zemljevide ter se potruditi, da se učencem približajo ukrajinska imena mest in ne ruska (npr. Kiiv namesto Kijev, Lviv, namesto Lvov). Jezik je izjemno pomemben del ukrajinske narodne identitete, v zadnjih stoletjih pa je bil večkrat, tako v času ruskega carstva kot pozneje v času Sovjetske zveze (ZSSR) v podrejenem položaju. Tudi nekatere slovenske institucije, kot je Študijski center za narodno spravo (SNCR), so javnost pozvale, da naj uporablja ukrajinske oblike imen – na primer Harkiv namesto Harkov (Poziv direktorja SCNR slovenski javnosti in akademski sferi

glede vojne v Ukrajini, 2022). K solidarnosti z Ukrajino je pozvala tudi Univerza v Mariboru (Univerza v Mariboru podpira Ukrajino, 2022).

Kot zgodovinarji moramo omeniti tudi uničenje, ki ga vojna povzroča na zgodovinskem in kulturnem področju. Muzeji večjih mest, kot sta Kiiv in Lviv, so pomembne najdbe in druge artefakte preteklosti spravili na varno. V državi je več krajev, ki so na Unescovem seznamu svetovne kulturne dediščine (UNESCO World Heritage Sites in Ukraine, b. d.). Unesco je do 29. avgusta potrdil poškodbe na 183 krajih, med katerimi je 78 verskih objektov, 13 muzejev, 35 zgodovinskih stavb, 31 objektov, ki se uporabljajo v kulturne namene, 17 spomenikov in 9 knjižnic (Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO, 2022).

DIDAKTIČNA IDEJA 1: VPLIV GEOGRAFSKIH DANOSTI NA VOJNO

Učencem razdelimo delovni list s črno-belim zemljevidom Ukrajine. S pomočjo spleta označijo večja mesta in pobarvajo dele države glede na jezikovno pripadnost. Nato označijo predele, kjer je vojna potekala med letoma 2014–2022. Označili bi tudi gospodarsko pomembnejše predele. Papir bi bil prosojen, tako da bi učenci na koncu preplastili papirje in videli, kako vojna vpliva na državo. Tako bi videli, kako vojna tudi geografsko vpliva na ekonomske in druge tokove in zakaj bo prizadela vse nas, ne le prebivalstvo Ukrajine.

Zemljevid 3:
Črno-beli zemljevid Ukrajine.
(Vir: Natural Earth Data.)

DIDAKTIČNA IDEJA 2: VOJNA NI IZBRUHNILA Z DANES NA JUTRI

Današnji spopadi so novo poglavje v osem let trajajoči vojni. Vojna je strašna stvar, zato se jo mora predstaviti na primeren način. Vojne se po navadi ne dogajajo zaradi nenadne odločitve nekega vladarja, ampak so posledica kompleksnih in dlje trajajočih procesov. Nekaterih verjetno zdaj še ne razumemo povsem, upamo pa, da jih enkrat v prihodnje bomo. Učencem bi predstavili osnovno ozadje vojne. Tu se prepletajo številne teme – od zgodovinskih do nacionalizma, kriminala, revolucij, zato je odločitev posameznega učitelja, kako se tega lotiti. Menim pa, da moramo za globlje vzroke in

zgodovinsko ozadje iti v preteklost vsaj slabo stoletje, v čas, ko je bila Ukrajina del Sovjetske zveze.

Učenci dobijo vpogled v tri vire, ki opisujejo dogajanje na območju današnje Ukrajine v času širjenja ruskega carstva, Sovjetske zveze in v času samostojne Ukrajine. Tako dobijo vpogled v pomembne dogodke iz preteklosti (npr. bitka pri Poltavi in rusko-švedska vojna), ki so vplivali na spremembe razmerja moči v tedanji Vzhodni Evropi. Spoznajo, da imajo različni narodi o nekem dogodku iz zgodovine povsem drugačne razlage in perspektive. Po možnosti lahko omenimo, da imajo vzhodni slovanski narodi skupne korenine, na zgodovino tega območja pa so močno vplivali Vikingi, tudi Bizantinci. Omenimo lahko legende, na primer o nastanku poljske države (trije bratje – Čeh, *‚Lech'* ali Poljak in Rus). Omenimo lahko tudi Kiivsko Rutenijo in to, da se je v času Ruskega carstva na Ukrajince gledalo kot *‚Maloruse'*, ki naj bi bili del družine z Rusi in Belorusi. Učenci ovrednotijo pomen jezika za razvoj nekega naroda in države.

Vir 1: Rusko-švedska vojna

Eno od prelomnic v novem veku prestavlja bitka pri Poltavi, ki se je odvila leta 1709. Tedaj je vladal ruski car Peter Veliki, ki mu je uspelo z vojnami osvojiti ozemlja med Baltskim in Črnim morjem. Takrat je na delu današnje Ukrajine obstajala avtonomna ukrajinska kozaška državna tvorba, na čelu katere je bil hetman Ivan Mazepa (vrhovni vojaški in civilni poglavar). Ta je v času rusko-švedske vojne zaprosil za pomoč švedskega kralja Karla XII. Od sodelovanja si je obetal večjo stopnjo samostojnosti kozaške državne tvorbe. V bitki pri Poltavi so bili Švedi in kozaki pod vodstvom Mazepe poraženi. V tem času se je že izoblikovala teza o tem, da so Rusi in Ukrajinci *‚bratje in del iste družine'*. Oba naroda sta, z izjemo Ukrajincev, živečih v Galiciji (Habsburška monarhija), v času ruskega carstva in pozneje Sovjetske zveze skupaj preživela daljše časovno obdobje. Bitka pri Poltavi in tedanje obdobje se kljub časovni oddaljenosti tudi v 20. in 21. stoletju občasno pojavi v medijih in govorih voditeljev. Hetman Mazepa ima danes v Ukrajini splošno sprejet status državnika, ki se je boril proti ruski oblasti in je želel ustanoviti samostojno ukrajinsko državo. Ukrajinska historiografija je proti njemu uperila tudi nekatere kritike, saj naj bi po določenih interpretacijah dogajanja deloval v interesu elit in ne običajnega prebivalstva. Njegova podoba krasi bankovec v vrednosti 10 ukrajinskih hriven. V Rusiji nanj gledajo drugače. Ruska pravoslavna cerkev ga je izobčila, po njem pa obstaja izraz *‚Mazepinci'*, ki označuje stereotipnega *‚izdajalskega'* Ukrajinca. Leta 1954, ob tristoti obletnici *»ponovne združitve Ukrajine z Rusijo«* (tako je sovjetski režim gledal na dogovor iz leta 1654), je bila objavljena teza, ki je Mazepo označila za *‚izdajalca'* in *‚lutko jezuitov'*, ki bi naj poskušal s pomočjo švedskih in poljskih osvajalcev ločiti Ukrajince od Rusov. Ukrajinski predsednik Volodimir Zelenski je 18. avgusta 2022 izdal ukaz, po katerem bo nova bojna ladja ukrajinske mornarice, korveta razreda Ada, poimenovana po hetmanu Ivanu Mazepi (Kappeler, 2017; Ukaz prezydenta Ukrayiny №586/2022).

Foto 1: Vojaški muzej v Kiivu. Zbirka predmetov z vzhodnega bojišča.
(Avtor: Klemen Pucko, avgust 2019.)

Primerjava odnosov med narodoma kot med *‚velikim'* in *‚malim bratom'* sicer izvira iz časa 17. in 18. stoletja, ko se je Ukrajince označevalo za *‚Maloruse'*, območje Ukrajine pa kot *‚Malo Rusijo'*. Z *‚Veliko Rusijo'* se je označevalo bolj oddaljene predele, torej današnjo Rusijo. Sredi 19. stoletja je ruski imperij temeljil na skupnosti, zvezi *‚Velikih Rusov'* (Rusov), *‚Malih Rusov'* (Ukrajincev) in Belorusov. Bili bi naj člani skupne *‚družine'*. Odhod enega

izmed *‚bratov iz družine'* bi potemtakem pomenil grožnjo samemu obstoju naroda oziroma družine, v tem primeru seveda ruskega. Ideja o *‚bratstvu narodov'* je bila odmevna v času Sovjetske zveze. Takrat so Rusi prevzeli vlogo *‚starejšega brata'*. Tudi v času po razpadu Sovjetske zveze so se predvsem v Rusiji v govorih politikov opazili namigi na mirno sobivanje v tem času. Leta 2000 so se ob 55. letnici zmage v drugi svetovni vojni zbrali voditelji Rusije, Belorusije in Ukrajine. Odprli so Kapelo enotnosti, ki jo je blagoslovil moskovski patriarh (Kappeler, 2017).

Ukrajinski jezik in narod sta bila v zadnjih stoletjih večkrat podvržena različnim oblikam raznarodovanja. O tem se je pisalo tudi sredi prve svetovne vojne, ko je leta 1915 Stefan Rudnitsky z Univerze v Lvivu izdal knjižico o Ukrajincih in Ukrajini. Leta 1680 je bila v času Ruskega carstva prepovedana uporaba ukrajinščine v cerkveni literaturi. Leta 1720 je prišlo do zaprtja ukrajinskih šol in prepovedi tiska knjig v ukrajinščini. Eno od prelomnic v razvoju nacionalnega gibanja je predstavljalo življenje dela Ukrajincev pod Habsburško monarhijo. Tedaj je Rudnitsky zapisal, da bodo Ukrajinci edini evropski narod, ki bo imel od poraza in izčrpanja Rusije v času prve svetovne vojne korist. Edino možnost razvoja Ukrajincev kot naroda je videl zunaj struktur ruske države (Rudnitsky, 1915).

Med letoma 1914 in 1916 je bil tisk ukrajinskih besedil v Ruskem carstvu prepovedan. Aprila 1923 je na partijskem kongresu padla odločitev o vpeljavi politike *‚korenizacije'*, v okviru katere se je poudarjal pomen ekonomskega razvoja neruskih perifernih območij in razvoj lokalnih kultur. Politika *‚korenizacije'* je omogočila, da je znotraj Ukrajine prišlo do razcveta na področju kulture in jezika (*ukrajinizacije*). Glavno orodje te politike je bil šolski sistem. Skozi njega so povečali pismenost in širili socialistične ideje. Leta 1933 je bilo v ukrajinsko govorečih šolah 88 % vseh šoloobveznih otrok v Ukrajini. Ukrajinci so tedaj predstavljali 80 % prebivalstva, kar je v praksi pomenilo, da je tudi del ruskih in judovskih otrok obiskoval ukrajinske osnovne šole. Leta 1926 je bilo 32 % časopisov izdanih v ukrajinščini, leta 1932 pa 92 %. Takšno politiko je sprva podpiral tudi sam Stalin, vendar pa je kljub temu menil, da so Rusi in Ukrajinci en in isti narod. Na prehodu iz dvajsetih v trideseta leta 20. stoletja je prišlo do odločitve, da bo preživetje režima odvisno od podpore s strani največje etnične skupine – Rusov. Ukrajinske ambicije po povsem samostojni kulturi so bile tako pod drobnogledom partije. Leta 1933 je prišlo do odredbe o *»končanju politike ukrajinizacije«*. Temu so sledile čistke večjega dela ukrajinskih pesnikov, pisateljev in umetnikov tedanjega časa. Za to izgubljeno generacijo se je uveljavil izraz *‚usmrčena renesansa'*. Od tedaj naprej je bila v Sovjetski zvezi na vseh področjih vidna rusifikacija. Leta 1974 je Centralni komite Komunistične partije Sovjetske zveze v resoluciji razglasil ustanovitev *»nove zgodovinske skupnosti« – Sovjetskega naroda«*. V ospredju te skupnosti je bil ruski jezik. Leta 1978 je Centralni komite izdal resolucijo, v kateri so predlagali ukrepe za izboljšanje možnosti študija in poučevanja ruščine v zveznih republikah. Leta 1989 je Centralni komite izdal še resolucijo, namen katere je bil *»utrditev ruščine kot nacionalnega jezika«* (A short guide to the linguicide of the Ukrainian language, 2017; Kappeler, 2017; Plokhy, 2021).

Foto 2: Muzej žrtvam holodomora v Kiivu.
(Avtor: Klemen Pucko, avgust 2019.)

Vir 2: Jezikovna (ne)enakost

O statusu ukrajinskega jezika v tem obdobju nam priča dejstvo, da so bili Ukrajinci na Prvem vseslovanskem arheološkem kongresu, ki je potekal septembra 1965 v Varšavi,

edini, ki predavanj niso izvedli v svojem maternem jeziku, ampak v ruščini. O tem so tedaj pisali časopisi in revije, ki jih je izdajala na Poljskem in Češkoslovaškem živeča ukrajinska diaspora. Ukrajinci so tedaj predstavljali 17 % prebivalstva Sovjetske zveze, le 4,3 % vse relevantne literature pa je bilo izdane v ukrajinščini. V množičnih medijih je prevladovala ruščina, mediji v ukrajinščini pa so pokrivali predvsem manjše in nezanimive teme. To je pripeljalo do tega, da se je dostopnost do ukrajinske pisane besede še zmanjšala, kar pa je pogosto privedlo do zaprtja ukrajinskih založb. Množični mediji so propagirali partijske mite, socialistično vizijo, sovjetski način življenja in sovjetski patriotizem. To je vplivalo na nacionalno zavest Ukrajincev. Vodstvo komunistične partije je prek medijev izvajalo politiko rusifikacije in nadziralo širjenje informacij v Ukrajinski sovjetski socialistični republiki (Kindrachuk, 2019).

Do uresničitve enega od ciljev ukrajinskega nacionalnega gibanja – to je bilo združitev vseh območij, poseljenih z Ukrajinci, je prišlo v času Sovjetske zveze. Medvojno ukrajinsko nacionalno gibanje si je želelo samostojno in zahodno usmerjeno državo. Ukrajina je bila v času Sovjetske zveze povečana ukrajinska sovjetska socialistična republika, ki je vključevala ne le osrednja in vzhodna ukrajinska ozemlja, temveč tudi karpatsko Ukrajino, severno Bukovino, dele Besarabije, bivšo vzhodno Galicijo in po letu 1954 tudi Krimski polotok. Med drugo svetovno vojno so bila ta območja močno uničena, življenje je izgubilo več kot 5 milijonov prebivalcev. Judovska skupnost je bila v holokavstu zdesetkana. Po vojni je prišlo do obnove, industrializacije in na zahodu Ukrajine tudi *‚menjave'* prebivalstva med Poljaki in Ukrajinci. Na verskem področju je bila Cerkev pod udarom, toda po letu 1991 je bilo versko življenje hitro obnovljeno. Po Stalinovi smrti je bilo v komunističnem aparatu precej Ukrajincev, vendar so ti za vzpon po družbeni lestvici, tudi znotraj partije, morali govoriti ruščino (Jobst, 2015).

Jezikovno vprašanje se pojavlja tudi danes. Danes veliko prebivalcev Ukrajine govori tako rusko kot ukrajinsko, tudi zaradi rusifikacijskih politik in migracijskih tokov, ki so se dogajali v preteklosti. Del Ukrajincev je bil v času skupnega sobivanja delno ali popolnoma rusificiran. Ta proces se je pospešil v tridesetih letih 20. stoletja. Zgodila se je industrializacija, priseljevanje in poroke med pripadniki obeh narodov. Tedaj je prišlo tudi do načrtnega genocida nad Ukrajinci – *holodoroma* (prevod: pomor z lakoto). V letih 1932 in 1933 je zaradi lakote umrlo okoli 5 milijonov Ukrajincev. Da gre za klasičen primer sovjetskega genocida, je leta 1953 povedal tudi Raphael Lemkin, ki je skoval izraz genocid in začel s pobudo za izdajo *Konvencije o genocidu*. Po njegovih besedah je bil holodomor eden od načinov sovjetske rusifikacije, katerega cilj je bil uničenje ukrajinskega naroda. O holodomoru se v času Sovjetske zveze ni dosti govorilo. Podobno je bilo tudi v zahodnih državah, kjer so nekateri zgodovinarji trdili, da sta bila glavna krivca za veliko lakoto kolektivizacija in izpad pridelka. Po njihovem pri tem ni šlo za namerno, proti Ukrajincem usmerjeno politiko sovjetskih oblasti. Spomin na žrtve holodomora je danes močno vtisnjen v identiteto ukrajinskega naroda. Leta 2006 je ukrajinski parlament holodomor razglasil za genocid, zanikanje le-tega pa za kaznivo dejanje. Da se pogledi na lakoto razlikujejo, je pokazal dogodek iz leta 2008, ko je ukrajinski predsednik Viktor Juščenko povabil ruskega predsednika Dmitrija Medvedjeva na slovesnost v spomin na žrtve holodomora. Ta mu je v pismu odgovoril, da so bila v času lakote prizadeta tudi območja, poseljena z Rusi, za nabavo žita pa bi naj bili odgovorni tudi ukrajinski

Foto 3: *'Nebeških sto'* – ljudje, ki so izgubili življenje med evromajdansko revolucijo.
(Avtor: Klemen Pucko, avgust 2019.)

uradniki. Pojava lakote ni zanikal, nasprotoval pa je tezi, da je šlo za načrtno ustvarjeno lakoto, katere namen bi bil uničenje katerega izmed narodov v Sovjetski zvezi. Ukrajinska interpretacija dogajanja naj bi po njegovem poskušala vnesti ‚*razkol*' med narodoma, ki naj bi ju povezovale stoletne zgodovinske, kulturne in duhovne vezi (Kappeler, 2017; We were killed because we are Ukrainians – Holodomor Victims Memorial, zloženka).

Vir 3: Medsosedski odnosi

Niti politične napetosti med Rusijo in Ukrajino med letoma 2008 in 2011 niso zmanjšale pozitivne ocene odnosov med narodoma in državama. Do opaznega padca je prišlo v letih 2014 in 2015, po začetku vojne v Donbasu in okupaciji Krima. Pri medsebojnih ocenah so bile opazne razlike med predeli Ukrajine, saj so prebivalci jugovzhodnih predelov države odnose označevali bolj pozitivno kot prebivalci na zahodu države. Če se vrnemo na jezikovno vprašanje, moramo omeniti podatke iz leta 2011, ki so kazali, da je ukrajinščino doma uporabljalo 43 % prebivalcev, ruščino 39 %, 17 % pa je uporabljalo oba jezika. Analiza predvajanih vsebin na največjih osmih televizijskih kanalih je pokazala, da je bilo v najbolj gledanem času le 22 % vsebin v ukrajinščini. Samo 30 % vsebin v časopisih je bilo v ukrajinščini. Nove ukrajinske oblasti so leta 2014 razveljavile Janukovičev jezikovni zakon, sprejet pred parlamentarnimi volitvami leta 2012. Menile so, da je pozitivna diskriminacija ukrajinščine nujna za preprečitev njenega zatona. Začasni ukrajinski predsednik Oleksander Turčinov je na zakon vložil veto, toda škoda je že bila narejena, saj je ruska propaganda to namero označila za ‚*pregon ruščine*', kljub temu da zakon nikakor ne bi pomenil izginotja ruščine, temveč le izgubo njenega monopola. Ironija je, da je ravno Rusija z vojno leta 2014, še bolj pa leta 2022, zagnala kolesje *ukrajinizacije* jugovzhoda države. Ofenziva leta 2022 je udarila na območjih blizu ruske meje, kjer je prevladovala ruščina in kjer je bil vpliv Rusije večji. Eno takih mest je Harkiv, ki je bil glavno mesto Ukrajinske socialistične sovjetske republike do leta 1934. Že omenjena politika ukrajinizacije tam ni dosegla svojega učinka. Med letoma 1927 in 1939 se je delež tistih, ki so za materni jezik v mestu označili ukrajinščino, povečal z 24 % na 32 %. Odstotek tistih, ki so za materni jezik označili ruščino, je ostal približno enak, okoli 64 %. V tem obdobju se je število prebivalcev podvojilo, z 400.000 na 800.000, delež Ukrajincev pa je narasel z 39 % na 49 %. Neuspeh ukrajinizacije na industrijskem vzhodu in jugu države v tedanjem času je imel daljnosežne posledice za ukrajinsko družbo, saj je število rusko govorečih Ukrajincev naraščalo. Stvari so šle tako daleč, da je prišlo do pojava ‚lingua franca', imenovanega ‚*suržik*', ki je bil mešanica ukrajinščine in ruščine. Najnovejše ankete iz marca 2022 kažejo, da se je delež tistih, ki podpirajo status ukrajinščine kot edinega uradnega jezika v državi, povečal. Med letoma 2012 in 2022 je z 57 % na 76 % naraslo tudi število tistih, ki navajajo ukrajinščino kot materni jezik. Delež tistih, ki kot materni jezik navajajo ruščino, je po anketah upadel z 42 % na 20 %. Pri tem trendu je treba opozoriti, da se je povečalo število tistih, ki navajajo, da uporabljajo tako ruščino kot ukrajinščino – s 15 % leta 2012 na 32 % leta 2022. Danes zaradi tega nekateri napovedujejo, da bo po koncu vojne uporaba ukrajinščine narasla na vseh območjih države (Kappeler, 2017; Wilson 2014; Shandra, 2022; Plokhy, 2021).

Foto 4: Trg Majdan, središče prestolnice Kiiv.
(Avtor: Klemen Pucko, avgust 2019.)

Aktivnosti za učence:

Vir 1 – Učenci s pomočjo učbenika in dodatne literature analizirajo nastanek Ruskega carstva in položaje različnih družbenih skupin. Ob tem so pozorni na različne zgodovinske interpretacije pomembnih dogodkov (na primer bitka pri Poltavi).

Vir 2 – Učenci analizirajo položaj ukrajinskega jezika, ki je bil v zadnjih stoletjih pogosto podrejen ruskemu. Ob tem najdejo podobne primere jezikovne podrejenosti drugod po Evropi (na primer dominacija nemščine znotraj habsburške monarhije nad slovanskimi jeziki). Pojavi se lahko vprašanje o tem, ali v večnacionalnih državnih tvorbah res praviloma prevladajo jeziki najbolj številčne narodnostne skupnosti.

Vir 3 – Učenci razpravljajo o tem, do kolikšne mere odločitve politikov vplivajo na odnose med sosednjimi narodi. Kot vidimo na primeru rezultatov anket, kljub političnim napetostim do leta 2014 večina Ukrajincev odnosov z Rusi ni označevala za slabe. Do padca je prišlo po letu 2014, ko je prišlo do ruske invazije. Ob tem se navežejo na druge mejne spore in poskušajo strniti svoja mnenja.

DIDAKTIČNA IDEJA 3: VRAČANJE V ‚STARE ČASE'

Vir 1: Vračanje v ‚stare čase'

V Rusiji je po začetku nove ofenzive leta 2022, ki jo sicer v Rusiji imenujejo *‚posebna vojaška operacija'*, opaziti večjo stopnjo represije in omejevanje svobode izražanja. Med drugim je bil marca 2022 sprejet nov zakon, katerega namen je preprečevanje namernega širjenja *‚lažnih informacij'* o ruski vojski, za katero je zagrožena zaporna kazen do 15 let. Zaradi tega so bile številne tuje medijske hiše prisiljene začasno ustaviti poročanje iz Rusije (J. R., 2022).

Ruske oblasti so ob tem svojemu prebivalstvu preprečile dostop do številnih tujih spletnih strani, ki bi naj širile *‚dezinformacije'*. Med temi so tudi novinarske strani, kot so BBC Russia, Meduza in Radio Liberty. Bela hiša je omejitve dostopa do teh strani in tudi Facebooka označila za zaskrbljujoče, saj se s tem ruskemu prebivalstvu onemogoča dostop do drugih informacij (Darcy, 2022).

Putin je sredi marca 2022 imel tudi govor, v katerem je drugače misleče prebivalce označil za *‚izmečke'* in *‚izdajalce'*, ki jih bo Rusija *‚izpljunila'*. Mnogi zahodni opazovalci zato menijo, da gre za neposredno sporočilo zahodno usmerjenemu delu ruskega prebivalstva, Putin pa bi naj zaradi težav v vojni začel iskati grešnega kozla (Dewan, 2022).

Evropska unija je 2. marca 2022 prepovedala oddajanje ruskim državnim medijem RT in Sputnik, dokler se ruska agresija v Ukrajini ne bo končala. Poleg tega so kot razlog za prepoved oddajanja navedli tudi dejstvo, da RT in Sputnik izvajata kampanje dezinformiranja in manipuliranja z informacijami, ki so usmerjene proti EU in njenim državam članicam. Ta dva medija naj bi bistveno pripomogla k omogočanju vojaške agresije v Ukrajini ter destabilizaciji sosednjih držav (Uredba Sveta EU 2022/350, 2022; Omejevalni ukrepi EU proti Rusiji v zvezi z Ukrajino (od leta 2014), 2022).

Aktivnosti za učence:

- Iz vira *Vračanje v ‚stare čase'* lahko preberemo, da se je v Rusiji začela izvajati cenzura. Kaj to pomeni za medijske hiše v Rusiji in prebivalce Rusije?
- Na kakšen režim spominja cenzura medijskega poročanja? Vidite kakšne povezave s političnimi sistemi, ki so uvajali cenzuro v preteklosti, in zapišite s katerimi?

KOMENTAR: Pojavljajo se vzporednice z obdobjem stalinističnega terorja, ko je prišlo do množičnih čistk političnih nasprotnikov. Sovjetska zveza je imela vse do padca komunizma tudi delovna taborišča (gulage), v katerih so bili politični nasprotniki.

- Učenci ovrednotijo pomen neodvisnega novinarstva in svobode govora ter nevarnosti, ki pretijo državi, ko se to dvoje začne krhati. Ob tem se debata naveže še na dejstvo, da je EU z Uredbo Sveta EU 2022/350 prepovedala oddajanje ruskima državnima medijema znotraj držav EU. Vprašamo se, kje se konča meja med svobodo govora in medijev, saj kot vidimo, vojna poseže v to, EU pa s to prepovedjo na neki način deluje proti svojim lastnim načelom.

DIDAKTIČNA IDEJA 4: ARETACIJA

Učenci preberejo vira v nadaljevanju.

Vir 1: Aretacija

NADEŽDA MANDELŠTAM, Brez upa upati.
(Odlomek iz knjige *Gulag* avtorice Anne Applebaum, str. 177.)

Ob novici o najnovejši aretaciji nismo nikoli vprašali: »Zaradi česa pa je bil aretiran?«, vendar smo bili izjema. Večina ljudi, norih od strahu, si je to vprašanje zastavljala samo zato, da bi jim ostalo kaj upanja; če so druge aretirali iz nekega razloga, potem njih ne bodo, saj niso naredili nič narobe. Tekmovali so med seboj, kdo si bo izmislil najboljši razlog za vsako aretacijo: »No, ja, saj je res tihotapila, veste« »Ta je pa šel res zelo daleč« ali pa: »To smo vsi pričakovali, ker je res grozen človek«, »Od vedno se mi je zdelo, da je na njem nekaj čudnega,« »Ta ni eden izmed nas… «

*Zato smo si prepovedali vprašanje: »Zaradi česa pa je bil aretiran?« »*Zaradi česa*?« je Ahmatova ogorčeno vzkliknila vsakokrat, ko je kdo iz našega kroga, ki ga je okužilo prevladujoče razpoloženje, zastavil to vprašanje.*

»Kako to misliš zaradi česa*? Skrajni čas je že, da dojameš, da ljudi aretirajo za nič!«*

Vir 2: Veliki teror in njegove posledice

ANA AHMATOVA, Rekviem 1935–1940.
(Odlomek iz knjige *Gulag* avtorice Anne Applebaum, str. 146.)

To je bil čas, ko so se samo mrtvi
lahko smejali, odrešeni svojega boja,
in znamenje, duša Leningrada,
je viselo pred zaporniško hišo;
in vsi polki obsojenih,
zgneteni na železniških postajah,
so se zdrznili ob žvižgu lokomotive,
Njeno breme pa je šlo: »Proč, izobčenci!«
Zvezda smrti je stala nad nami.
in Rusija, nekriva, ljubljena, skrušena
pod hreščanjem okrvavljenih škornjev,
pod kolesi Črnih Marij.

Aktivnosti za učence:

- Učenci preberejo oba odlomka iz knjige *Gulag*. Učitelj pokaže videogradivo ali zemljevid gulagov v Sovjetski zvezi. Vprašanje je – kaj se iz odlomkov lahko razbere glede totalitarnega kršenja človekovih pravic.

Podvprašanja za usmerjanje učencev:

- So bili aretiranci v tedanjem času deležni pravične obravnave? Kakšne pravice ima danes oseba, ki je aretirana?
- Ovrednotite pomen spomina na žrtve sistema taborišč v Sovjetski zvezi – gulagov.
- Je bil tudi kje v naši bližini v času po drugi svetovni vojni prisoten sistem taborišč? Kje, kdaj, zakaj? (Albanija, Jugoslavija – Goli otok).
- Ali tudi danes obstajajo države z zapori za politične nasprotnike?
- So bili gulagi locirani na poseljenem ali neposeljenem prostoru?

KOMENTAR: Omenimo lahko še, da so zaporniki s prisilnim delom včasih celo vplivali na ustanovitev nekega mesta – primer Norilska, ki je danes pomembno industrijsko središče in najbolj severno ležeče stalno poseljeno mesto na svetu. Taborišča so bila pogosto locirana ob najdiščih rud, v oddaljenih predelih, stran od oči večine prebivalstva.

Odgovori se gibljejo v smeri, da aretiranci v času Sovjetske zveze, podobno kot v drugih totalitarnih režimih, niso bili krivi. Krivi so bili, ker so bili v luči oblasti sumljivi ali šteti za nevarne. Iz tega nato sledi razprava o tem, koliko ljudi je bilo v času Sovjetske zveze zaprtih v gulagih, koliko jih je umrlo, kje so bili gulagi locirani. Ob tem se potegnejo vzporednice tudi z drugimi režimi, kjer so bile kršene človekove pravice. Učencem se pokaže tudi zgodovina taborišč v času Sovjetske zveze. Ta so obstajala vse do razpada države, v tem času pa je bilo več obdobij, ko se je število žrtev povečalo. Omeni se obdobje kolektivizacije, terorja v letih 1937–1938 (veliki teror), bila pa so tudi obdobja med drugo svetovno vojno in po njej.

Učenci sklepajo o življenju v taboriščih, kako se je v njih živelo in kako so se zaprti počutili. Ob tem lahko pogovor nanese še v smer, da je del prebivalstva za taborišča celo vedel in da se je vzpostavil sistem, ko je del države bil v vlogi taboriščnikov, del pa je gulage pazil. Z učenci se pogovori o tem, kako se to dotika današnje situacije.

Podatki kažejo, da tudi danes v Rusiji obstajajo zaporniške kolonije, lahko bi jim rekli ‚*novodobni gulagi*', v katerih poskušajo zlomiti zapornike. Verjetno najbolj znani novodobni zapornik je Aleksej Navalni, ki je znani ruski disident in je pristal v zaporu (Resolucija Evropskega parlamenta z dne 29. aprila 2021 o Rusiji, primeru Alekseja Navalnega, kopičenju vojske na meji z Ukrajino ter ruskih napadih v Češki republiki, 2021).

KOMENTAR: Učenci spoznajo, da se lahko kršitve človekovih pravic dogajajo tudi danes. Cilj bi bil aktualizacija dogajanja in spoznavanje zgodovinskih dejstev o sistemu gulagov, v katerem je v času Sovjetske zveze življenje izgubilo na milijone ljudi. Ob aktivnosti glede medijske svobode bi se lahko s strani učencev pojavil tudi komentar o tem, da je tudi Ukrajina v času vojne leta 2022 blokirala dostop do določenih spletnih strani. Ob tem jim povemo, da se v vojnem času ob uveljavitvi izrednih razmer take stvari znajo zgoditi. Ukrajina je bila napadena, v današnjem sodobnem svetu pa vojskovanje ne poteka le fizično, ampak se je bojišče preselilo tudi na splet in med komunikacijska orodja.

Navezava na učne načrte

Učenci in učenke bodo ob obravnavi vojne v Ukrajini dosegli naslednje učne cilje na področju spretnosti in veščin:

- razvili sposobnosti časovnih in prostorskih predstav;
- razvili spretnosti zbiranja in izbiranja, analize, sinteze, kritične presoje vrednosti in uporabnosti informacij in zgodovinskih virov;
- oblikovali samostojne sklepe in mnenja o zgodovinskih dogodkih, pojavih in procesih, stališča do njih in njihove interpretacije (Učni načrt za osnovno šolo, 2011, str. 5; Učni načrt za gimnazijo, 2008, str. 8).

Učni cilji na področju razvijanja odnosov, ravnanja, naravnanosti in stališč pa so, da bodo učenci učenke:

- ocenili pomen ohranjanja slovenske, evropske in svetovne kulturne dediščine;
- prek izbranih primerov iz zgodovine razvili poglede na svet, ki spoštuje človekove pravice, enakost in demokracijo ter demokratično in odgovorno državljanstvo;
- obsodili zločine proti človeštvu, genocide, holokavst in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic;
- razvili sposobnost za razumevanje in spoštovanje različnosti in drugačnosti ver, kultur in skupnosti;
- razvili pozitiven odnos do raznolikosti, večkulturnosti in drugačnih družbenih modelov (Učni načrt za osnovno šolo, 2011, str. 6; Učni načrt za gimnazijo, 2008, str. 9).

Tematika se lahko obravnava v okviru obvezne teme *Politične značilnosti 20. stoletja* ali izbirne teme *Vojne v 20. in 21. stoletju* pri pouku zgodovine 9. razredu osnovne šole in v okviru obvezne teme *Sodelovanje in konflikti v 20. stoletju* pri pouku zgodovine v gimnaziji ali v okviru drugih učnih ur in aktivnosti z aktualizacijo dogajanja (Učni načrt za osnovno šolo, 2011, str. 22–23, 25–26; Učni načrt za gimnazijo, 2008, str. 38–39).

SKLEP

Avtor upa, da bo morije v Ukrajini čim prej konec. Vojna je v prvi vrsti posegla v življenja ukrajinskih civilistov, ki močno trpijo, številni pa ob raketnih napadih tudi umirajo. O tej vojni je bilo napisanega že veliko, znotraj Evropske unije in zveze Nato, katerih članica je Slovenija, pa potekajo številne aktivnosti, ki bodo vplivale na našo skupno prihodnost. Ta vojna je odprla številna vprašanja, o demokraciji, medijski svobodi, vplivu zgodovine, nacionalizmu, samoodločbi narodov in svetovnem geopolitičnem dogajanju.

VIRI IN LITERATURA

Abandoned mines in the Russian proxy Donbas 'republics' threaten environmental disaster (2022). Pridobljeno s https://khpg.org/en/1605401175.

Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Ukraine v. Russian federation) (2022). Pridobljeno s https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf.

A short guide to the linguicide of the Ukrainian language (2017). Pridobljeno s https://euromaidanpress.com/2017/02/22/a-short-guide-to-the-linguicide-of-the-ukrainian-language-infographics/?__cf_chl_tk=7LyXleOERZJzbTJyHWpvlJUNhU81ptZS7tbLij3SpN8-1653210861-0-gaNycGzNCWU.

Bukkvoll, T. (2016). *Russian Special Operations Forces in Crimea and Donbas*. Pridobljeno s https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2917&context=parameters.

Conflict-related civilian casualties in Ukraine (2022). Pridobljeno s https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-02/Conflict-related%20civilian%20casualties%20as%20of%2031%20December%202021%20%28rev%2027%20January%202022%29%20corr%20EN_0.pdf.

Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO (2022). Pridobljeno s https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco.

Darcy, O. (2022). *CNN, BBC, and others suspend broadcasting from Russia after Putin signs law limiting press*. Pridobljeno s https://edition.cnn.com/2022/03/04/media/bbc-cnn-russia-putin-media-law/index.html.

Disinformation About Russia's invasion of Ukraine–Debunking Seven Myths spread by Russia (2022). Pridobljeno s https://www.eeas.europa.eu/delegations/china/disinformation-about-russias-invasion-ukraine-debunking-seven-myths-spread-russia_en?s=166.

Dewan, A. (2022). *Putin's chilling warning to Russian ‚traitors' and ‚scum' is a sign things aren't going to plan.* Pridobljeno s https://edition.cnn.com/2022/03/17/europe/putin-speech-russia-ukraine-conflict-intl-cmd/index.html.

Fact vs. Fiction: Russian Disinformation on Ukraine (2022). Pridobljeno s https://cl.usembassy.gov/fact-vs-fiction-russian-disinformation-on-ukraine/.

Global Energy Observatory (2018). Google, KTH Royal Institute of Technology in Stockholm, Enipedia, World Resources Institute. Global Power Plant Database. Published on Resource Watch and Google Earth Engine. Pridobljeno s http://resourcewatch.org/ in https://earthengine.google.com/.

Jobst S. K. (2015). *Geschichte der Ukraine*. Stuttgart: Reclam, Philipp, jun. GmbH, Verlag.

J. R. (2022). *Tudi RTV Slovenija začasno prekinja poročanje iz Rusije*. Pridobljeno s https://www.rtvslo.si/svet/evropa/tudi-rtv-slovenija-zacasno-prekinja-porocanje-iz-rusije/614638.

Kappeler, A. (2017). Un*gleiche Brüder: Russen und Ukrainer vom Mittelalter bis zur Gegenwa*rt. München: Verlag C.H.Beck Ohg.

Kappeler, A. (2019). *Kleine Geschichte der Ukraine*. München: Verlag C.H.Beck Ohg.

Key Q&A on Russia's Agression (2022). Pridobljeno s https://mfa.gov.ua/en/key-questions-answers-on-russias-agression.

Kindrachuk, N. (2019). The Oppression of Ukrainian National Identity by the Soviet Mass Media: Political and Ideological Censorship 60's and 70's of the Twentieth Century. *Historia I Polityka*, 28 (35), str. 103–110. Pridobljeno s https://doi.org/10.12775/HiP.2019.018.

Matychak, T. (2019). *Europe's Donbas: How Western Capital Industrialized Eastern Ukraine*. Pridobljeno s https://ukraineworld.org/articles/ukraine-explained/europes-donbas-how-western-capital-industrialized-eastern-ukraine.

Omejevalni ukrepi EU proti Rusiji v zvezi z Ukrajino (od leta 2014) (2022). Pridobljeno s https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/.

Plokhy, S. (2021). *The Gates of Europe – A History of Ukraine*. New York: Basic Books.

Portnov, A. (2016). *How 'eastern Ukraine' was lost*. Pridobljeno s https://www.opendemocracy.net/en/odr/how-eastern-ukraine-was-lost/.

Poziv direktorja SCNR slovenski javnosti in akademski sferi glede vojne v Ukrajini (2022). Pridobljeno s https://www.scnr.si/poziv-direktorja-scnr-slovenski-javnosti-in-akademski-sferi-glede-vojne-v-ukrajini.html.

Program osnovna šola. Zgodovina (2011). Učni načrt. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_zgodovina.pdf.
Prokaza, D. (2019). *Ukraine's economic losses due to Russian occupation of Donbas*. Pridobljeno s https://euromaidanpress.com/2019/05/03/what-damage-russian-occupation-of-donbas-caused-to-ukrainian-economy/.
Resolucija Evropskega parlamenta z dne 29. aprila 2021 o Rusiji, primeru Alekseja Navalnega, kopičenju vojske na meji z Ukrajino ter ruskih napadih v Češki republiki (2021). Pridobljeno s https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0159_SL.html.
Rudnitsky, S. (1915). *The Ukraine and The Ukrainians*. Priobljeno s https://cudl.colorado.edu/MediaManager/srvr?mediafile=MISC/UCBOULDERCB1-58-NA/1508/i73575537.pdf.
Schulz, K. J., Briskey, J. A. (2005). *Major mineral deposits of the world: Open-File Report 2005–1294*. U.S. Geological Survey, Reston, Virginia. Pridobljeno s https://mrdata.usgs.gov/major-deposits/.
Shandra, A. (2022). *Support for Ukrainian as sole state language jumps amid Russia's war – poll*. Pridobljeno s https://euromaidanpress.com/2022/03/29/absolute-majority-supports-ukrainian-being-the-only-state-language-in-ukraine-poll/.
The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine (2022). Pridobljeno s https://ge.usembassy.gov/the-russian-federations-ongoing-aggression-against-ukraine-2/.
Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina (2008). Splošna gimnazija. Obvezni predmet. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2018/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf.
Ukaz prezydenta Ukrayiny №586/2022 (2022). Pridobljeno s https://www.president.gov.ua/documents/5862022-43657.
Ukraine Refugee Situation (2022). Pridobljeno s https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location?secret=unhcrrestricted.
UNESCO World Heritage Sites in Ukraine (2022). Pridobljeno s https://ukraine.ua/visit/world-heritage-sites-in-ukraine/.
Univerza v Mariboru podpira Ukrajino (2022). Pridobljeno s https://www.um.si/objava/univerza-v-mariboru-podpira-ukrajino/.
Uredba Sveta EU 2022/350 (2022). Pridobljeno s https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2022:065:FULL&from=SL.
Walker, N. (2022). *Ukraine crisis. A timeline (2014–present)*. Pridobljeno s https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9476/CBP-9476.pdf.
Wilson, A. (2014). *Ukraine Crisis. What It Means for the West*. New Haven and London: Yale University Press.
Wojnowski, Z. (2014). *Whose Crimea is it anyway?* Pridobljeno s https://www.opendemocracy.net/en/odr/whose-crimea-is-it-anyway-soviet-khrushchev-history/.
World Bank, Population, Total (2020). Pridobljeno s https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?most_recent_value_desc=true.

Boštjan Kernc,
Osnovna šola Davorina Jenka Cerklje na Gorenjskem

KO ODPREŠ, NI VEČ POTI NAZAJ … SI UPAŠ? SKRIVNOSTNO SPOROČILO V ZABOJU: ZGODOVINA V OBLIKI ENOSTAVNIH IZZIVOV SOBE POBEGA

Boštjan Kernc,
Davorin Jenko Primary School in Cerklje na Gorenjskem

ONCE YOU OPEN IT, THERE'S NO GOING BACK ... DO YOU DARE? MYSTERIOUS MESSAGE IN A CHEST: HISTORY IN THE FORM OF SIMPLE ESCAPE ROOM CHALLENGES

IZVLEČEK

Članek z namenom doseganja večje aktivnosti učencev pri pouku zgodovine, spodbujanja timskega dela in samostojnega raziskovanja različnih zgodovinskih virov predstavlja tri različice oblikovanja učnega gradiva v obliki izzivov sobe pobega. Dve sta prirejeni v t. i. skrivnostni zaboj, pri katerem so zgodovinska gradiva in izzivi, ki jih morajo učenci rešiti, da pridejo do končnega razkritja, skriti v lesenem zaboju, tretja pa je spletna oblika reševanja ugank in odkrivanja sporočila. Skrivnostni zaboj so reševali šestošolci na kulturnem dnevu *Spoznavam dediščino svojega kraja*, enkrat v razredu, drugič v povezavi z zgodovinskim terenskim delom, elektronska oblika pa je bila namenjena učencem za obeležitev dneva samostojnosti in enotnosti na daljavo. Pred opisom konkretnega učnega gradiva je natančneje predstavljen tudi postopek izdelave skrivnostnega zaboja, saj gre v našem izobraževalnem prostoru za precejšnjo novost.

Ključne besede: skrivnostni zaboj, didaktična soba pobega, aktivne učne oblike, delo z zgodovinskimi viri

ABSTRACT

In order to get students to be more active during history lessons and to encourage teamwork and independent research of different historical sources, the article presents three versions of designing teaching materials in the form of escape room challenges. Two versions have been adapted to the so-called mysterious chest, in which the historical materials and the challenges that the students have to solve to make the ultimate discovery are hidden in a wooden chest, while the third version comes in the form of solving puzzles and deciphering the message online. The mysterious chest challenge was attempted by sixth graders at the cultural day *Learning about My Town's Heritage* – first in the classroom and the second time in connection with historical fieldwork; the electronic version was intended for students to commemorate Independence and Unity Day at a distance. Before describing the concrete teaching materials, we give a detailed presentation of the making of the mysterious chest, as it is a novelty in our educational setting.

Keywords: mysterious chest, didactic escape room, active forms of teaching, working with historical sources

UVOD

Pomemben cilj pouka zgodovine je povečanje aktivnosti učencev in združevanje različnih vrst znanja, poleg vsebinskega razvijati tudi odnos do snovi, različne spretnosti in veščine (UN za zgodovino; Stradling, 2004). Poenostavljena oblika sobe pobega, kjer so izzivi in zgodovinska gradiva shranjeni v zaboju, učenci pa skušajo samostojno v manjših skupinah z raziskovanjem priti do odgovorov, je eden od poskusov, s katerim lahko motiviramo učence za pridobivanje različnih ciljev pouka zgodovine.

Članek najprej predstavi didaktično obliko skrivnostnega zaboja: skuša pojasniti njegovo didaktično vrednost in hkrati podati nekaj temeljnih smernic za gradnjo takega učnega gradiva. V nadaljevanju opiše primere uporabe posebne oblike sobe pobega: najprej spoznavanje kulturne dediščine domačega kraja s pomočjo izzivov, oblikovanih v skrivnostni zaboj, potem pa na kratko tudi obeležitev dneva samostojnosti in enotnosti z zgodbo in izzivi v elektronski obliki.

SKRIVNOSTNI ZABOJ PRI POUKU?

Kaj to sploh je?

Skrivnostni zaboj je skovanka za igro izzivov v obliki sobe pobega. Danes zelo popularne sobe so v osnovi sicer fizične pustolovske igre, pri katerih morajo igralci, zaprti v sobo, rešiti vrsto ugank, ki jim omogočijo pobeg v določenem časovnem okviru. A ta koncept se je preoblikoval v različne spletne ali fizične oblike, pri katerih soba sploh ni nujen element. Bistvo igre temelji na izzivih, kjer igralci odkrivajo namige, rešujejo uganke in opravljajo naloge, da bi dosegli določen cilj – po navadi v skupini in v omejenem času (Clarke, 2017).

Nekaj ustanov, med prvimi EscapED, del skupine GameChangers, z angleške univerze v Coventryju, je tako obliko izzivov začelo uporabljati v didaktične namene. Pri teh samo tekmovanje in čas nista tako bistvenega pomena, pomembnejši so vsebinski didaktični izzivi, ki pomagajo pri doseganju učnih rezultatov, timska dinamika in komunikacija ter razvoj t. i. mehkih veščin, npr. reševanje problemov, organizacija dela, obvladovanje novih situacij itd. (Educational …). Izobraževalna soba pobega tako ponudi predvsem privlačno in aktivno učno okolje, ki spodbuja samostojnost, raziskovanje in sodelovanje.

Soba pobega v obliki zaboja

Ena od različic sob pobega je tudi t. i. skrivnostni zaboj. Ideja zanj izvira iz obiska Erasmus+ Univerze v Conventryju, kjer se študijski oddelek posebej ukvarja z igrifikacijo učnih gradiv. Skrivnostni zaboj vključuje enake temeljne veščine in koncepte, kot jih pozna tradicionalna igra pobega, a so oblikovane tako, da niso vezane na določen prostor. Tudi te igre se uporabniki lotijo tako, da rešijo več manjših ugank, ki jim na koncu dajo odgovor na ključno, osnovno vprašanje oz. nalogo. Taka oblika igre sobe pobega je za šolo primernejša, saj je njena priprava preprostejša, več učencev oz. skupin jo lahko rešuje hkrati, laže jo prilagajmo različnim vsebinam, predvsem pa je prenosljiva in se lahko uporablja na različnih lokacijah. Običajne sobe pobega so časovno omejene – tekma s časom zagotovo prinese dodatno doživetje in večinoma pozitivni pritisk – vendar pri didaktičnih procesih za vse udeležence ta pritisk ni nujno pozitiven, zato vsekakor ni obvezen del skrivnostnega zaboja.

Kako naj bi igra v obliki sobe pobega lahko pomagala učencem pri njihovem učnem procesu? Različni ustvarjalci navajajo predvsem naslednje lastnosti (Educational escape rooms; Make your own escape room):

- z različnimi nalogami in aktivnostmi lahko zajamejo več zaznavnih slogov, zato so zanimive vizualnim, slušnim in kinestetičnim tipom učencev;
- naloge večinoma niso zastavljene le tako, da krepijo znanje o predmetu, ampak spodbujajo tudi kritično mišljenje, samostojno raziskovanje, predvsem pa komunikacijske veščine in timsko delo;
- reševanje različnih izzivov, predvsem z namenom doseči konkreten – čeprav namišljen – cilj, pomembno prispeva k notranji motivaciji, pritegne že na začetku, a tudi dlje obdrži pozornost učencev pri učnem delu (časovna omejitev vsaj spretnejšim učencem to še poveča);
- praktični izzivi spodbujajo večjo aktivnost učencev, problemsko učenje, posamezne naloge lahko razvijajo ustvarjalnost in domišljijo.

Skrivnostni zaboj in učni načrt

Učni načrt že v opredelitvi predmeta zgodovina, še izraziteje pa v didaktičnih priporočilih učitelje nagovarja k uporabi sodobnih didaktičnih pristopov, ki spodbujajo samostojnejšo in dejavnejšo vlogo učencev in gradnjo različnih vrst znanja – poleg vsebinskega in odnosnega tudi procesnega, torej razvijanje spretnosti in veščin (Učni načrt, 2011, str. 4).

Dobro zastavljeni skrivnostni zaboji lahko vključujejo več različnih didaktičnih in učnih pristopov hkrati: avtentično in raziskovalno učenje, saj so učenci postavljeni v neko situacijo, ki jo morajo razrešiti tudi s pomočjo samostojnega raziskovanja, učenje z odkrivanjem, pri čemer nam zgodovinski viri ponujajo ogromno možnosti, sodelovalno učenje, saj se izzivi po navadi rešujejo v manjših skupinah, in medpredmetno sodelovanje. Gradivo namreč lahko sestavljajo zemljevidi, umetnostna besedila, glasbeni izdelki, matematični izzivi ipd. Vse to lahko povežemo še z zgodovinskim terenskim delom.

Takšno učno gradivo je hkrati zelo primerno za vpeljevanje učencev v samostojno delo z zgodovinskimi viri. Vključujejo namreč lahko materialne vire (v zaboju ali v okolici), pisne vire (pisma, dnevnike, časopisne članke, dokumente ipd.), slikovne (razglednice, fotografije ipd.), ustne (npr. posneta pričevanja, ki so danes hitro dostopna s QR-kodo).

Po *Učnem načrtu* (2011) naj bi učitelj z različnimi pristopi spodbujal zanimanje učencev za zgodovino. Zanimanje za predmet pa je eden glavnih motivacijskih dejavnikov za učenje.

Skrivnostni zaboj in psihologija učenja

Pečjak in Musek (1992) sta v učbeniku psihologije za srednje šole zapisala, da učitelj lahko doseže pol uspeha že s tem, da pri učencu zbudi zanimanje za svoj predmet. Pišeta, da ni učenja brez motivov, motivacijo pa spodbujajo izzivi. »*Če v motivacijski situaciji (kar naj bi soba pobega predstavljala) naletimo na oviro, ki preprečuje enostavno zadovoljitev in doseganje cilja, govorimo o frustraciji. Začetna frustracija po navadi še poveča privlačnost cilja, čustveno angažiranje in dejavnost se stopnjujeta.*« Ovira učenca torej na začetku – če gre za zmerno, premagljivo oviro – dodatno spodbudi. In če smo pri nekem delu uspešni, zanj pogosteje pridobimo trajno zanimanje (Pečjak in Musek, 1992, str. 153).

Poleg motivacije je po raziskavah pomembna tudi kombinacija dveh temeljnih učnih stilov: reproduktivnega in produktivnega. Pri prvem se učimo gradivo v isti obliki, kot je zapisano, pri drugem pa v novih zvezah. Pri slednjem se dejavnosti v skrivnostnem zaboju lahko zelo dobro vključijo v poučevanje, pri čemer je treba opozoriti, da dobri izzivi ne smejo biti rešljivi le s poskušanjem in napakami (kar sicer velja za najpreprostejši način reševanja problemov). Pomembno je, da so vključene naloge, ki zahtevajo reševanje z vpogledom, z nenadno povezavo izkušenj in povezovanje različnih elementov problemske situacije.

Dobro zastavljeni skrivnostni zaboj lahko naslavlja mnoge glavne psihološke potrebe: s svojo zasnovo spodbuja raziskovanje, lahko tudi delo in ustvarjanje, s sodelovalnim učenjem spodbuja socialne povezave, s časovnimi omejitvami tudi borbenost, z delnimi in s končnim uspehom pa samopotrjevanje.

GRADNJA SKRIVNOSTNEGA ZABOJA

Didaktične igre se morajo razlikovati od tistih, ki so namenjene le zabavi. Pri tem se del privlačnosti verjetno izgubi na račun nalog, ki zahtevajo več branja, več brskanja po virih, več kritičnega razmišljanja, torej učencem več neprijetnega truda. Pri didaktičnih igrah bolj izhajamo iz učenčevih učnih potreb in ciljev, ki jih želimo doseči po učnem načrtu (Educational escape rooms). Učenci naj ugank ne bi reševali le s poskušanjem ali ugibanjem, pač pa z znanjem, natančnim opazovanjem, analiziranjem, sklepanjem itd. Igra lahko služi kot dobro preverjanje ali poglabljanje znanja, sploh pa ni nujno, da je osnovni poudarek igre na učenju, lahko nam ponudi le dobro, konkretno izhodišče za razpravo v razredu.

Pri sobi pobega je sicer možno reševanje nalog v poljubnem vrstnem redu, večina nam znanih poskusov pa izzive organizira tako, da morajo učenci rešiti posamezno težavo, da lahko preidejo na naslednji korak. Z linearnim reševanjem se tudi laže zasleduje osnovna zgodba, ki je pri šolski zgodovini pomemben učni gradnik.

Igro poživijo izzivi, ki imajo namige zaklenjene v škatlah, so skriti na nenavadnih mestih ali kodirani z različnimi ključi – torej elementi, ki so običajni pri tradicionalnih sobah pobega. Niso pa taki izzivi obvezni del skrivnostnega zaboja. Precej večji pomen ima dejstvo, kako uspešno so izzivi, uganke in naloge usklajeni z vsebino in pripovedjo.

Zgodba

Zelo dobrodošlo je, da si na začetku zamislimo pripoved, zgodbo, ki bi pritegnila učence in v katero lahko vključimo učne cilje, ki smo si jih zastavili. V pripoved je treba vključiti osnovno nalogo, misijo, zato je že ob oblikovanju zgodbe treba premisliti, kakšno vlogo bodo v njej igrali učenci. Po učnih predmetih se seveda te zgodbe in naloge lahko precej razlikujejo, za lažjo predstavo pa navajamo stereotipne primere, ki bi jih lahko uporabili pri pouku zgodovine: detektivi morajo rešiti …, arheologi morajo razkriti …, lovci na zaklade morajo pobegniti …, znanstveniki morajo odkriti …, vohuni morajo razkrinkati …, sicer …

Naloge so pogosto umeščene v zgodbo v obliki: *Vi nekaj počnete, ko se nekaj zgodi. Zdaj morate doseči neki cilj, sicer se bo zgodilo nekaj (neprijetnega)* (Make your own escape room).

Izbor gradiva

Ko je temeljna ideja izbrana, se začneta izbor in priprava gradiva. Glede na to da govorimo o zgodovinski didaktični igri, imamo na voljo ogromno primarnih ali sekundarnih virov: npr. časopisni članki, pisma, dnevniki, plakati, fotografije, uradni dokumenti, razglasi, recepti ipd. Lahko jih dopolnjujemo z ustnimi ali drugimi avdiovizualnimi viri, ki so danes brez težav dostopni na spletu (npr. s QR-kodo). S terenskim delom pa vključimo tudi materialne vire. Tako učno gradivo je zelo dobrodošlo za to, da se učenci neposredno srečajo z zgodovinskimi viri, da jih sami preučujejo in da znajo sami z njih razbrati zahtevane podatke.

Izzivi, uganke

Izzivi so posamezne naloge, ki bodo učence peljale do cilja, do odgovora na osnovno, začetno vprašanje oz. misijo. Povejo nam torej, kaj bodo morali igralci narediti, da se bodo premaknili od začetka do konca svoje misije. Npr. odprite ključavnico, tako da …, rešite uganko, tako da …, poiščite geslo … Naloge, ki pripeljejo učence do teh rešitev, so lahko zastavljene na različne načine: učenci morajo poiskati ustrezne letnice ali izraze na spominskih tablah, materialnih, pisnih in ustnih virih, s katerimi rešijo križanko, ki tvori geslo za naslednji izziv; izpolnjevati morajo časovni trak ali osebne izkaznice pomembnih sovaščanov, postavljati posamezna obeležja na zemljevid, v pravilno zaporedje postaviti fotografije, sestaviti strgan plakat ipd. Pravilna rešitev jim zopet prinese geslo, s katerim nadaljujejo pot do končne rešitve.

Po naših izkušnjah je dobrodošlo posamezne naloge učencem zapisati, da imajo boljši pregled nad gradivom in svojimi nalogami, laže tudi spremljajo svoj napredek. Rešitev za to je lahko list papirja, na katerem so zbrani po vrsti vsi izzivi, učenci pa vanje vpisujejo sprotne rešitve, iz katerih na koncu lahko tvorijo končno rešitev.

Če pobrskamo po spletnih straneh, lahko dokaj enostavno najdemo različne sezname in opise izzivov oz. ugank, ki jih lahko vključimo v skrivnostni zaboj. Za lažjo orientacijo navajamo nekaj takih, ki materialno niso nedosegljivi, po svoji obliki pa so zelo uporabni pri pouku zgodovine:

- sestavljanje posameznih koščkov (raztrgane fotografije, dokumenti, sestavljanke itd.);
- premikanje in iskanje podatkov po slikovnem gradivu (labirinti, zemljevidi, grbi, shematični prikazi itd.);
- jezikovne uganke (iskanje psevdonimov, premetanke, kodirana pisma, rebusi, različne vrste pisave itd.);
- vsebinske (podatkovne) uganke (iskanje podatkov v okolici, po seznamih, priročnikih, skrivnih simbolih, kodiranih virih itd.);
- dopolnjevanke (križanke, nepopolni časovni trakovi, nepopolni zemljevidi, osebne izkaznice, gesla, kartoteke itd.).

Izdelava učnega gradiva

Ko je zgodba začrtana, gradivo zbrano in določeni izzivi, preostane le še priprava gradiva. Z nekaj iznajdljivosti se ga da pridobiti precej ugodno, z nekaj spretnosti pa se da marsikaj izdelati tudi v lastni režiji. Predvsem to velja za pripravo zgodovinskih virov. Pri oblikovanju izzivov (npr. križank, besednih in številčnih iger, kodiranj) si lahko pomagamo z različnimi spletnimi stranmi, npr. Learningapps ali Discovery education.

NAŠI PRIMERI

Spoznavam dediščino svojega kraja v obliki skrivnostnega zaboja

Šestošolcem se na šoli že vrsto let organizira kulturni dan, pri katerem z učiteljico obiščejo posamezne kulturne znamenitosti v kraju, poslušajo razlago in izpolnjujejo delovne liste. Ta dan dejavnosti smo preoblikovali s pomočjo skrivnostnega zaboja.

V lesene zaboje smo skrili več zgodovinskih virov, knjižico z osnovno zgodbo in misijo ter različne izzive, učence pa razdelili v manjše skupine (3–5 učencev). Izvedli smo dve različici. Pri prvi smo naloge v skrivnostnem zaboju povezali s terenskim delom: učenci so v skupinicah samostojno hodili po domačem kraju in s pomočjo različnih arhitekturnih značilnosti ali napisov na spominskih obeležjih in virih v zaboju (fotografijah, časopisnih izrezkih, plakatih) skušali priti do končne rešitve. Tako smo izkoristili tudi zunanje materialne vire, »*ki pripovedujejo o potrebah časa, spremembah, vsakdanjem življenju …* « (Where culture meets vocational education, 2012). Druga različica je bila izvedena v razredu: 3-urna dejavnost je prav tako potekala v manjših skupinah, več gradiva pa so učenci imeli še v dodatnih mapah, ki so jih našli na različnih koncih šole.

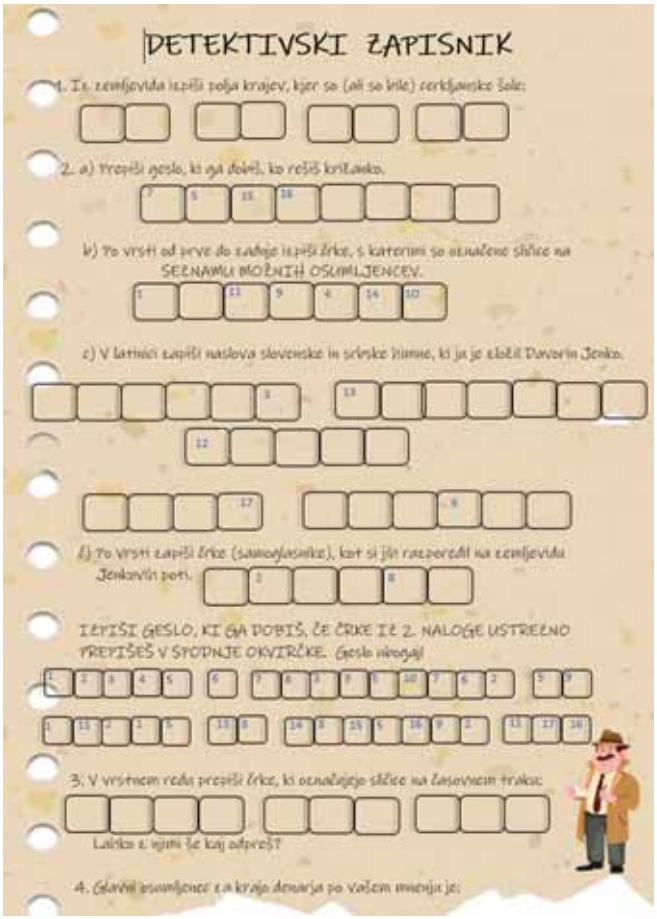

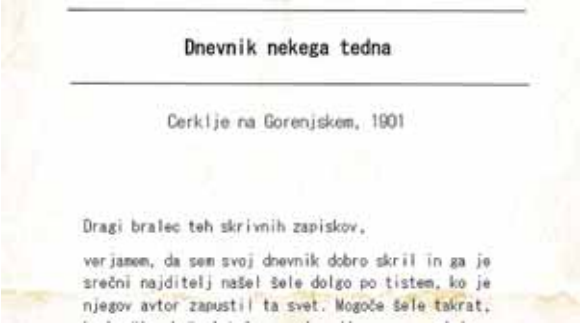

Dva osnovna elementa predstavljenega skrivnostnega zaboja:

Detektivski zapisnik igralcu nudi oporo skozi celotno reševanje: določi vrstni red, orientacijo po gradivu in zbiranje gesel na enem mestu. Z rešenim zapisnikom učenci pridejo do končnega »*odkritja*«.
Dnevnik nekega tedna, ki uporabnika postavi v zgodbo, mu naloži misijo oz. poslanstvo, hkrati pa predstavlja vir zapiskov o pomembnih možeh in življenju nekoč v Cerkljah.

Ko odpreš, ni več poti nazaj … si upaš?
Skrivnostno sporočilo v zaboju: zgodovina v obliki enostavnih izzivov sobe pobega

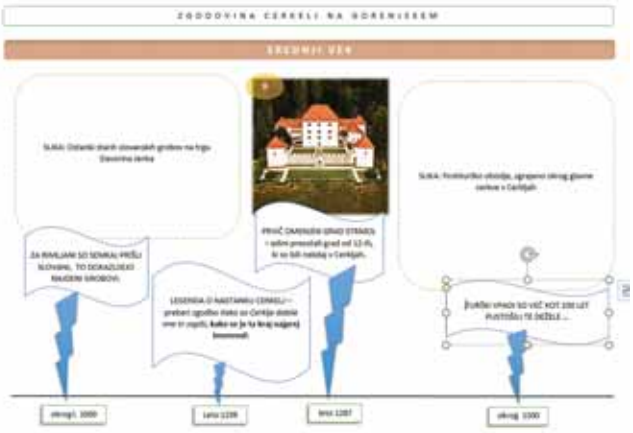

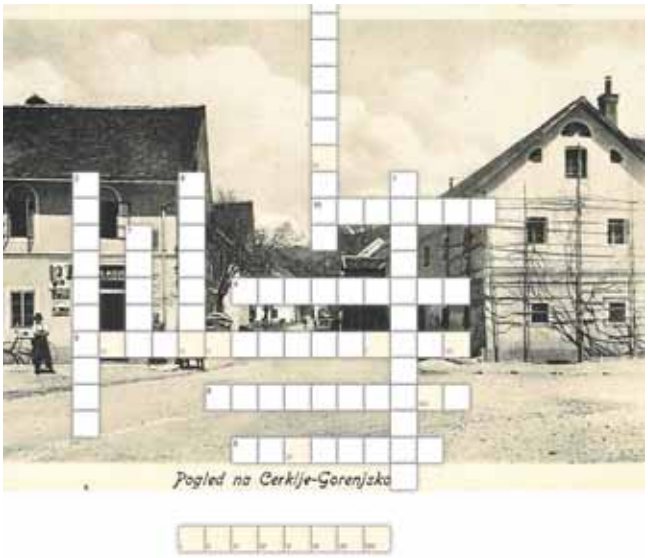

Trije primeri zbiranja gesel: časovni trak, na katerega je treba nalepiti ustrezne sličice, označene s črkami, križanka z označenimi polji, seznam osumljencev (glavnih zgodovinskih oseb), ki se ga tudi dopolni z ustreznimi sličicami.

Izdelave zaboja pobega smo se lotili v treh korakih (Make your own escape room):

- Najprej smo skušali skicirati prepričljivo zgodbo z zapletom in ciljem, ki ga morajo igralci doseči. Dogajanje smo postavili v leto 1901, ko naj bi se v Cerkljah na Gorenjskem srečalo pet pomembnih mož: skladatelj Davorin Jenko, igralec Ignacij Borštnik, ljubljanski župan Ivan Hribar, gasilec Fran Barle ter arhitekt Jože Plečnik (trije izhajajo iz Cerkelj, dva sta s svojim delom precej posegla vanje). Zgodi se nepredviden dogodek, ki delno temelji na resničnih zgodovinskih okoliščinah – izgine denar za gradnjo občinskega vodovoda. Učenci, ki se prelevijo v detektive in arheologe, morajo s pomočjo virov ugotoviti, kdo je odgovoren za neljubi dogodek. Zgodbo sestavlja več gradnikov, vsak od njih postane uganka, ki pove, kaj morajo igralci storiti, da se premikajo od začetka do konca naloge.
- Zbrali smo zgodovinske vire: slikovno gradivo (npr. razglednice, stare fotografije, zemljevid), avdiogradivo (posnetke pričevanj starejših občanov o določenih stavbah), pisno gradivo (časopisni izrezek o ustanovitvi gasilskega društva, plakat o igri, ki jo je režiral Borštnik, Jenkovo srbsko himno in pregled črk v cirilici in latinici).
- Načrtovali smo uganke oziroma izzive: učenci so morali sestaviti razrezan zemljevid Cerkelj in s pomočjo zvočnega posnetka poiskati polja, kjer so se nekdaj nahajale cerkljanske šole. S pomočjo dnevniškega zapisa so rešili križanko, s pomočjo spletnih virov in gradiva v zaboju so dopolnili osebne izkaznice »*osumljencev*«, z nalepkami so dopolnili pomanjkljivi časovni trak. Pri vsaki nalogi so dobili geslo, ki so ga uporabili za naslednji korak oz. končno sporočilo.
- Sestavili smo skrivnostni zaboj: natisnili smo vire, navodila in pripomočke, kupili smo zaboje, mape, stekleničke in ključavnice ter gradivo razporedili in zložili.

Zaklenjeni zaboj, ki v sebi skriva različna navodila in zgodovinske vire, razporejene v različnih mapah, škatlicah, steklenički.

V različici, pri kateri smo učno gradivo povezali s terenskim delom, smo naloge dopolnjevali s spletno aplikacijo *CŠOD Misija*, kar nam je omogočilo dodatne izzive in lažji dostop do spletnih gradiv s pomočjo mobilnih telefonov, saj so bila že vključena v aplikacijo. Tako so učenci bolj živo razvijali odnos do kulturne dediščine, določene stvari so si laže predstavljali, predvsem pa so natančneje opazili hiše, spomenike, napise, mimo katerih dnevno hodijo, a ne pritegnejo njihove pozornosti, predvsem pa jih ne povežejo z ljudmi in zgodbami, ki so te objekte zaznamovale. Pri različici, ki so jo učenci reševali v razredu, pa je bila boljša zbranost učencev. Dlje časa so vztrajali tudi ob težavah in vse skupine so v predvidenem roku prišle do končne rešitve. V razredu je manj motečih dejavnikov, pa tudi pomoč učitelja je hitreje pri roki. V obeh primerih pa so bili zelo aktivni, zavzeti, iznajdljivi. Evalvacija z učenci je pokazala, da jim je bilo najbolj všeč, da so lahko delali samostojno (še bolj to izstopa pri različici na terenu), v skupini in pri tem tudi uporabljali elektronsko napravo. A ne le to – pohvalili so različne vrste nalog, pričakovanje, kaj jih še čaka in kakšen bo zaključek, bolj sproščeno delo brez stalnega sedenja in poslušanja. Njihove kritike so bile vezane predvsem na pretiran umski napor, najbolj preveč branja. Hitro jih zmoti tudi vse, kar ne deluje takoj, ali nejasna navodila, ker se potem med množico podatkov ne znajdejo. Učiteljeva opažanja negativnih izkušenj so predvsem, da bi mnogi učenci raje kot z znanjem in branjem izzive rešili z ugibanjem in

pokušanjem, raje kot da bi pogledali naokrog, kje se nahajajo ali katere vire imajo v zaboju, bi za podatki na hitro pobrskali po spletu. Učenci nenatančno berejo namige in se pogosto precej nesistematično lotijo dela: vse gradivo bi na hitro razprostrli, potem pa šele spoznavali (bolj ugibali), kaj z njim početi in kako vse skupaj povezati. Če je naloga prenaporna ali navodilo ni dovolj jasno, nekateri prehitro opustijo delo. To so bile po našem mnenju največje pomanjkljivosti gradiva.

Učenci odkrivajo skrivnosti v zaboju.
(Foto: Boštjan Kernc.)

Soba pobega v elektronski obliki

Sodobna tehnologija in delo na daljavo sta tudi vsakdanjemu učnemu procesu približala spletna gradiva. Tudi pri teh učno snov in dejavnosti lahko oblikujemo v obliki izzivov, ki s svojimi rešitvami odkrivajo nove naloge do končne rešitve začetnega vprašanja. Zaklenjeni zaboj nadomestijo kodirani elektronski elementi (npr. PDF z geslom), klasično križanko ali rebus nadomestijo preproste spletne igre, gesla pa lahko tvorijo naslove spletnih strani.

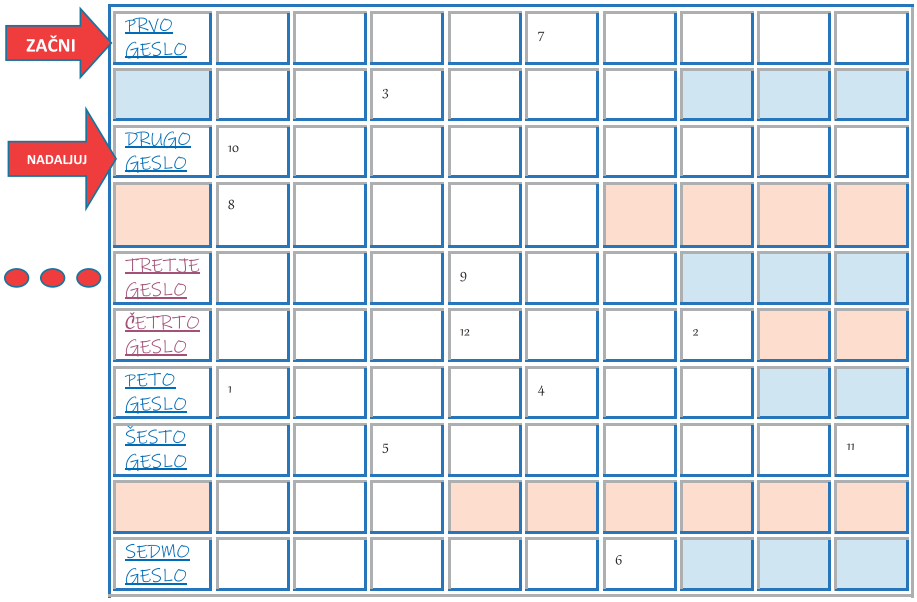

KONČNO GESLO – črke iz zgornjih oštevilčenih polj v pravilnem zaporedju prepiši v spodnja okenca:

Križanka na vsakem začetnem okencu ponudi ogled kratkega posnetka, posnetek pa na koncu ponudi povezavo do spletne igre. Pravilne rešitve tvorijo posamezna gesla v križanki. Povezava do uvodnega posnetka: https://youtu.be/MJhFOhebZ64.

Dan samostojnosti in enotnosti, uvodni prizor šolske prireditve ob slovenskem državnem prazniku

Primer, ki ga predstavljamo, je bil izdelan za obeležitev dneva samostojnosti in enotnosti na daljavo. Učenci so ga lahko reševali samostojno ali z učiteljem skupaj v spletni učilnici. Gradivo je sestavljeno iz treh različnih interaktivnih elementov: videoposnetka oz. videorazlage, interaktivnega delovnega lista (PDF v obliki spletnega obrazca) in spletnih nalog, izdelanih z aplikacijo *Learningapps.org*.

Temeljna navodila in začrtana pot, po kateri naj bi uporabnik reševal izzive, so navedeni na PDF-dokumentu. Križanka namesto vprašanja ponuja ogled kratkega videoposnetka, od katerega povezava uporabnika vodi do spletne naloge, vezane na razumevanje posnetka. Pravilna rešitev tvori posamezno geslo križanke. Rešena križanka pa uporabniku z označenimi polji ponudi končno rešitev oz. odgovor na začetno vprašanje.

SKLEP

Soba pobega z reševanjem različnih izzivov ponuja aktivne oblike tudi pri izobraževanju. Pri tem nas ne sme zavesti sam izraz »*soba pobega*«, saj ni nujno, da je oblika vezana na sobo in pobeg. Pomembna je osnovna formula: element 1 in element 2 skupaj odkleneta oziroma odkrijeta element 3. V osnovi gre torej lahko le za drugače zastavljeno nalogo oz. perspektivo, s katero nagovarjamo učence. Namesto navodila v »*besedilu poišči podatek*« ali »*oglej si sliko in odgovori na vprašanja*« učencem damo na razpolago gradivo in jih postavimo v raziskovalno misijo oz. situacijo: »*si ta in ta, odkrij glavni motiv za … v pomoč so ti lahko dokumenti …* «. Pri iskanju odgovora potem sami razberejo, npr. iz *Knjige mrtvih*, kdo je bil egipčanski bog podzemlja, iz risbe, katera žival je bila sveta, iz zemljevida ali skice, v katerem svetišču se nekaj nahaja, razvozlajo skrivno sporočilo, napisano v hieroglifih, oštevilčijo zaporedje korakov pri mumificiranju, z znanjem geometrije izmerijo višino piramide, z iznajdljivostjo poiščejo odgovor na sfingino uganko. Ko vse te informacije sestavijo skupaj, dobijo odgovor na začetno vprašanje, misijo, npr. »*kdo v starem Egiptu je prva v vrsti plemenitih gospa*«.

S tako oblikovanim učnim gradivom vsekakor spodbudimo aktivnost učencev, samostojnejše delo, sodelovanje, verjamem pa da tudi pomnjenje (vsaj grafičnih, slikovnih prikazov, ker jih ne le gledajo, ampak morajo z njimi tudi nekaj početi) in veščine zgodovinskega raziskovanja. Za boljši učinek in bolj tekoče delo pa je treba učence pripraviti in navaditi na nov učni pristop.

Niso pa pri takem gradivu aktivni le učenci – zelo aktiven mora biti tudi učitelj, da si stvari zamisli, oblikuje in izdela. K sodelovanju bi bilo pametno povabiti več učiteljev, lahko pa tudi učencev v okviru krožka ali projekta. Na podlagi opisanih primerov verjamemo, da so enostavnejši zaboji pobega organizacijsko izvedljivi, predvsem pa lahko predstavljajo dobrodošlo popestritev sodobnega pouka.

VIRI

Clarke, S., Peel, D., Arnab, S., Wood, O., Morini. L., Keegan, H. (2017). A Framework for Creating Educational Escape Rooms and Interactive Games For Higher/Further Education. *International Journal of Serious Games*. Letnik 4, izdaja 3. Disruptive Media Learning Lab, Coventry University.

Educational escape rooms. Spletni zavihek knjižnice univerze v Coventryju. Pridobljeno s https://dmll.org.uk/tool/escape-rooms/.

Make your own escape room. Pridobljeno s https://lockpaperscissors.co/escape-room-design-blueprint/.

Musek, J., Pečjak, V. (1992). *Psihologija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt (2011). *Pridobljeno s* https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_zgodovina.pdf.

Stradling, R. (2004). *Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Where culture meets vocational education (2012). Sundbyberg: Tinta Education Ltd.

Marjetka Pivk,
Osnovna šola Bršljin

POUK ZGODOVINE SPODBUJA RAZVIJANJE USTVARJALNOSTI UČENCEV

Marjetka Pivk,
Bršljin Primary School

HISTORY LESSONS PROMOTE STUDENTS' CREATIVITY

IZVLEČEK

Ustvarjalnost je veščina, potrebna za uspešno spopadanje z izzivi vsakdanjega življenja. Članek predstavlja, kako in koliko lahko k razvijanju ustvarjalnosti pripomore učitelj zgodovine. Učitelji v veliki meri vplivamo na razvoj znanja, veščin in samopodobe učencev. Prav zaradi slednje je pomembno, da pri pouku ustvarjamo varno učno okolje, kjer učenci lahko ostajajo zvedavi in (se) sprašujejo. Mnogi strokovnjaki pišejo o pomembnosti razvijanja ustvarjalnosti in naloga učitelja v šoli 21. stoletja je, da ta razvoj pri učencih spodbuja. Pri pouku lahko v ta namen uporabimo metode pogovora, pripovedovanja, igre in vizualizacije ali naloge, kot so nevihta možganov, zapisovanje idej, naloge spreminjanja gradiva, naloge iznajdljivosti in konstrukcije, iskanje vzrokov in posledic ter igranje vlog.

Učenci želijo o zgodovini vedeti več, še posebej o manj znanih in zanimivih dogodkih. To je odlično izhodišče za usmerjanje k samostojnemu raziskovanju ter ustvarjalnosti. V prispevku predstavljamo lastne primere razvijanja ustvarjalnosti, ki potrjujejo, da je pouk zgodovine lahko odlična priložnost, da med učenci vzbudimo vedoželjnost in jih spodbudimo k ustvarjanju in iskanju novih idej.

Ključne besede: ustvarjalnost, vedoželjnost, razmišljanje, kritično mišljenje, vživljanje

ABSTRACT

Creativity is a skill that is needed to successfully deal with the challenges of everyday life. The article shows how and how much a history teacher can help to develop creativity. Teachers greatly influence the development of students' knowledge, skills and self-image. On account of the latter, we must create a safe learning environment in class, where students can stay inquisitive and ask (themselves) questions. Many experts have written about the importance of developing creativity; it is the role of teachers in 21st-century schools to encourage this development in their students. During lessons we can use the following to achieve this: the methods of conversation, storytelling, play and visualisation; or exercises such as brainstorming, writing down ideas, altering the materials, exercises in resourcefulness and construction, searching for cause and effect, and role-play.

Students want to learn more about history, especially about the less known and interesting events. It is an excellent stepping stone towards independent research and creativity. The article presents the author's own examples of developing creativity, which confirm that history lessons provide an excellent opportunity to trigger a thirst for knowledge in the students and to encourage them to create and come up with new ideas.

Keywords: creativity, thirst for knowledge, thinking, critical thinking, empathy

UVOD

Ustvarjalnost je veščina, potrebna za uspešno spopadanje z izzivi vsakdanjega življenja. V članku bomo raziskovali, kako in koliko lahko k razvijanju ustvarjalnosti pripomore učitelj zgodovine. S poukom, ki učencem dovoli razmišljanje in zastavljanje vprašanj, lahko spodbudimo kreativne ideje, hkrati pa učence usmerjamo tudi h kritičnemu razmišljanju. Tako ustvarjalnost kot kritično razmišljanje sta veščini, ki posameznika opolnomočita za življenje v sodobni družbi. Dejstvo je, da učitelj katerega koli predmeta lahko spodbuja razvijanje ustvarjalnosti, vsekakor pa je v tak pouk treba vložiti veliko truda in ustreznih priprav.

Razvijanje ustvarjalnosti spodbuja tudi učni načrt za zgodovino, saj učiteljem priporoča različne dejavnosti in didaktične pristope, medpredmetne povezave in drugačne načine ocenjevanja. Tako imajo učenci možnost, da rezultate svojega dela predstavijo na njim lasten način in so pri tem ustvarjalni.

TEORETIČNA IZHODIŠČA

Učitelji vplivamo na razvoj znanja, veščin in samopodobe učencev. Prav zaradi slednje je pomembno, da pri pouku ustvarjamo varno učno okolje, kjer učenci lahko ostajajo zvedavi in (se) sprašujejo. Na vprašanja učencev je treba podati odgovor ali jih usmeriti v raziskovanje, da ne ubijemo radovednosti, ki je prvi pogoj za ustvarjalnost. C. Vorderman (2017) namreč opozarja, da ustvarjalnost zavirata strah pred neuspehom in ponižanjem ali želja po perfekcionizmu.

Naloga učitelja v šoli 21. stoletja je, da pri učencih spodbuja razvoj ustvarjalnosti. C. Vorderman svetuje, da začnemo z razvijanjem mišljenja, kjer učence učimo o vsem dvomiti in postavljati vprašanja. Temu sledi razvoj kritičnega mišljenja s preizpraševanjem o točnosti in nepristranskosti informacij. Nazadnje učence spodbujamo k iskanju povezav med različnimi stvarmi in k vprašanjem »*kaj bi bilo, če*«.

Razvijanje razmišljanja preučuje tudi De Bono (2014) z metodo šestih klobukov, pri kateri učenci o posameznem problemu razmišljajo le s pomočjo enega klobuka. Pod rdečim klobukom se osredotočijo na čustva in občutja, zeleni klobuk spodbuja ustvarjalnost in inovacije, pod belim klobukom iščejo dejstva in so objektivni, pod črnim iščejo negativne vidike in nevarnosti, moder klobuk simbolizira nadzor, razmislek in organizacijo, rumeni pa pozitivnost in je namenjen iskanju prednosti.

Različni avtorji (Cencič, 2014; Likar, 2004; Pečjak, 2004) izpostavljajo nabor metod in nalog za spodbujanje in razvijanje ustvarjalnosti. Nekatere izmed teh so metode pogovora, pripovedovanja, igre in vizualizacije, med nalogami pa so nevihta možganov, zapisovanje idej, naloge spreminjanja gradiva, naloge iznajdljivosti in konstrukcije, iskanje vzrokov in posledic ter igranje vlog.

KAKO RAZVIJAMO USTVARJALNOST PRI POUKU ZGODOVINE

Učenci želijo o zgodovini vedeti več, še posebej o manj znanih in zanimivih dogodkih. To je odlično izhodišče za usmerjanje k samostojnemu raziskovanju ter ustvarjalnosti. Med poukom zgodovine lahko nastane veliko izdelkov, s katerimi okrasimo stene učilnice, tako da so vir informacij za vse obiskovalce učilnice in hkrati delujejo kot navdih za dodatno ustvarjanje.

Učence v 6. razredu spodbujamo, da izdelajo zgodovinski predmet, npr. maketo kolišča ali prazgodovinsko sekiro. Gre za izbirno dejavnost, ki jo opravijo doma in ni ocenjena. Pri izdelavi predmeta uporabijo znanje, ki so ga pridobili pri predmetih likovna umetnost in tehnika in tehnologija, prav tako pa morajo samostojno iskati rešitve, kako maketo izdelati in oblikovati. Ustvarjalnost šestošolcev se pokaže tudi pri izdelavi časovnih trakov, kjer učenci lahko izdelajo časovni trak v obliki plakata ali virtualni časovni trak. Posamezna zgodovinska obdobja ilustrirajo z izbranimi značilnostmi ali dogodki.

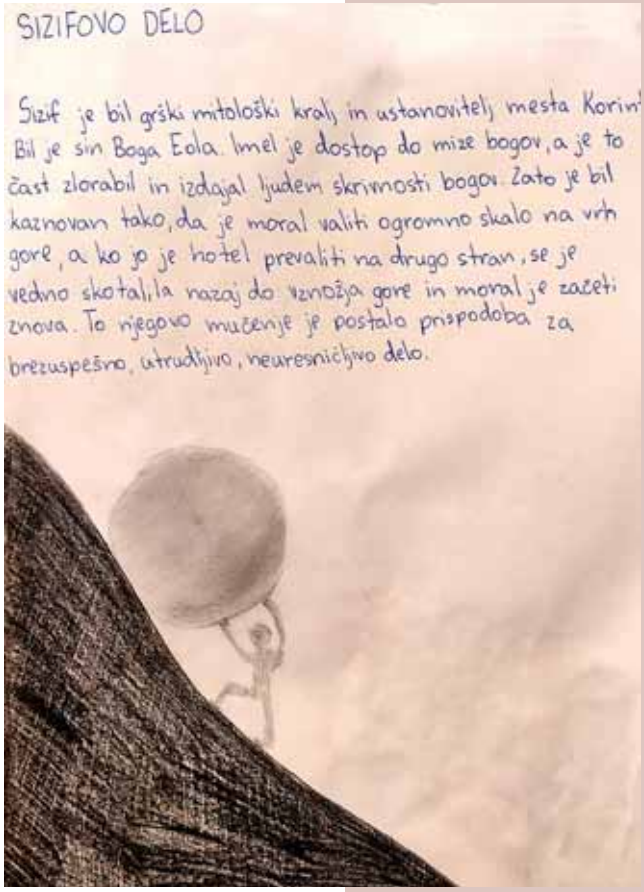

Raziskovanje antičnih metafor.
(Avtorica: Lana Arabadžić.)

V 7. razredu učenci raziskujejo izvor antičnih metafor. Učenci izžrebajo metaforo (npr. jabolko spora, Sizifovo delo, Pandorina skrinjica), ki se uporabljajo še danes, in njen izvor raziščejo s pomočjo literature v šolski knjižnici in s pomočjo internetnih virov. Pri tem lahko uporabijo tudi znanje, ki so ga pridobili pri pouku slovenščine med obravnavo umetnostnega besedila *Odisej na otoku Kiklopov*, v okviru katerega so prav tako brali bajke in razlagali mite. Končnemu izdelku dodajo ilustracijo ter pojasnijo današnji pomen metafore, ki se pojavlja v časopisju ali drugih medijih. Pri obravnavi antične kulture učenci skupinsko izdelujejo tematske plakate, aktivnost pa izvedemo s pomočjo šolske knjižnice. Knjižničarka učence seznani z UDK-ureditvijo knjig, z načinom in pomembnostjo navajanja virov ter z iskanjem podatkov glede na tip knjige (enciklopedija, abecedno kazalo, vsebinsko kazalo). Pri izdelavi plakata jim lahko pomagamo s predhodno pripravljenimi fotografijami, s katerimi opremijo plakate. Takšna izdelava plakatov v skupini med učenci krepi sodelovalnost, poleg tega se učijo delitve dela, zaradi iskanja in izbora podatkov ter možnosti oblikovanja plakata pa se lepo izkaže njihova kreativnost. Izbirno učencem lahko ponudimo še nalogo, pri kateri raziskujejo mitološke zgodbe in jim pišejo drugačne zaplete ali konce, ustvarijo lahko celo svoj mit. Tako nalogo predvsem radi opravljajo učenci, ki radi berejo in se z grško mitologijo srečujejo v literaturi, še posebej v trenutno priljubljenih knjigah o Percyju Jacksonu.

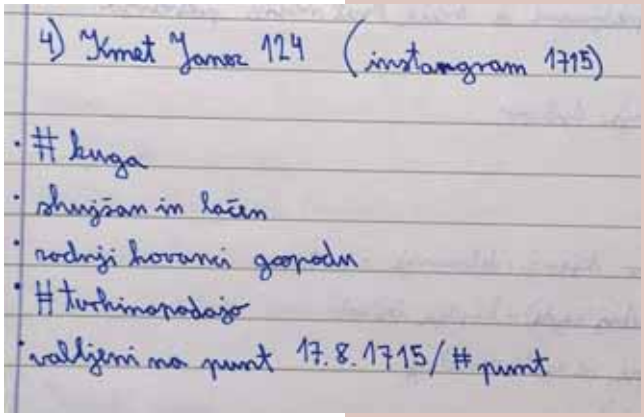

Učenec se je vživel v vlogo kmeta, ki ga pestijo različne tegobe.
(Avtor: Domen Zagorc Gorjanc.)

Učenci 8. razreda ustvarjalnost razvijajo v sklopu obravnave kmečkih uporov, saj se morajo vživeti v vlogo kmeta ter napisati svoj status, ki bi ga objavili na družabnem omrežju. Pri tem uporabijo znanje, ki so ga pridobili med obravnavo snovi in branjem zgodovinskih virov, npr. zapisov Janeza Vajkarda Valvasorja. Pouk izvajamo tudi v povezavi s knjižničnimi informacijskimi znanji, kjer izkoristimo sklop izumiteljev v 19. stoletju. Učenci med brskanjem po knjižnem gradivu izdelajo plakat, na katerem na kratko predstavijo izumitelja, izum ter njegov prispevek k znanosti. Aktivnost traja le eno šolsko uro, končni izdelki pa so lični plakati. Tako dejavnost lahko izkoristimo tudi za drugačen način ocenjevanja, s tem da z učenci predhodno oblikujemo kriterije ocenjevanja. Med samo aktivnostjo jim nudimo povratno informacijo in vprašanja v podporo učenju. Učenci svoje izdelke v naslednji šolski uri predstavijo sošolcem, ti pa podajo medvrstniško povratno informacijo. Kljub temu da glede na učni načrt iz-

umitelje obravnavamo ob koncu šolskega leta, so učenci med tako aktivnostjo visoko motivirani, delo jim je všeč in pridobijo lepe ocene. Pohvalili so tudi izvedbo, saj jim za oceno ni bilo treba delati popoldne in doma, temveč so vse opravili le med poukom. Izkazalo se je, da se učenci sicer največkrat zatekajo k internetnim virom, vendar pa so se znašli tudi med to dejavnostjo, kjer so jim bile vir izključno knjige, in večini je bil tak tip brskanja zelo všeč.

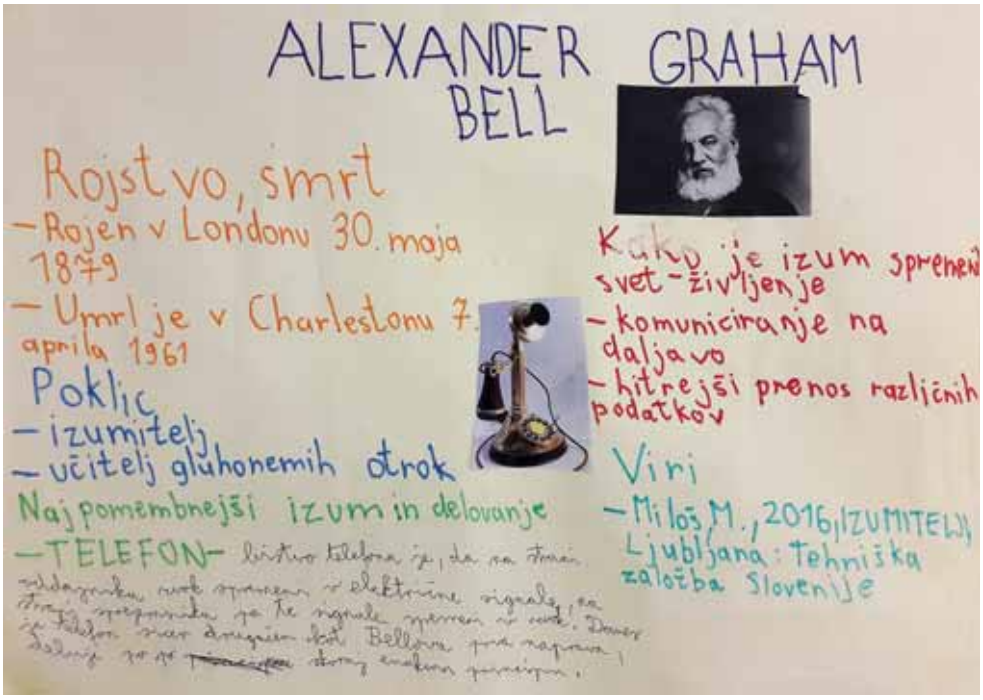

Plakati o izumiteljih so nastali v eni šolski uri.
(Avtor: Gal Medved.)

Učence 9. razreda zelo zanima vojna tematika, zato je interes smiselno izkoristiti za izvirne in avtentične naloge. Izvajamo medpredmetno povezavo s slovenščino: učenci za domače branje preberejo knjigo z vojno tematiko ter tudi s pomočjo zgodovinskega znanja zapišejo prvoosebni dnevniški zapis vojaka ali civilista. Pri tem se izkažejo predvsem literarno nadarjeni učenci in tisti, ki so o vojnah veliko prebrali ali si ogledali različne dokumentarne in igrane filme. Obravnavo holokavsta podkrepimo z nalogami, ki spodbujajo vživljanje, zato učenci izdelujejo predmete, povezane s holokavstom (npr. pločevinko plina ciklon B ali zaporniško uniformo), ali kot ujetniki v koncentracijskih taboriščih pišejo razglednice svojcem. Njihove razglednice so pogosto pretresljive ali pa naloge niti ne zmorejo napisati. O drugi svetovni vojni vedo veliko, zato vojno po obravnavanem sklopu lahko predstavijo v obliki brošure, pri čemer zajamejo politično in gospodarsko zgodovino ter življenje civilistov. Ta aktivnost ponovno daje možnost ustvarjanja literarno in likovno nadarjenim učencem, ki brošuro opremijo z ilustracijami in zemljevidi. Spodbujamo tudi njihovo ve-

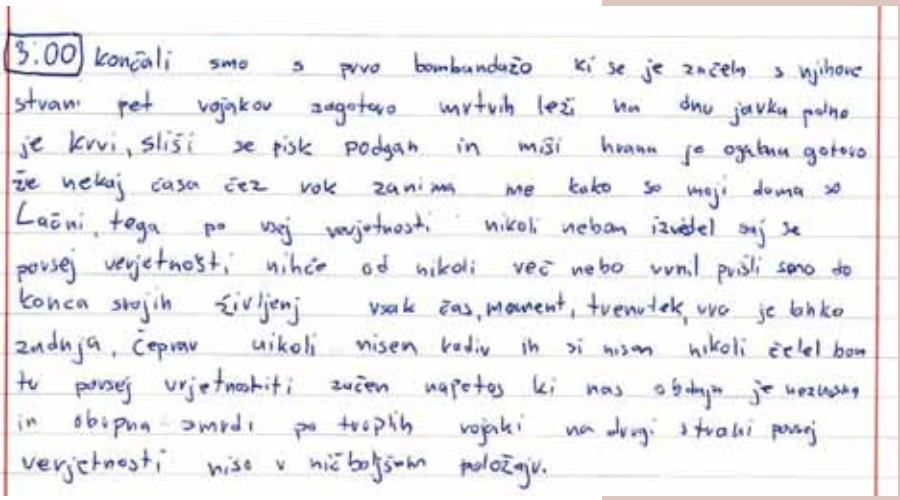
3.00 končali smo s prvo bombandažo ki se je začela s njihove strani pet vojakov zagotovo mrtvih leži na dnu jarka polno je krvi, sliši se pisk podgan in miši hrana je ostala gotovo že nekaj časa čez vsk zanima me kako so moji doma so Lačni, tega po vsej verjetnosti nikoli neham izvedel saj se povsej verjetnosti, nihče od nikoli več nebo vrnil prišli samo do konca svojih življenj vsak čas, moment, trenutek, vro je lahko zadnja, čeprav nikoli nisem kadiv ih si nisem nikoli želel bom tu povsej vrjetnostiti začen napetos ki nas obdaja je neznosna in obupna smradi po treplih vojaki na drugi strani povsej verjetnosti nise v ničboljšem položaju.

Učenka se je vživela v vojaka v prvi svetovni vojni in dnevnik pisala v obliki toka misli in brez uporabe ločil.
(Avtorica: Darja Hrastar.)

Pouk zgodovine spodbuja razvijanje ustvarjalnosti učencev

doželjnost, zato smo jih med poukom na daljavo usmerjali v samostojno raziskovanje novejše zgodovine z namigi za knjigo ali film in z idejo, kaj naj raziščejo (npr. koncert Live Aid, genocid v Srebrenici).

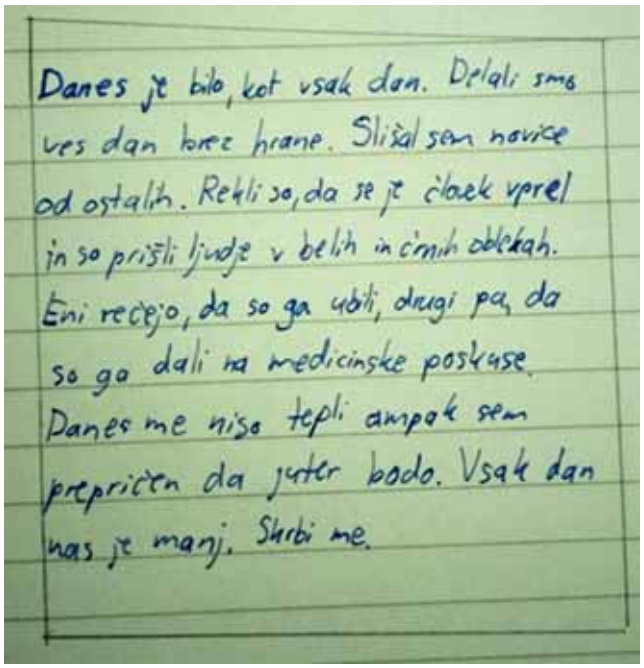
Danes je bilo, kot vsak dan. Delali smo
ves dan brez hrane. Slišal sem novice
od ostalih. Rekli so, da se je človek vprel
in so prišli ljudje v belih in črnih oblekah.
Eni rečejo, da so ga ubili, drugi pa, da
so ga dali na medicinske poskuse.
Danes me niso tepli ampak sem
prepričan da jutri bodo. Vsak dan
nas je manj. Skrbi me.

Učenka se je vživela v zapornika v koncentracijskem taborišču in domačim napisala razglednico.
(Avtorica: Ella Šarić.)

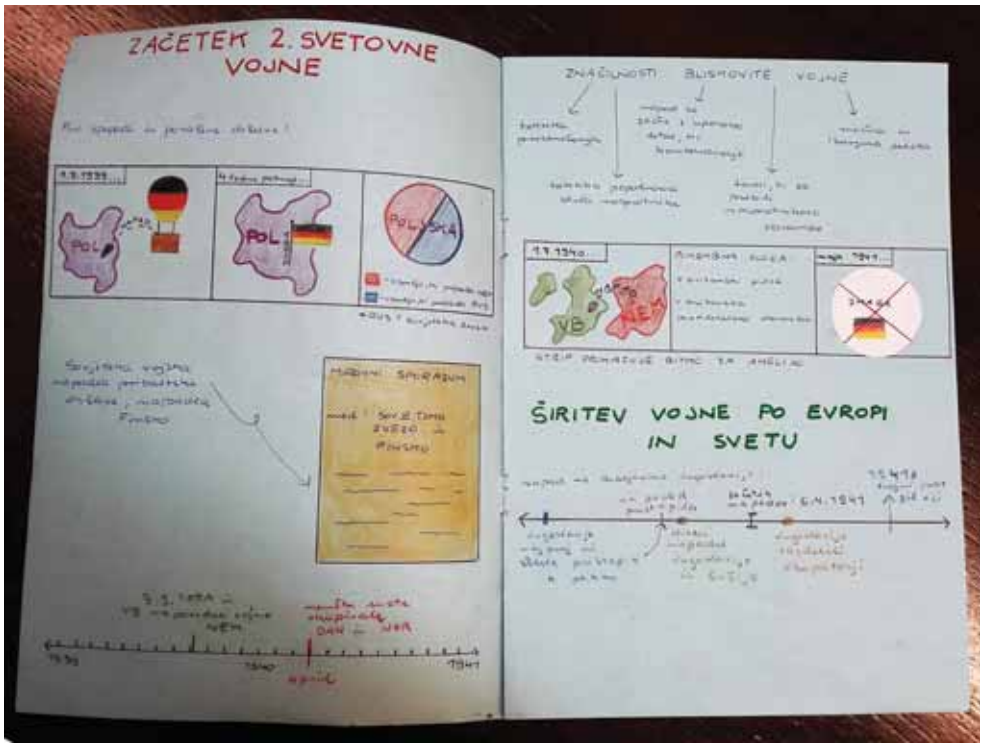

Učenka je izdelala poučno brošuro o drugi svetovni vojni in jo opremila z zemljevidi in ilustracijami.
(Avtorica: Živa Bregar.)

V šolskem letu 2020/2021smo na šoli obeležili 50. obletnico ustanovitve. Ob tej priložnosti smo učencem dali nalogo, da poiščejo učenca ali učitelja, ki je obiskoval šolo v tem obdobju, ter z njim ali njo opravijo intervju. Učenci so imeli proste roke pri sestavi vprašanj in ponovno sta se pokazala njihova ustvarjalnost in interes za lokalno zgodovino.

V: Opiši kakšen zanimiv dogodek ali potegavščino, ki ste jo ušpičili.
BORUT: Kot sem že omenil, sem drugi razred začel v OŠ Bršljin v čisto novi šoli. Močno nas je fasciniral zelen tapison po hodnikih. Fantje smo hitro pogruntali sledeče: nov tapison je bil zelo elektrostatičen. Če si se s copati podrsal po njem en meter, nato skočil v zrak, da si bil brez ozemljitve in si se mimoidočega dotaknil z nohtom po obrazu, je preskočil kar močan električen oblok in pošteno spekel prestrašenega mimoidočega. To je postalo tako množično početje in dretje, da je ravnatelj po nekaj mesecih prepovedal to električno telovadbo.
NINA: Kot vsi najstniki smo tudi pri nas v razredu imeli »spore« med fanti in puncami. Večinoma smo se samo zbadali, enkrat pa smo se odločili, da se med sabo spopademo kar z brizgalkami z vodo. Vsi smo jih prinesli v šolo in se med odmorom pred telovadbo na hodniku špricali in vpili. Ko sta prišla učitelja za šport, smo bili s hodnikom vred vsi premočeni. Seveda smo najprej morali vse pobrisati, potem pa zunaj za kazen odteči nekaj krogov.

Učenec je v intervjuju primerjal doživetja svojega dedka in mame, pri tem pa zastavljal izvirna in zanimiva vprašanja. (Avtor: Jaka Škofljanc.)

SKLEP

Predstavljeni primeri prakse potrjujejo, da je pouk zgodovine lahko odlična priložnost, da med učenci vzbudimo vedoželjnost in jih spodbudimo k ustvarjanju in iskanju novih idej. Vsaka uspešno izvedena dejavnost je za učitelja motivacija, da išče nove ideje, kako še navduševati učence za raziskovanje zgodovine in ustvarjanje svojih izdelkov ali iskanje inovativnih rešitev. Dobro premišljene dejavnosti so ob načrtovani izvedbi tudi priložnost, da učence ocenimo z drugimi načini ocenjevanja, npr. s plakati, izdelki, predstavitvami, raziskovalnimi nalogami in podobnim.

VIRI IN LITERATURA

Cencič, M. (2014). Spodbujanje ustvarjalnosti v šoli z učnimi metodami. V: Hozjan, D. (ur.), *Izobraževanje za 21. stoletje – ustvarjalnost v vzgoji in izobraževanju*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, str. 163–178.
De Bono, E. (2014). *Naučite svojega otroka razmišljati*. Maribor: Rotis.
Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt (2011). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s https://www.gov.si/teme/programi-in-ucni-nacrti-v-osnovni-soli/.
Likar, B. (2004) Ustvarjanje idej. V: Likar, B. (ur.), *Inovativnost v šoli: od ustvarjalnega poučevanja do inovativnosti in podjetnosti*. Ljubljana: Inštitut za inovativnost in tehnologijo – Korona plus, str. 7–16.
Pečjak, V. (2004) Ustvarjalnost v šoli. V: Likar, B. (ur.), *Inovativnost v šoli: od ustvarjalnega poučevanja do inovativnosti in podjetnosti*. Ljubljana: Inštitut za inovativnost in tehnologijo – Korona plus, str. 17–28.
Vorderman, C. (2017). *Kako se (na)učiti?* Priročnik za učinkovito in uspešno učenje. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Mag. Sonja Škrlj Počkaj,
Šolski center Postojna, Gimnazija Ilirska Bistrica

RAZVIJANJE PODJETNOSTNIH KOMPETENC PRI RAZISKOVANJU PRETEKLOSTI VASI ŽUPNIJE TRNOVO (DANES ILIRSKA BISTRICA) S POMOČJO ZGODOVINSKIH VIROV

Sonja Škrlj Počkaj, MA,
Postojna School Centre, Ilirska Bistrica Grammar School

DEVELOPING ENTREPRENEURSHIP COMPETENCES BY RESEARCHING THE PAST OF A VILLAGE IN THE TRNOVO PARISH (PRESENT-DAY ILIRSKA BISTRICA) USING HISTORICAL SOURCES

IZVLEČEK

Članek obravnava izvedbo pouka zgodovine pri obravnavi učne vsebine z naslovom *Gospodarski razvoj* (kot del obvezne teme *Slovensko nacionalno oblikovanje*) v tretjem letniku gimnazije. Pouk zgodovine je bil zastavljen kot delo z zgodovinskimi viri iz slovenske oziroma lokalne zgodovine iz 19. stoletja, ki jih lahko najdemo tudi na svetovnem spletu.

Pouk zgodovine je sledil učnim ciljem za obravnavano učno snov, v ospredju pa so bile veščine za spodbujanje kompetenc podjetnosti.

Pri nadgradnji pouka zgodovine v projekt pa je bil poudarek predvsem na spodbujanju večjega števila kompetenc podjetništva oziroma spodbujanju kompetenc na vseh treh področjih: *zamisli in priložnosti, viri* in *k dejanjem*.

Ključne besede: projekt, zgodovinski viri, 19. stoletje, lokalna zgodovina, kompetence podjetnosti

ABSTRACT

The article discusses the implementation of history lessons when discussing the learning unit *Economic Development* (as part of the compulsory topic *Formation of Slovenian National Identity*) in the third year of grammar school. The history lessons were designed as working with historical sources from Slovenian or local 19th-century history, which can also be found online.

The history lessons followed the learning objectives for the learning unit in question, focusing on skills that promote entrepreneurship competences.

When expanding the history lessons into a project, we focused mostly on promoting a number of entrepreneurship competences or on promoting competences in all three areas: *Ideas and Opportunities, Resources and Into Action*.

Keywords: project, historical sources, 19th century, local history, entrepreneurship competences

UVOD

Pri poučevanju zgodovine v programu gimnazije poskušamo vseskozi dijake spodbujati, da pri svojem šolskem delu uresničujejo lastne zamisli, da razvijajo ustvarjalnost, inovativnost, sposobnost načrtovanja in vodenja aktivnosti itd. Poudarjamo aktivno vlogo dijakov in reševanje avtentičnih problemskih situacij.

Ena izmed takšnih priložnosti za aktivno vlogo dijakov je tudi uporaba primarnih zgodovinskih virov pri pouku zgodovine v 3. letniku gimnazije.

NAČRTOVANJE PROJEKTA

Že vrsto let v okviru obvezne teme *Slovensko nacionalno oblikovanje* (Učni načrt, 2008, str. 32) namenimo dve uri dela s primarnimi zgodovinskimi viri, ki so dostopni tudi na svetovnem spletu. To naredimo ob koncu navedene obvezne teme, ko obravnavamo vsebine z naslovom *Gospodarski razvoj* (Slovenci in industrializacija, položaj posameznih družbenih skupin na Slovenskem, agrarna kriza in izseljevanje) (prav tam).

Dijaki prvo učno uro spoznajo dosežke v gospodarskem razvoju v 19. stoletju na Slovenskem in posledice uvajanja industrializacije na Slovenskem v 19. stoletju ter opredelijo vzroke in posledice agrarne krize za kmečko prebivalstvo.

Drugo in tretjo učno uro pa s pomočjo zgodovinskih virov, ki so dosegljivi prek spleta, raziskujejo lokalno zgodovino in ugotavljajo, kako so industrializacija in druge spremembe iz 19. stoletja vplivale na posamezna naselja v lokalnem okolju (glej delovne liste).

Pri raziskovanju lokalne oziroma slovenske zgodovine dijaki uporabljajo grafični in spisovni del *Franciscejskega katastra*, krajevne repertorije iz druge polovice 19. stoletja ter članke iz *Kmetijskih in rokodelskih novic*.

Dijaki s pomočjo grafičnega dela katastra preučujejo stanje izbranega naselja okrog leta 1825 (število hiš, položaj cest, obliko njiv, ledinska imena itd.), s pomočjo spisovnega dela pa lastnike posesti, priimke v kraju itd.

S pomočjo repertorijev ugotavljajo status naselja (vas, trg, mesto, prisotnost šole, pošte ali železniške postaje v kraju), število oziroma gibanje prebivalstva naselja v drugi polovici 19. stoletja, pogovorni jezik prebivalcev in vero.

Stanje naselja v 19. stoletju primerjajo s stanjem v današnjem času. Pri tem poskušajo ugotoviti, kakšne so razlike med obema obdobjema ter vzroke za njihov nastanek itd.

V *Kmetijskih in rokodelskih novicah* pa iščejo članke z opisi njihovega naselja oziroma območja.

Učni cilji, ki si jih zastavimo pri obravnavanju vsebin z naslovom *Gospodarski razvoj*, so v skladu z učnim načrtom zgodovine za 3. letnik gimnazije (Učni načrt, 2008, str. 8–9, 32).

Cilji se nanašajo na razumevanje zgodovinskih dogodkov, pojavov, procesov (deklarativno znanje), na razvijanje spretnosti in veščin (procesno znanje) ter na razvijanje odnosov, ravnanj, naravnanosti in stališč (odnosno znanje).

V tabeli je shematsko predstavljeno načrtovanje učnega sklopa o gospodarskem razvoju na Slovenskem v 19. stoletju.

Obvezna učna tema	*Slovensko nacionalno oblikovanje*
Učni sklop	*Gospodarski razvoj* (Slovenci in industrializacija, položaj posameznih družbenih skupin na Slovenskem, agrarna kriza in izseljevanje)
Trajanje	Tri šolske ure

Učni cilji, ki se nanašajo na znanje in razumevanje zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov	Dijaki/dijakinje: – naštejejo dosežke v gospodarskem razvoju v 19. stoletju na Slovenskem in opredelijo posledice njihovega uvajanja; – sklepajo o posledicah uvajanja industrializacije na Slovenskem v 19. stoletju; – opredelijo vzroke in posledice agrarne krize za kmečko prebivalstvo; – razložijo in ocenijo človekovo delovanje v preteklosti in sedanjosti; – raziščejo zgodovinske pojave in procese s perspektive dobe, v kateri so se pojavili oziroma potekali, ter z današnje perspektive; – pravilno uporabijo temeljno zgodovinsko terminologijo.
Učni cilji, ki se nanašajo na razvijanje spretnosti in veščin	Dijaki/dijakinje: – ključne dogodke in pojave iz slovenske zgodovine 19. stoletja umestijo v ustrezen zgodovinski čas in prostor; – zberejo in izberejo uporabne informacije in podatke iz različnih zgodovinskih virov in kritično presodijo njihovo uporabno vrednost (*Franciscejski kataster*, krajevni repertoriji, članki iz *Kmetijskih in rokodelskih novic*); – razvijejo in izkažejo spretnost dela z večperspektivnimi zgodovinskimi viri (različni članki in *Kmetijskih rokodelskih novic*); – oblikujejo svoje sklepe, mnenja, stališča in interpretacije; – razvijejo in izkažejo sposobnost različnih oblik komunikacije; – razvijejo in izkažejo socialne spretnosti pri različnih oblikah sodelovalnega učenja.
Učni cilji, ki se nanašajo na razvijanje odnosov, ravnanj, naravnanosti in veščin	Dijaki/dijakinje: – razvijejo in izkažejo zanimanje za preteklost in sedanjost slovenskega naroda in njegovih dosežkov ter utrdijo narodno zavest in zavest o državni pripadnosti na primeru poznavanja zgodovine 19. stoletja; – ocenijo pomen ohranjanja slovenske, evropske kulturne dediščine na primeru slovenske in lokalne kulturne dediščine iz 19. stoletja; – razvijejo in izkažejo odgovoren odnos do varovanja okolja in do ohranjanja kulturne dediščine na primeru slovenske in lokalne zgodovine 19. stoletja.

S takšnim delom smo želeli pri pouku razvijati ključne kompetence, kot so sporazumevanje v maternem jeziku, matematična kompetenca ter temeljne kompetence v znanosti in tehnologiji, digitalna pismenost, učenje učenja, socialne in državljanske kompetence, kulturna zavest in izražanje.

Možne pa so tudi medpredmetne povezave obravnavane tematike s slovenščino in geografijo.

V šolskem letu 2017/2018 smo se odločili, da bomo takšno delo pri pouku zgodovine v 3. letniku še nadgradili z delom zunaj pouka (v okviru zgodovinskega krožka oziroma delom doma).

Naš cilj je bil oblikovanje plakatov, na katerih bi s pomočjo primarnih zgodovinskih virov predstavili nekatera naselja[1] v današnji občini Ilirska Bistrica v 19. stoletju.

Za to smo se odločili, ker je bila decembra 2017 dvestota obletnica cesarskega patenta Franca I. o pripravi in izdelavi katastra[2] in nove davčne regulacije.

1 Vsa obravnavana naselja so imela v 19. stoletju status vasi.
2 Kataster je znan pod imenom *Franciscejski kataster* in je bil za ilirskobistriško območje izdelan med letoma 1823 in 1826.

Sočasno (v šolskem letu 2017/2018) pa je začel Zavod RS za šolstvo projekt PODVIG, projekt za krepitev kompetenc podjetništva v gimnaziji.

V tabeli predstavljamo podjetnostne kompetence, ki smo jih razvijali v projektu.

Kompetenčno področje	Cilji
Zamisli in priložnosti	– Opredeliti in izkoristiti priložnosti za ustvarjanje vrednosti z raziskovanjem lokalnega okolja, – opredeliti potrebe in izzive, ki jih je treba izpolniti, – razviti več idej in priložnosti za ustvarjanje vrednosti, vključno z boljšimi rešitvami za obstoječe in nove izzive, – razviti vizijo, kako bi zamisli spremenili v delovanje, – presoditi, kakšna je vrednost in posledica ideje v okolju.
Viri	– Ugotoviti in oceniti svoje in skupinske prednosti in pomanjkljivosti, – verjeti v sposobnost vplivanja na potek dogodkov, in to kljub negotovosti, pomanjkljivostim in občasnim napakam, – razvijati odločnost, potrpežljivost in vztrajnost za doseganje skupinskih dolgoročnih ciljev, – pridobiti in upravljati z materialnimi, nematerialnimi in digitalnimi viri, potrebnimi za pretvarjanje idej v delovanje, – oceniti stroške pretvarjanja idej v dejavnosti, ki ustvarjajo vrednosti, – časovno načrtovati, vzpostaviti in ovrednotiti finančne odločitve.
K dejanjem	– Začeti proces, ki ustvarja vrednost, – sprejemati izzive, – določati si cilje, – se prilagoditi, – spopadati se s težavami, – sodelovati z drugimi.

V delu z zgodovinskimi viri smo tako videli priložnost za sistematično razvijanje kompetenc podjetnosti na vseh treh področjih: *zamisli in priložnosti*, *viri* in *k dejanjem* (EntreComp, 2019, str. 9–10), hkrati pa smo v tem načinu dela (delu z zgodovinskimi viri in razvijanju kompetenc podjetništva) videli tudi možnost za uresničitev ciljev, ki smo jih opredelili pri učnem sklopu *Gospodarski razvoj.*

DIDAKTIČNA IZVEDBA PROJEKTA

Sredi decembra 2017 smo dijakom tretjega letnika gimnazije v Ilirski Bistrici (en oddelek) predstavili načrt dela pri obravnavi vsebin o gospodarskem razvoju na Slovenskem v 19. stoletju.

Naš načrt je bil delo z zgodovinskimi viri pri pouku zgodovine in nato nadgradnja dela v projekt, katerega cilj bo oblikovanje plakatov s predstavitvijo nekaterih naselij v današnji občini Ilirska Bistrica v 19. stoletju.

Hkrati smo jih pozvali, naj razmislijo o zastavljenem delu, si zapišejo svoje ideje itd., pa tudi to, ali bodo pri tem sodelovali, saj je zastavljeno delo zahtevalo tudi angažiranje dijakov zunaj pouka zgodovine (delo v okviru zgodovinskega krožka oziroma delom doma).

Čez dva tedna smo imeli prvo srečanje z dijaki v okviru zgodovinskega krožka. Na srečanje je prišlo deset dijakov, ki so bili pripravljeni sodelovati v projektu. Razdelili smo jih v tri skupine in jim dali listke. Prosili smo jih, da naj vsak na listek napiše svoje ideje

za projekt. Vsaka skupina je nato listke svojih članov prilepila na večji list in v treh točkah predstavila svoje ideje drugima dvema skupinama. Ideje vseh treh skupin so si bile dokaj podobne.

Ideje smo nato vrednotili ter oblikovali končne cilje projekta:

– oblikovati razstavo (do junija 2018), na kateri bo na plakatih predstavljeno 17 vasi, ki so v 19. stoletju spadale k župniji Trnovo (danes Ilirska Bistrica),[3]
– pri vsaki predstavljeni vasi bo navedeno: izvor imena vasi, kratka zgodovina vasi, predstavitev vasi in prebivalstva s pomočjo *Franciscejskega katastra* in repertorija,
– organizacija in vodenje okrogle mize v mestni knjižnici – predstavitev razstave lokalni skupnosti (december 2018),
– otvoritev razstave v kulturnem domu in vodenje po razstavi (februar 2019),
– oblikovanje člankov o razstavi za medije.

Med raziskovanjem zgodovinskih virov in oblikovanjem plakatov pa smo se odločili, da bomo (poleg prej navedenih zgodovinskih virov) za predstavitev naselij uporabili še:

– urbarje zemljiških gospostev iz obravnavanega območja,
– *Terezijanski kataster*,
– knjigo z naslovom *Postojinsko okrajno glavarstvo* iz leta 1889 z opisi naselij,
– matične knjige nekdanje župnije Trnovo za 19. stoletje (preučevanje gibanja prebivalstva – rojstva, poroke, smrti).[4]

Hkrati smo z zanimanjem raziskovali še osebna imena in priimke v naseljih ter izvor nekaterih ledinskih imen.

Kot smo že omenili, se je za sodelovanje pri tako zastavljenem projektu odločilo deset dijakov 3. letnika. Dijaki so si sami izbrali naselje (oziroma naselja), ki so jih preučevali.

Svoje delo so v glavnem opravili doma, s pomočjo svetovnega spleta, ustrezne literature in virov, med seboj pa smo komunicirali prek družbenih omrežij. V šoli (v okviru zgodovinskega krožka) smo se dobivali po potrebi: tri ure na začetku projekta – za predstavitev ideje/projekta, seznanitev z zgodovinskimi viri, načrtovanje itd., med potekom projekta smo se v glavnem srečevali z dijaki, ki so naleteli na posamezno oviro, več skupnih ur pa smo namenili proti koncu projekta (oblikovanje plakatov, priprava okrogle mize itd.).

Dijaki so na koncu ocenili, da so za delo pri projektu namenili več kot 50 ur.

V nadaljevanju predstavljamo primere delovnih listov za dijake za delo s *Franciscejskim katastrom*, krajevnim repertorijem in *Kmetijskimi in rokodelskimi novicami*.

DELOVNI LIST 1: *FRANCISCEJSKI KATASTER*

Kataster je uradna evidenca zemljišč, ki vsebuje podatke o legi zemljišča, o obliki, površini, merah, namembnosti itd. Osnovna enota katastra je parcela, ki leži znotraj neke katastrske občine.

Terezijanski kataster je prvi takšen popis na Slovenskem, ki se je uveljavil v sklopu davčnih reform v letih 1748–1756, ki jih je uvajala habsburška vladarica Marija Terezija.

3 Občina Ilirska Bistrica se v današnjem času po površini uvršča na drugo mesto med slovenskimi občinami, ima kar 64 naselij, zato smo pri našem delu izbrali le 17 vasi. Izbrali smo tiste vasi, ki so v 19. stoletju spadale v župnijo Trnovo (danes Ilirska Bistrica). V upravnem smislu so vasi župnije Trnovo v 19. stoletju spadale v okraj Bistrica, ki je imel 42 vasi. Za primerjavo naj povemo, da je imel leta 1890 okraj 10.791 prebivalcev, obravnavana naselja pa so imela skupaj 4140 ali 38,4 % vsega prebivalstva okraja. Današnje mesto Ilirska Bistrica se je do prve polovice 20. stoletja delilo na dve naselji, Trnovo in Bistrico.
4 Pri tem smo si pomagali z rezultati že izvedene raziskave na to temo, ki jo je pred leti izvedla mentorica projekta.

Zemljišč še niso merili, ampak so njihovo velikost okvirno ugotavljali na podlagi velikosti pridelka, ki je temeljil na šestletnem povprečju. Katastra sta dala pozneje izdelati tudi cesar Jožef II., sin Marije Terezije, v prvi polovici 19. stoletja pa tudi cesar Franc I. Po njem se kataster tudi imenuje. Zakon o izdelavi katastra je bil izdan decembra 1817, za Kranjsko so ga izdelali med letoma 1823 in 1826. Kataster vsebuje sezname zemljišč in njihovih lastnikov ter grafične prikaze zemljišč.

– Na spletni strani Arhiva Republike Slovenije (http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=232262) se nahaja digitalizirano arhivsko gradivo za Postojnsko kresijo. Poišči eno naselje, ki je prikazano v *Franciscejskem katastru* (npr. tvoj domači kraj) in ga primerjaj z današnjo podobo (število hiš, položaj ulic/cest itd.). Današnjo podobo vasi boš lahko preučeval/-la s pomočjo Google zemljevidov (http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=232262 – preverite povezavo).
– Svoje ugotovitve o izgledu naselja zapiši.

DELOVNI LIST 2: *KRAJEVNI REPERTORIJI*

Moderna statistika se je v habsburški monarhiji in s tem tudi na našem ozemlju začela razvijati s prvimi popisi prebivalstva v času vladanja Marije Terezije (prvi popis je bil 1754).

Leta 1863 je bil v Avstrijskem cesarstvu ustanovljen osrednji statistični urad, ki je začel izdajati uradne statistične letopise.

Na podlagi uradnega statističnega gradiva so v zadnji četrtini 19. stoletja začeli izhajati tudi pomembni priročniki – krajevni repertoriji. Izhajali so po posameznih deželah in so prinašali podatke o naseljih in o prebivalstvu naselij, tudi o verski in narodnostni sestavi.

Repertoriji so zelo uporabni tudi pri iskanju krajevnih imen, saj so imeli v Avstrijskem cesarstvu oziroma v Avstro-Ogrski številni kraji dve ali celo tri imena. Poleg lokalnega poimenovanja (npr. v slovenščini) so imeli skoraj vsi kraji še nemško ime.

– Na spletni strani Zgodovina Slovenije – Sistory (http://www.sistory.si/11686/menu271) poišči *Krajevni repertorij za Kranjsko* za leto 1880 (letnica izida je 1884). Izberi si eno izmed naselij in izpiši vse podatke za to naselje, ki jih lahko razbereš iz repertorija.
– Primerjaj število prebivalcev tega naselja leta 1880 z zadnjim popisom prebivalstva v Republiki Sloveniji. Te podatke najdeš na spletni strani Statističnega urada Republike Slovenije.
– Svoje ugotovitve zapiši. Poskušaj ugotoviti vzroke za spremembo števila prebivalstva.

DELOVNI LIST 3: *KMETIJSKE IN ROKODELSKE NOVICE*

Kmetijske in rokodelske novice[5] so bile slovenski časnik, ki je izhajal med letoma 1843 in 1902. Do leta 1852 so izhajale kot tednik; v obdobju 1852–1857 dvakrat tedensko in nato spet kot tednik. Do svoje smrti leta 1881 jih je urejal Janez Bleiweis. Novice so bile najprej namenjene v pomoč kmetom in obrtnikom, vendar so kmalu našle pot tudi do leposlovja, konservativne politike, kulture in dopisov iz raznih krajev. Kritično so poročale o napredku v svetu in objavljale tudi poučne prispevke za preprostega človeka. Politično naj bi vzgajale slovenskega kmeta in obrtnika ter vodilno posvetno-cerkveno izobraženstvo, ne glede na to pa so bile namenjene kar najširšemu krogu slovenske

5 Opis *Kmetijskih in rokodelskih novic* je povzet po: https://sl.wikipedia.org/wiki/Kmetijske_in_rokodelske_novice.

javnosti. Poleg Bleiweisa, ki je pisal kmetijske nasvete, je bil namreč pomemben tudi Matija Majar z opisi šeg in navad in tudi Matija Vertovec s spisi o vinogradništvu, v *Novicah* je izšlo nekaj potopisnih člankov in besedil o drugih narodih (rubrika *Novičar iz slovanskih krajev*).

V kulturnem smislu so imele *Kmetijske in rokodelske novice* velik pomen. Prispevale so k utrditvi enotnega slovenskega knjižnega jezika, splošnemu sprejemu črkopisa gajice in nasploh vsestranskemu kulturnemu razvoju slovenskega naroda. Uvedba gajice je omogočala kulturno zbliževanje s Hrvati, Čehi in Slovaki, kar se je poznalo tudi v literarnem svetu. France Prešeren z *Novicami* ni razvil tesnejšega sodelovanja, sta pa v *Novicah* izšla *Krst pri Savici* (leta 1844) in *Zdravljica* (leta 1848). Prešeren jim je očital nepoznavanje jezika, robatost, a jim vseeno ni odmikal možnosti za razvoj. Nekateri drugi sodelavci *Novic* so bili Fran Levstik, Janez Trdina, Simon Jenko, Matija Valjavec in Josip Jurčič. S prihodom *Slovenskega naroda* (1868) in *Slovenca* (1873) so izgubile vodilno vlogo.

– Na spletni strani Digitalne knjižnice Slovenija (http://www.dlib.si/) poišči digitalizirane članke iz *Kmetijskih in rokodelskih novic* in reši spodnje naloge.

  a) Kdaj (datum) je izšla prva številka *Kmetijskih in rokodelskih novic*?

  b) Katere dni v tednu so izhajale?

  c) V katerem jeziku so izhajale?

  d) Poimenuj založnika *Kmetijskih in rokodelskih novic*.

  e) Izberi en članek iz *Kmetijskih in rokodelskih novic* in ga preberi. Napiši naslov prebranega članka ter letnik in številko *Kmetijskih in rokodelskih novic*, v katerih je bil članek objavljen. Komu je bil članek namenjen? Na kratko opiši vsebino članka.

  f) S pomočjo že pridobljenega znanja pri pouku zgodovine primerjaj vsebino *Kmetijskih in rokodelskih novic* ter vsebino *Kranjske čbelice*, pesniškega almanaha. Katerim bralcem so bile namenjene *Kmetijske in rokodelske novice*, katerim pa *Kranjska čbelica*? Kakšen je bil odnos avstrijske politike do omenjenega časopisa oziroma almanaha? Pojasni zakaj.

Decembra 2017 smo dijakom, ki so se vključili v projekt, predstavili zastavljen projekt, skupaj z njimi smo razvijali ideje, vizije, opredelili potrebe, izzive, oblikovali smo načrt dela in časovnico. Kot smo že omenili, je bil december, kot začetek našega projekta, izbran zato, ker je cesar Franc I. pred natanko 200 leti (23. 12. 1817) izdal patent za pripravo in izdelavo katastra.

V začetku leta 2018 smo nato dijakom predstavili delo, jih seznanili z zgodovinskimi viri, predstavili projekt PODVIG in kompetence podjetnosti.

Dijaki so v naslednjih tednih in mesecih iskali in kritično preučevali zgodovinske vire, ustvarjali zapiske, se spopadali s težavami, sodelovali med seboj itd. V tem obdobju smo tudi navezali stike s posamezno institucijo, kjer hranijo uporabljene vire, in pridobili dovoljenja za javno uporabo zgodovinskih virov.

Do junija 2018 smo s pomočjo programskih orodij oblikovali plakate in iskali najboljšega ponudnika za tiskanje plakatov. Sledilo je tiskanje plakatov v merilu 70 x 100 cm.

Ob koncu leta 2018 smo pripravili okroglo mizo in jo (ob navezavi stikov z institucijami v lokalnem okolju) tudi organizirali v mestni knjižnici. Po tem dogodku so dijaki dali tudi intervju za lokalno televizijo ter pripravili članek za lokalne medije.

Projekt smo sklenili v prvih mesecih leta 2019, ko smo v kulturnem domu v Ilirski Bistrici pripravili razstavo, dijaki so obiskovalce tudi vodili po razstavi (vsak dan med 8. in 22. 2. 2019 med 17. in 19. uro) ter pripravili in izvedli delavnice za osnovnošolce.

V delavnicah so dijaki potek našega projekta predstavili učencem 8. razreda na eni izmed ilirskobistriških osnovnih šol. Predstavili so jim cilje projekta, načrt in potek svojega raziskovanja, uporabljene zgodovinske vire, metode raziskovanja itd.

Pri delu v projektu smo uporabljali individualno učno obliko ter delo v parih in manjših skupinah. Dijaki pri takšnem delu razvijejo in izkažejo samostojnost pri iskanju novih informacij, spodbuja se komunikacijo med dijaki – dijaki predstavljajo, utemeljujejo in izmenjujejo svoja stališča in različne poglede na dogodke, pojave ter iščejo skupne rešitve.

Med učnimi metodami smo izbrali metodo razlage (pripovedovanje, opisovanje, poročanje, pojasnjevanje itd.), metodo pogovora, metodo dela z zgodovinskimi besedili, metodo uporabe digitalne tehnologije, metodo demonstracije, metodo grafičnih izdelkov, metodo izkustvenega učenja itd.

Pri delu smo uporabljali tudi raziskovalne metode. Uporabili smo kvalitativne in kvantitativne metode.

Uporabljene kvalitativne metode so bile: analiza arhivskih virov, analiza uradnih podatkov in evidenc, analiza besedila, analiza kronik, dnevnega časopisja, drugih materialnih elementov, analize že opravljenih raziskav itd.

Uporabljene kvantitativne metode so bile: razlaganje pojavov z zbiranjem številčnih podatkov, ki jih analiziramo z uporabo matematičnih metod (statistično).

REZULTATI PROJEKTA

Menimo, da smo pri projektu dosegli namen in tudi zastavljene cilje, tako učne cilje kot tudi cilje, ki smo si jih zastavili v okviru razvoja kompetenc podjetnosti. Vseh deset dijakov je izvedlo vse predvidene aktivnosti.

Dijaki so izrazili navdušenje glede novih spoznanj iz lokalne zgodovine, ki so si jih pridobili s preučevanjem virov. Predvsem so jih navdušila naslednja spoznanja:

- o osebnih imenih – njihov izvor ter najpogostejša imena v župniji Trnovo v izbranih letih 19. stoletja;
- o priimkih – njihov izvor, prvi zabeleženi priimki v urbarju, priimki zabeleženi v *Franciscejskem katastru*, in primerjava s priimki v današnjem času v posameznem naselju;
- o rojstvih – spoznanje, da so rojstva na Ilirskobistriškem težila k naravni krivulji rojevanja po mesecih, pri kateri je največ rojstev v prvih treh mesecih leta in novembra, najmanj pa julija in avgusta, in da ta naravna krivulja sovpada z intenzivnostjo kmečkih opravil;
- o porokah – spoznanje, da so kmetje pri sklepanju zakonskih zvez upoštevali cerkveno leto in intenzivnost kmečkih opravil, to spoznanje pa nakazuje na šibko industrializacijo območja in na prevlado tradicionalne kmečke ekonomije;
- o smrtnosti – spoznanje, da je bil tudi čas smrti sezonsko pogojen, na obdobja s povečano smrtnostjo so vplivale predvsem poletne črevesne in zimske pljučne bolezni (pa seveda tudi obdobja lakote in epidemij);

Slika 1: Plakat s predstavitvijo vasi Gornji Zemon[6]

GORNJI ZEMON

Vas **Gornji Zemon** je gručasto naselje, ki leži na neizrazitem slemenu jugozahodno od današnje Ilirske Bistrice. O tem, od kod izvira ime Zemon, obstaja več razlag. Izraz zemon označuje urejeno podzemno shrambo. Obstaja tudi nekaj drugih razlag imena. Legenda govori o dveh ovčarjih, ki naj bi prišla na to področje iz Zemuna pri Beogradu in dala vasi ime. Nekateri zgodovinarji pa menijo, da ime izvira iz besede zemun, ki pomeni 'vlastelin' ('zemljiški gospod').

V urbarju premskega gospostva iz leta 1498 je zapisano, da je na Gornjem Zemonu 16 kmetij, ki so puste.

Opustelost kmetij je bila v 15. stoletju nasploh značilna za številne vasi v dolini reke Reke, Brkinih in na Krasu. Vzroki za to so različni: zahteve zemljiških gospodov po ponovnem plačevanju dajatev v blagu, zvišanju dajatev in tlake, zemlja je nudila slabe pogoje preživetja, pogoste so bile kužne bolezni in več desetletij so se vrstili turški vpadi. Glavna pot, po kateri so osmanski Turki vpadali na Kras in v Furlanijo, je potekala iz Bosne preko hrvaškega ozemlja in območja današnje občine Ilirska Bistrica: mimo Podgrada proti Trstu oziroma mimo Jelšan, Bistrice in Prema proti Pivki, Vipavi ali Gorici.

"Gornji Zemon (Obersemel). – 16 kmetij. – Vse so puste. – Primos Bryner je dobil eno kmetijo za tri leta proti plačilu 40 šil., zgraditi mora hišo, po treh letih pa naj se zaradi činža zmeni z upravnikom. – Neki Hrvat (ain Krabat) je dobil 14 kmetij za travo in pašo ter služi od tega dve marki 120 šil. – Barwutsch ima omenjenih 16 kmetij in služi od njih kot pustih 20 šil. Desetina gre v Prem. Kmetje iz Gorenjega Zemona, Velike in Male Bukovice, Kosez in Jasna (Obersemel, Over Wukowiec, Nider Wukowicz, Edling, Jassen), ki spadajo pod cesarja, so dolžni vsak z eno vožnjo voziti desetino."

Milko Kos (1954). *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*. Zvezek tretji. Urbarji Slovenskega primorja. Drugi del. SAZU, Ljubljana, str. 248.

V terezijanskem katastru (druga polovica 18. stoletja) je zapisano, da je imela vas 16 in pol kmetij, ki so spadale pod pomirje Jablanica. Gornji Zemon je v 19. stoletju pripadal šolski občini Dolnji Zemon, obe vasi pa k politični občini (županstvu) Jablanica.

Del franciscejskega katastra (prva polovica 19. stoletja) je tudi seznam lastnikov zemljišč, v katerem so za vas Gornji Zemon navedeni naslednji priimki: Boštjančič, Primc, Rojc, Vrh, Vičič, Hrvatin, Rolih, Skok, Uljančič.

Priimek Skok izhaja prek vzdevka iz besede skok, ta pa iz glagola skočiti. Uskok je zgodovinski izraz v pomenu 'begunec izpod turške okupacije v Bosni in Hercegovini, ki s svobodnega ozemlja napada zlasti turške enote'. Začetni U- je večinoma odpadel in tako so Uskoki večinoma postali Skoki.
Priimek Boštjančič izhaja iz imena Boštjan, ta pa iz imena sv. Sebastjana. Pri tem je bilo dodano priponsko obrazilo -čič, kar pomeni 'Boštjanov sin'.
Proti koncu srednjega veka se je na delih slovenskega ozemlja pojavil Hrvatin (Hrovatin, Hrovat, Horvat, Hrvatič). Tako so takrat poimenovali priseljenca s Hrvaške.

Vas Gornji Zemon, upodobljena v franciscejskem katastru

Arhiv Republike Slovenije, SI AS 176, *Franciscejski kataster za Kranjsko*, Postojnska kresija, A169, k. o. Gornji Zemon

V franciscejskem katastru so v vasi Gornji Zemon izpričana tudi ledinska imena, med drugim Pod Rebernice in Pri Jarku. Prvo ime nakazuje na neravno površje, drugo pa na pogosto ime ob manjših potočkih.

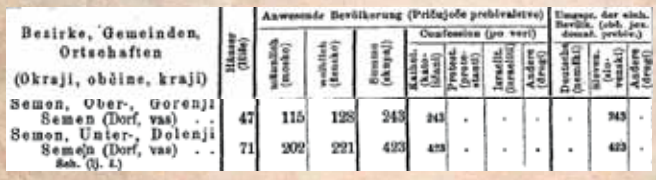

Bezirke, Gemeinden, Ortschaften (Okraji, občine, kraji)	Hiši (Häuser)	Anwesende Bevölkerung (Prišlajoče prebivalstvo) moških (moško)	žensk (ženske)	Skupno (skupaj)	Ozadnosti (po veri) Katoliki (katoliški)	Protest. (protestanti)	Israelit. (izraelit.)	Andere (drugi)	Umgangs. der sloven. Bevölk. (obh. jez. domač. prebiv.) Deutsch (nemški)	Sloven. (slovenski)	Andere (drugi)
Semen, Ober-, Gorenji Semen (Dorf, vas) . .	47	115	128	243	243	.	.	.	.	243	.
Semen, Unter-, Dolenji Semen (Dorf, vas) . .	71	202	221	423	423	.	.	.	.	423	.

Sch. (Ij. L.)

Popis prebivalstva v posameznih vaseh leta 1880

Special-Orts-Repertorium von Krain (Obširen imenik krajev na Kranjskem), Dunaj, 1884, str. 3.

Vir: http://www.sistory.si/11686/830 (Dostop: 12. 5. 2018)

	Število hiš	Prebivalstvo Moški	Ženske	Vsi	Katoliki	Vera Protestanti	Judje	Drugo	Slovenski	Jezik Nemški	Drugo
1830	**40**	*	*	**252**	*	*	*	*	*	*	*
1880	**47**	**115**	**128**	**243**	**243**	**0**	**0**	**0**	**134**	**0**	**0**
2017	**47**	**61**	**53**	**114**	*	*	*	*	*	*	*

Gibanje prebivalstva in hiš v vasi Gornji Zemon

– o videzu naselij okrog leta 1825 in primerjava z današnjim časom, ugotavljanje vzrokov za spremembo izgleda naselji;

– o številu prebivalstva v posameznem naselju – nekje je ostalo število prebivalstva podobno, drugod se je občutno povečalo ali pa tudi zmanjšalo, iskanje vzrokov za takšno stanje.

Kot smo že omenili, smo dijakom na začetku projekta predstavili kompetence podjetnosti, ki smo jih pri projektu razvijali. Po končanem projektu smo skupaj pregledali, ali smo uresničevali zastavljene kompetence podjetnosti.

6 Avtorji plakatov: Nika Česnik, Miha Derenčin, Laura Fatur, Karmen Frank, Lara Štemberger, Anja Tomažič, Vladimir Urh, Nuša Valenčič, Manca Vodopivec in Matija Volk.

Sliki 2 in 3: Dijaki so s pomočjo mentorice pripravili okroglo mizo, vodili pogovor in pripravili krajši kulturni program.
(Foto: Arhiv Gimnazije Ilirska Bistrica.)

Na kompetenčnem področju *zamisli in priložnosti* smo opredelili in izkoristili priložnosti za ustvarjanje vrednosti z raziskovanjem lokalnega okolja, saj smo lokalnemu okolju ponudili našo raziskavo o zgodovini posamezne vasi, oblikovali smo tudi plakate, ki lahko služijo za razstavo o predstavitvi preteklosti našega območja. Že na začetku smo opredelili potrebe in izzive, ki jih je treba izpolniti. Pri potrebah smo opredelili, kaj vse bomo potrebovali pri naši raziskavi in oblikovanju plakatov (materialne potrebe, čas itd.) ter kakšni izzivi nas čakajo pri delu (npr. kakšne so lahko težave pri iskanju zgodovinskih virov itd.). Ves čas projekta smo z dijaki razvijali, izpopolnjevali našo idejo in iskali rešitve za probleme, ki so se pojavljali. Že na začetku smo tudi razvili vizijo, kako bi naše zamisli spremenili v delovanje (raziskovanje lokalnega okolja, oblikovanje razstave itd.) ter presodili, kakšna bo vrednost in posledica ideje v okolju. Na kompetenčnem področju *viri* smo ugotavljali in ocenjevali svoje in skupinske prednosti in pomanjkljivosti, npr. zamisli za oblikovanje plakatov (podlaga, postavitev, pisava itd.). Vseskozi smo verjeli v sposobnost našega vplivanja na potek dogodkov, kljub negotovosti, pomanjkljivostim in občasnim napakam, Pri projektu smo razvijali odločnost, potrpežljivost in vztrajnost za doseganje skupinskih dolgoročnih ciljev, v našem primeru izdelava raziskave in razstave. Za potrebe projekta smo pridobili in upravljali z materialnimi, nematerialnimi in digitalnimi viri, potrebnimi za pretvarjanje idej v delovanje. Ocenjevali smo stroške pretvarjanja naših idej v dejavnosti, ki ustvarjajo vrednosti, časovno načrtovanje, vzpostavljanje in ovrednotenje finančni odločitev (npr. iskanje najboljšega ponudnika pri izdelavi plakatov).

Na kompetenčnem področju *k dejanjem* smo z našim projektom začeli proces, ki je ustvaril vrednost za lokalno okolje, sprejemali smo izzive, si določili cilje, se prilagodili (npr. pomanjkanju zgodovinskih virov pri posamezni vasi ali pa boljši ideji posameznika), se spopadali s težavami ter sodelovali z drugimi udeleženci projekta.

Soglasno smo se strinjali, da smo uresničili vse zastavljene cilje kompetenčnih področij, hkrati pa so dijaki dodali, da pri šolskem delu, predvsem pri oblikovanju izdelkov, pri projektih, pri krožkih, uresničujejo posamezne kompetence podjetnosti, toda niso vedeli, da s tem razvijajo podjetnost.

Pri učnem sklopu o gospodarskem razvoju na Slovenskem v 19. stoletju smo s projektom razvijali predvsem naslednje učne cilje (preostale cilje smo razvijali predvsem z znanjem, ki so ga dijaki pridobili pri rednem pouku): dijaki poznajo posledice agrarne krize za kmečko prebivalstvo (npr. iz repertorijev ugotovijo gibanje števila prebivalstva na podeželju), znajo razložiti in oceniti človekovo delovanje v preteklosti in sedanjosti (npr. primerjava videza naselij in kulturne krajine med 19. in 21. stoletjem), raziskali so zgodovinske pojave in procese s perspektive dobe, v kateri so se pojavili oziroma potekali, ter z današnje perspektive (uporaba različnih zgodovinskih virov), pravilno uporabili temeljno zgodovinsko terminologijo, zbirali in izbirali so uporabne informacije in podatke iz različnih zgodovinskih virov in kritično presodili njihovo uporabno vrednost (*Franciscejski kataster*, krajevni repertoriji, članki iz *Kmetijskih in rokodelskih*

novic), razvijali in izkazali so spretnost dela z večperspektivnimi zgodovinskimi viri (različni članki iz *Kmetijskih in rokodelskih novic*), oblikovali so svoje sklepe, mnenja, stališča in interpretacije (izvedba raziskave in oblikovanje plakatov), razvijali in izkazali so sposobnost različnih oblik komunikacije ter socialne spretnosti pri različnih oblikah sodelovalnega učenja (npr. skupinsko delo, sodelovanje z različnimi institucijami, vodenje okrogle mize itd.).

Poleg tega so dijaki razvijali in izkazovali zanimanje za zgodovinsko preteklost in sedanjost slovenskega naroda in njegovih dosežkov ter utrdili narodno zavest in zavest o državni pripadnosti na primeru poznavanja zgodovine 19. stoletja. Ocenili so pomen ohranjanja slovenske, evropske kulturne dediščine na primeru slovenske in lokalne kulturne dediščine iz 19. stoletja, razvili in izkazali pa so tudi odgovoren odnos do varovanja okolja in do ohranjanja kulturne dediščine na primeru slovenske in lokalne zgodovine 19. stoletja.

SKLEP

Tako dijaki kot mentorica so ocenili, da je takšen način dela zagotovo pozitivno vplival na ustvarjalnost dijakov, na kakovost sodelovanja med dijaki in njihov medsebojni odnos, jih neprestano spodbujal k razmišljanju o alternativnih rešitvah, zahteval kritično razmišljanje ter nenehno povratno informacijo. In nenazadnje, takšen način dela je pripomogel k pridobitvi kompleksnejšega znanja o lokalni zgodovini (in s tem seveda tudi slovenski) ter k večji povezanosti z lokalno skupnostjo.

Zavedamo se, da predstavljeni način dela in vključevanje tako številnih kompetenc podjetnosti pri samem pouku zgodovine ni mogoč.

Pri posamezni uri pouka zgodovine raje uporabimo le posamezno kompetenco podjetnosti (ali nekaj več), ki naj bo primerna za usvajanje določene učne vsebine ter naj bo podpora učenju zgodovine in hkrati njegova obogatitev.

Kompetence podjetnosti pri pouku zgodovine največkrat spodbujamo z veščinami, kot so ustvarjalnost, kritično mišljenje, delo z zgodovinskimi viri, sodelovanje in komuniciranje, digitalna pismenost.

LITERATURA IN VIRI

EntreComp: Okvir podjetnostne kompetence (2019). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s https://www.zrss.si/pdf/entrecomp.pdf.

Učni načrt. Zgodovina: gimnazija: splošna gimnazija (2008). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf.

Cvirn, J., Studen, A. (2008). *Zgodovina 3. Učbenik za 3. letnik gimnazije.* Ljubljana: DZS.

Arhiv Republike Slovenije, SI AS 176, *Franciscejski kataster za Kranjsko*, Postojnska kresija. Pridobljeno s http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=232262.

Special-Orts-Repertorium von Krain (Obširen imenik krajev na Kranjskem) (1884). Dunaj. Pridobljeno s https://www.sistory.si/11686/830.

K*metijske in rokodelske novice*. Pridobljeno s http://www.dlib.si/.

Dunja Mušič, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino
Elizabeta Eržen Podlipnik, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki

KAJ RAZKRIVAJO ARHIVSKI VIRI? UPORABA ARHIVSKIH VIROV V VZGOJNO-IZOBRAŽEVALNEM PROCESU

Dunja Mušič, Historical Archive Ljubljana, Dolenjska and Bela krajina Unit
Elizabeta Eržen Podlipnik, Historical Archive Ljubljana, Škofja Loka Unit

WHAT ARCHIVAL SOURCES TELL US? USE OF ARCHIVAL SOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

IZVLEČEK

Članek predstavlja raznolikost učnega gradiva, ki ga učitelji lahko neposredno uporabijo v učnem procesu. Delovni listi, ki so jih pripravili arhivisti različnih enot Zgodovinskega arhiva Ljubljana, niso namenjeni samo obiskovalcem, ki vstopijo v arhivske prostore, ampak tudi vsem vedoželjnim, ki se odločijo za obisk prek spleta. Nove tehnologije, digitalizacija in vse pogostejša potreba po hitrem dostopu do informacij so prišle tudi k varuhom preteklosti. Širok nabor tem se nahaja na spletni strani arhiva v rubriki *Učne ure* in zajema področja od arhivistike do avtomobilizma, kulinarike pa vse do zgodb, ki jih v družbi duhca Ferdija raziskuje Miška Mica. Poleg delovnih listov so v Zgodovinskem arhivu Ljubljana leta 2021 pripravili (spletno) razstavo in katalog v stripu z naslovom *Ljubezen gre skozi želodec, Kulinarika v arhivskih virih*, ki ponuja številne možnosti za obravnavo pri pouku tako v osnovni kot srednji šoli.

Ključne besede: arhiv, arhivski viri, strip, digitalizacija, dostopnost

ABSTRACT

The article presents the diverse teaching materials which teachers can use directly in the educational process. The worksheets prepared by archivists from different units of the Historical Archive Ljubljana are intended not only for visitors entering the archive, but for all curious individuals who decide to visit it online. New technologies, digitalisation and the growing need for quick access to information have reached the guardians of the past. A wide selection of topics can be found on the archive's website under the rubric *Lessons*, covering fields ranging from archival science to motoring, through cuisine and all the way to stories explored by Mica, the Mouse in the company of Ferdi, the Little Ghost. In addition to the worksheets, the Historical Archive Ljubljana prepared an (online) exhibition and catalogue in the form of a comic strip in 2021 entitled *The Way to a Person's Heart Is through Their Stomach, Cuisine in Archival Sources*, which offers numerous possibilities for discussion during lessons in primary and secondary schools.

Keywords: archive, archival sources, comic strip, digitalisation, accessibility

UVOD

Arhivisti skrbimo, da se gradivo, ki je pomemben del slovenske kulturne dediščine, ohrani za zanamce. Velika pozornost pri ohranjanju kulturne dediščine je namenjena zagotavljanju splošne spletne dostopnosti in povezanosti ter dolgoročni hrambi (digitalnih) vsebin. Javno arhivsko gradivo se v arhivih med drugim uporablja tudi za znanstveno-raziskovalne, kulturne in publicistične namene, predstavitve arhivskega gradiva ter izobraževanje (Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva, 2006, 2017).

Nove tehnologije nam z digitalizacijo nudijo pester nabor možnosti, kako kulturno dediščino na inovativen način postaviti pred zahtevno občinstvo, ki je klasične sprehode po kulturnih institucijah nadgradilo z virtualnimi obiski spletnih strani in dosega nove razsežnosti v (virtualni) družbi.

Vključevanje kulturne dediščine v formalno in neformalno izobraževanje bogati medpredmetne učne vsebine izobraževalnih zavodov. Prizadevanja za dostopnost digitalnega gradiva pisne kulturne dediščine na spletu omogočajo dopolnitev obveznih šolskih vsebin s področja zgodovine, umetnostne zgodovine, likovne vzgoje in geografije, slovenščine in drugih predmetov.

UČNI CILJI IN VSEBINE

Širok izbor tem in področij, ki smo jih arhivisti v obliki delovnih listov pripravili v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, segajo od arhivistike do avtomobilizma in kulinarike pa vse do zgodb o Miški Mici, ki v družbi duhca Ferdija raziskuje bogastvo arhivov. Delovni listi so pripomoček za utrjevanje vsebin, ki si jih posameznik ogleda v obliki didaktičnih filmov, prav tako dostopnih na spletni strani arhiva (https://www.zal-lj.si/).

Viri, ki so uporabljeni, izhajajo iz različnih enot Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Namen obravnave delovnega lista je, da tudi učitelji spoznajo uporabo arhivskih virov v učnem procesu ter jih z objavo in obravnavo pri pouku sami popularizirajo. Vseživljenjsko izobraževanje je tisti kamenček v mozaiku, ki lahko pripomore k ozaveščanju o pomenu ohranjanja pisne kulturne dediščine.

ARHIVISTIKA NI DOLGOČASNA VEDA

Delovni list je primeren za obravnavo:

- 6. razred v sklopu obvezne teme *Ostanki preteklosti (Spoznavamo zgodovino)*.

  Učenci prek vsebine spoznajo vrste zgodovinskih virov, ustanovo, ki hrani zgodovinske vire v njihovi regiji, pojasnijo pomen zgodovinskih virov za zgodovino, opišejo pomen pisave za zgodovino, sklepajo o pomenu izuma tiska in tiskanih knjig za širjenje informacij, znanja ter raziskovanja preteklosti. Poleg naštetih veščin spoznavajo tudi poklic arhivista in široko paleto znanja, ki je potrebno za uspešno delo.

- 1. letnik gimnazije v sklopu obvezne teme *Zakaj je pomembna zgodovina?*

  Dijaki pojasnijo, kaj preučuje zgodovina, ocenijo pomen zgodovinskih virov za zgodovino in znajo kritično analizirati različne poglede in interpretacije o zgodovinskih dogodkih (Učni načrt, 2008, str. 13–14).

ARHIVSKI detektivi
DELOVNI LISTI ZA VSE VEDOŽELJNE

KVIZ NA TEMO KRATKEGA FILMA
»ARHIVISTIKA NI DOLGOČASNA VEDA«

1.
Kako je ime mladima pastirčkoma v uvodnem delu (00:58) kratkega filma »Arhivistika ni dolgočasna veda?«

- ☐ KEKEC IN MOJCA
- ☐ ROŽLE IN MOJCA
- ☐ KEKEC IN PEHTA
- ☐ ROŽLE IN PEHTA

Kaj pomeni ta napis "Historia vitae magistra est?"

2.
Latinski izrek HISTORIA MAGISTRA VITAE EST pomeni?

- ☐ IZKUŠNJA JE UČITELJICA ŽIVLJENJA
- ☐ ARHIVISTIKA JE UČITELJICA ŽIVLJENJA
- ☐ ARHIVISTIKA NI DOLGOČASNA VEDA
- ☐ ZGODOVINA JE UČITELJICA ŽIVLJENJA

3.
Kateri izum je človeku omogočil, da je lahko pridobljeno znanje ohranil za poznejše rodove?

- ☐ IZUM PISAVE
- ☐ IZUM POŠTE
- ☐ IZUM INTERNETA
- ☐ IZUM TELEFONA

4.
S prvimi zapisi se je pojavil tudi problem shranjevanja pisnega gradiva. Katera je bila najznamenitejša stavba, kjer so stari Egipčani hranili svoje papirusne zvitke?

- ☐ KEOPSOVA PIRAMIDA V GIZI
- ☐ PALAČA V DOLINI KRALJEV PRI LUKSORJU
- ☐ KNJIŽNICA V ALEKSANDRIJI
- ☐ DRŽAVNI ARHIV V KAIRU

1

Prva stran delovnega lista *Arhivistika ni dolgočasna veda.*
(Pridobljeno s http://zal-lj.splet.arnes.si/domaca-stran-1/za-uporabnike-2/ucne-ure/.)

- Izbirni del pri poklicno-tehniškem izobraževanju *Zgodovina, čas in prostor.* Dijak prepozna zgodovinske vire, primerja različne zgodovinske vire, spozna delo zgodovinarja, spozna kritičnost do virov in literature, spozna in ovrednoti pisni, materialni, slikovni in internetni vir (Katalog znanja, 2007, str. 18–19).

  Primer izvedbe učne ure na podlagi didaktičnega filma in delovnega lista *Arhivistika ni dolgočasna veda* je arhivist Dejan Hvala predstavil na Kulturnem bazarju 2021 in v članku z naslovom *Arhivist na obisku, izvedba učne ure na Osnovni šoli Idrija (Hvala, 2022).*

Kulturni bazar 2021. Arhivista Dunja Mušič in Dejan Hvala ter učiteljica Barbara Trdina.
(Instagram ZAL.)

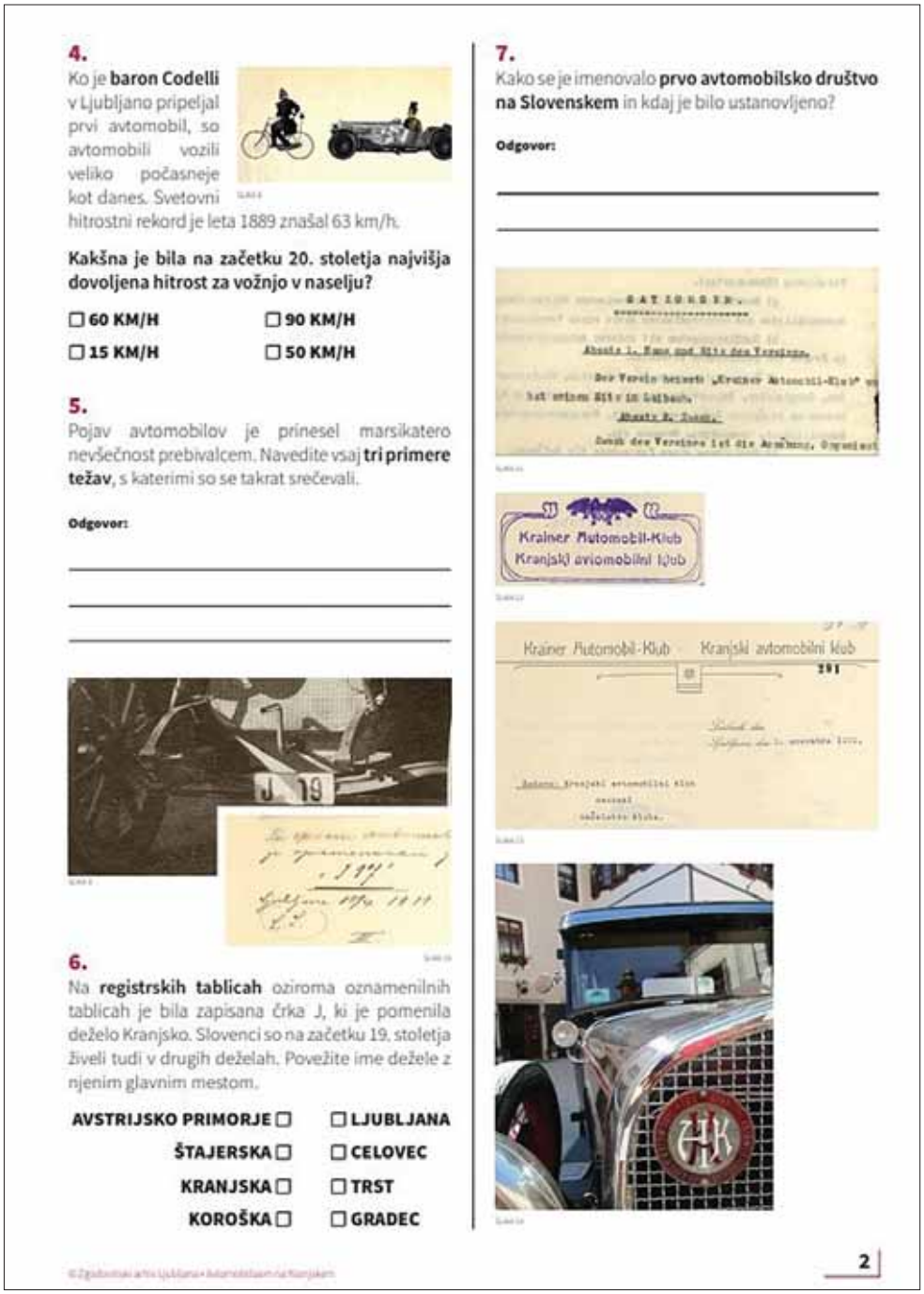

4.

Ko je **baron Codelli** v Ljubljano pripeljal prvi avtomobil, so avtomobili vozili veliko počasneje kot danes. Svetovni hitrostni rekord je leta 1889 znašal 63 km/h.

Kakšna je bila na začetku 20. stoletja najvišja dovoljena hitrost za vožnjo v naselju?

☐ **60 KM/H** ☐ **90 KM/H**

☐ **15 KM/H** ☐ **50 KM/H**

5.

Pojav avtomobilov je prinesel marsikatero nevšečnost prebivalcem. Navedite vsaj **tri primere težav**, s katerimi so se takrat srečevali.

Odgovor:

6.

Na **registrskih tablicah** oziroma oznamenilnih tablicah je bila zapisana črka J, ki je pomenila deželo Kranjsko. Slovenci so na začetku 19. stoletja živeli tudi v drugih deželah. Povežite ime dežele z njenim glavnim mestom.

AVSTRIJSKO PRIMORJE ☐	☐ **LJUBLJANA**
ŠTAJERSKA ☐	☐ **CELOVEC**
KRANJSKA ☐	☐ **TRST**
KOROŠKA ☐	☐ **GRADEC**

7.

Kako se je imenovalo **prvo avtomobilsko društvo na Slovenskem** in kdaj je bilo ustanovljeno?

Odgovor:

Delovni list na temo avtomobilizma, ki vsebuje arhivsko gradivo (2021). (Pridobljeno s http://zal-lj.splet.arnes.si/domaca-stran-1/za-uporabnike-2/ucne-ure/.)

AVTOMOBILIZEM NA KRANJSKEM

Tematika delovnega lista o avtomobilizmu je primerna za obravnavo:

- 8. razred: obvezna tema *Industrializacija*, izbirna tema *Prve kapitalistične velesile in izumi, ki so spremenili življenje ljudi.* Učenci bliže spoznajo pomen avtomobila in njegov vpliv na življenje ljudi, na primeru sklepajo o pozitivnih in negativnih posledicah avtomobila na podlagi virov (Učni načrt, 2011. str. 21).
- 9. razred: obvezni temi *Gospodarske spremembe v 20. in 21. stoletju* ter *Slovenci v 20. in 21. stoletju*, izbirna tema *Od telegrafa do svetovnega spleta*. Učenci primerjajo vpliv

na življenjski slog ljudi v 20. stoletju, ugotavljajo posledice prenosa znanstvenih dosežkov v gospodarstvo, razlikujejo med kulturnimi dobrinami, namenjenimi ozki eliti ljudi, in množično dostopnimi kulturnimi dobrinami, primerjajo posledice čezmerne izrabe okoljskih potencialov (Učni načrt, 2011, str. 23–24).

- 9. razred: obvezna tema *Slovenci v 20. in 21. stoletju.* Učenci primerjajo nacionalni položaj Slovencev v Avstro-Ogrski, pojasnijo vzroke in potek nastanka Kraljevine Jugoslavije, pojasnijo prizadevanja Slovencev po avtonomiji v Kraljevini Jugoslaviji (Učni načrt, 2011, str. 23–24).
- Izbirni del pri poklicno-tehniškem izobraževanu *Promet nekoč in danes*. Dijaki razložijo, kako je potekal razvoj avtomobila, spoznajo vlogo in pomen Antona Codellija, primerjajo vlogo avtomobila nekoč in danes, razmišljajo o avtu kot »*statusnem simbolu*« v 20. stoletju (Katalog znanja, 2007, str. 26–28).

Ob nastanku pričujočega delovnega lista je strokovne nasvete ponudila tudi učiteljica zgodovine na Osnovni šoli Ivana Groharja, Barbara Trdina. Svojo izkušnjo izvedbe učne ure v povezavi z didaktičnim filmom in delovnim listom je predstavila na Kulturnem bazarju 2021.[1]

OD JAJCA DO JABOLK ALI *OD ZAČETKA DO KONCA*[2]

Delovni list je primeren za:

- V 6. razredu pri izbirni temi *Kulturna dediščina*. Učenci na primerih opišejo, katere so tipične slovenske jedi, spoznajo recept za štruklje, primerjajo način prehranjevanja nekoč in danes (Učni načrt, 2011, str. 9).
- V 8. razredu pri obvezni temi *Meje znanega sveta se razširijo*, kjer učenci opišejo glavne vzroke, ki so pripeljali do velikih geografskih odkritij, ob zemljevidu analizirajo smeri raziskovanj velikih pomorščakov in navedejo njihova glavna odkritja, primerjajo meje znanega sveta pred odkritji in po njih, pojasnijo kulturne posledice velikih geografskih odkritij za stari in novi svet ter zgodovinske okoliščine (Učni načrt, 2011, str. 15–16).
- Izbirni del pri poklicno-tehniškem izpbraževanju *Prehrana v različnih zgodovinskih obdobjih*. Dijaki opišejo, kako je spoznavanje novih kultur (krompir, fižol, koruza) zaznamovalo prehrano v novem veku (Katalog znanja, 2007, str. 25–26).

Delovni list ponuja možnosti medpredmetnega sodelovanja s predmetom slovenščina v tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju. Učenci in učenke prepoznavajo narečne prvine slovenskega jezika in razvoj slovenske pisave (Adam Bohorič in bohoričica) ter začetnika slovenskega pesništva Valentina Vodnika (Učni načrt za slovenščino v osnovni šoli, 2018).

Enajstminutni film *Od jajca do jabolk* ali *Od začetka do konca* poleg kulinarične vsebine postavlja v ospredje malo znan poklic in delo arhivista, ki prek ohranjene kuharske knjige iz začetka 19. stoletja prikaže razgledanost in široko paleto znanj, ki jih mora imeti za opravljanje svojega poklica.

MIŠKA MICA

Miška Mica in duhec Ferdi v slovenskih arhivih[3] ne živita le v treh slikanicah, ki jih je izdal Zgodovinski arhiv Ljubljana, ampak tudi v domiselni dramski uprizoritvi, ki je dostopna na spletu.[4] Delovni listi so zasnovani tako, da učenec s pomočjo namigov v sličicah rešuje naloge.

1 Izobraževalne vsebine Zgodovinskega arhiva Ljubljana kot podpora učnemu procesu v osnovni in srednji šoli. Pridobljeno s https://kulturnibazar.si/wp-content/uploads/2021/06/KB_2021_01_06_high.pdf.

2 Latinsko: *»ab ovo usque ad mala«* – dobesedni prevod *»od jajca do jabolk«*. Razlaga: *»od začetka do konca«*. Iz Horacovih *Satir 1.3*. Temelji na rimskih obrokih, ki so se tipično pričeli z jajčnimi jedmi in končali s sadjem. Zaradi tega ab ovo pomeni *»od začetka«* in lahko označuje tudi celovitost. Wikiwand (2022). Pridobljeno s https://www.wikiwand.com/sl/Seznam_latinskih_izrekov_s_komentarji.

3 Predstavitev medarhivskega sodelovanja. *Kulturoplov* (2021). Pridobljeno s https://kulturnibazar.si/wp-content/uploads/2021/06/KUV-za-WEB_final.pdf.

4 V okviru Mednarodnega arhivskega dne, ki ga arhivi po vsem svetu obeležujemo 9. junija, so v Narodnem domu v Celju, 6. junija 2012, partnerji Zgodovinski arhiv Celje, Osnovna šola Petrovče, Srednja šola za gostinstvo in turizem Celje, Šola za hortikulturo in vizualne umetnosti Celje ter Glasbena šola Risto Savin Žalec, predstavili projekt *Miška Mica v arhivu*. Pridobljeno s https://www.youtube.com/watch?v=5p1d48GzHBw.

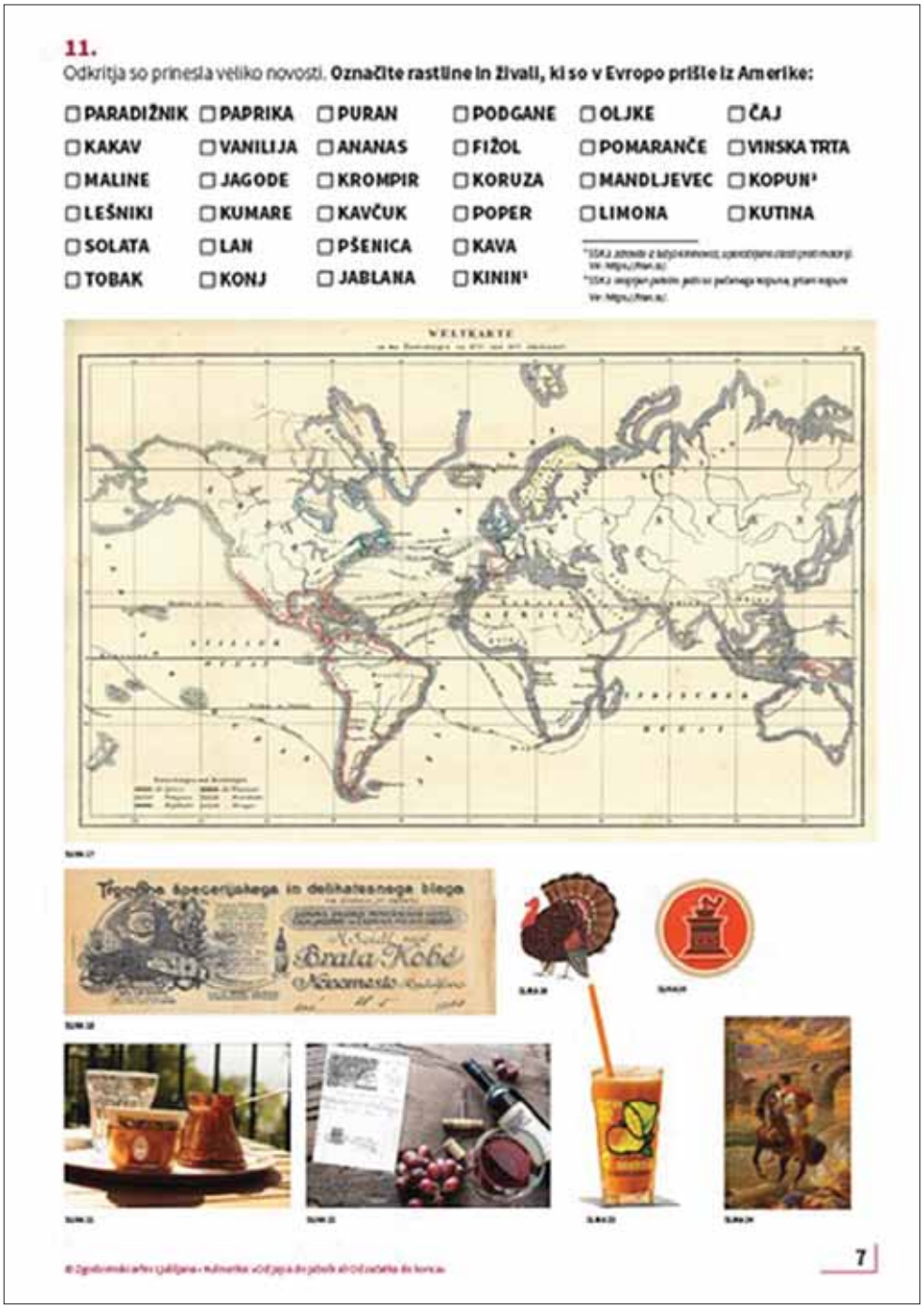

11.

Odkritja so prinesla veliko novosti. **Označite rastline in živali, ki so v Evropo prišle iz Amerike:**

☐ PARADIŽNIK	☐ PAPRIKA	☐ PURAN	☐ PODGANE	☐ OLJKE	☐ ČAJ
☐ KAKAV	☐ VANILIJA	☐ ANANAS	☐ FIŽOL	☐ POMARANČE	☐ VINSKA TRTA
☐ MALINE	☐ JAGODE	☐ KROMPIR	☐ KORUZA	☐ MANDLJEVEC	☐ KOPUN[1]
☐ LEŠNIKI	☐ KUMARE	☐ KAVČUK	☐ POPER	☐ LIMONA	☐ KUTINA
☐ SOLATA	☐ LAN	☐ PŠENICA	☐ KAVA		
☐ TOBAK	☐ KONJ	☐ JABLANA	☐ KININ[1]		

Odkritja. Zemljevid hranijo v enoti Škofja Loka. Delovni list se lahko uporabi za učenje velikih geografskih odkritij. (Pridobljeno s http://zal-lj.splet.arnes.si/domaca-stran-1/za-uporabnike-2/ucne-ure/.)

Učenci pri vseh treh zgodbah opišejo, kakšna veda je zgodovina, na primerih pojasnijo, kaj raziskuje zgodovina, naštejejo vrste zgodovinskih virov in opišejo njihove značilnosti, pojasnijo pomen zgodovinskih virov za zgodovino, razložijo, katere ustanove hranijo zgodovinske vire, naštejejo nekaj pomožnih zgodovinskih in drugih ved ter sklepajo o njihovem pomenu za zgodovino, navedejo primere različnih pisav skozi zgodovino, primerjajo materiale, na katere so nekoč pisali.

4.

Miška Mica se je spoznala s Ferdijem, ko se je po nesreči skotalila v arhiv.

Znašla se je v temačnem prostoru, ki mu rečemo arhivsko skladišče ali depo. Ali veš, kaj hranimo v depoju?

Ti pomagamo?

Na stotine jih v vrsto gre,
na policah drenjajo se druga ob drugi.
Vanje romajo fotografije, pisma,
listine in drugi dokumenti.
Preden jih pospravijo na polico,
jih pridne roke zvežejo še z vrvico in,
čeprav so polne lukenj,
joj prejoj, nikar z njimi v peč!
Kaj so to?

_ _ _ _ _ _ _ _ Š _ _ _ L _

4

© Zgodovinski arhiv Ljubljana • Miška Mica in njeni egipčanski predniki z gradu Fužine

?

Kje pa ti in tvoji starši hranite svoje dokumente?

Ali veš, da plastične mape in kovinske sponke uničujejo papir? Svoje pomembne dokumente shrani v papirnatih ovojih v namenski kartonasti škatli na varnem, temnem in suhem mestu. Tako jih boš lahko uporabljal še mnogo let.

SLIKA 3

Primer delovnega lista, ki spodbuja k razmisleku o hrambi dokumentov in fotografij (2021). (Pridobljeno s http://zal-lj.splet.arnes.si/domaca-stran-1/za-uporabnike-2/ucne-ure/.)

MIŠKA MICA V ARHIVU

Miška Mica se po naključju znajde v zgodovinskem arhivu, kjer ji prijazen arhivski duhec Ferdi predstavi arhiv, s čim se arhiv ukvarja, kakšen je poklic arhivista in predvsem kakšne zanimive dokumente arhiv hrani. Učenci spoznajo ključne pojme o arhivu in arhivistiki, kot so arhiv, čitalnica, dokument, inicialka, pečat, listina. Delovni list je primeren za obravnavo pri pouku v 4. in 5. razredu osnovne šole (predmet *družba)* ali v 6. razredu osnovne šole (obvezna tema *Ostanki preteklosti (Spoznavamo zgodovino)*.

MIŠKA MICA NAJDE LEOPOLDOVO PISMO ROZALIJI

Miška Mica na podstrešju najde pismo, za katerega jo zanima, kdo je bila prejemnica pisma, kje je živela, kaj se je zgodilo z njo kasneje. Mici v zgodovinskem arhivu na pomoč pri raziskovanju priskoči prijazen arhivski duhec Ferdi. Ugotovita, da je pismo nastalo v začetku 19. stoletja, ko je v Ljubljani potekal ljubljanski kongres. Knjiga in delovni list sta primerna za obravnavo v 6. razredu osnovne šole v sklopu obvezne teme *Ostanki preteklosti (Spoznavamo zgodovino)*. Učenci spoznajo pojme: arhivist, raziskovalec, zgodovinska knjiga in različni pisni zgodovinski viri, pismo, razglednica, popisi prebivalstva.

MIŠKA MICA IN NJENI EGIPČANSKI PREDNIKI Z GRADU FUŽINE

Miška Mica se s pomočjo prijatelja, arhivskega duhca Ferdija, poda v raziskovanje svojih korenin. Delovni list poleg reševanja nalog v zvezi s prebrano knjigo spodbuja učence k razmisleku o svojih prednikih in o izvoru svoje družine. Ob prebiranju knjige in reševanju delovnega lista spoznajo pojme: elektronsko arhivsko gradivo, družinsko drevo, depo itd. Primerna sta za obravnavo v 4. in 5. razredu osnovne šole: predmet *družba* ter v 6. razredu osnovne šole obvezna tema *Ostanki preteklosti (Spoznavamo zgodovino)* ter izbirna tema *Začetki znanosti, umetnosti in verovanja.*

LJUBEZEN GRE SKOZI ŽELODEC, KULINARIKA V ARHIVSKIH VIRIH

Dnevi evropske kulturne dediščine in Teden kulturne dediščine v letu 2021 so potekali pod skupnim motom »*Dober tek!*«. Tematsko so bili namenjeni kulinariki in prav s to tematiko se je v stripu in (spletni) razstavi Zgodovinski arhiv Ljubljana pridružil aktivnostim ob imenovanju Slovenije za nosilko naziva Evropska gastronomska regija 2021.[5] Z učenci Osnovne šole Belokranjskega odreda Semič so ob odprtju razstave v Kulturnem centru Semič izvedli delavnico, ki je povezovala več predmetnih področij (likovna umetnost, gospodinjstvo, tehnika, zgodovina).[6] Strip ponuja številne možnosti za obravnavo pri pouku tako v osnovni kot srednji šoli. V nadaljevanju predstavljamo teme in cilje iz učnih načrtov.

Vsebina, ki je primerna v osnovni šoli:

- 6. razred v sklopu obvezne teme *Ostanki preteklosti (Spoznavamo zgodovino)* (Učni načrt, 2011, str. 7).
- 6. razred v sklopu izbirne teme *Kulturna dediščina* (Učni načrt, 2011, str. 9).

Vsebine za srednjo šolo pri poklicno-tehniškem izobraževanju, izbirni del:

- *Zgodovina, čas in prostor*, kjer dijak prepozna zgodovinske vire, primerja različne zgodovinske vire, spozna delo zgodovinarja-arhivista, spozna in ovrednoti pisni, materialni, slikovni in internetni vir (Katalog znanja, 2007, str. 18–19).
- *Od začetkov pisav do informacijske pismenosti*, kjer dijak spozna različne pisave, ki so jih uporabljali predniki na primeru receptov, ovrednoti pojav informacijske tehnologije, uporablja literaturo in pisne vire, uporablja slikovno gradivo, obišče lokalni arhiv (Katalog znanja, 2007, str. 20–21).

5 *Ljubezen gre skozi želodec, Kulinarika v arhivskih virih* (2021). Pridobljeno s https://www.zal-lj.si/ljubezen-gre-skozi-zelodec/.
6 *Kulinarika v arhivskih virih* (2021). Pridobljeno s https://www.osbos.eu/sola/projekti/unesco-sola/unesco-dogodki/2113-kulinarika-v-arhivskih-virih.html.

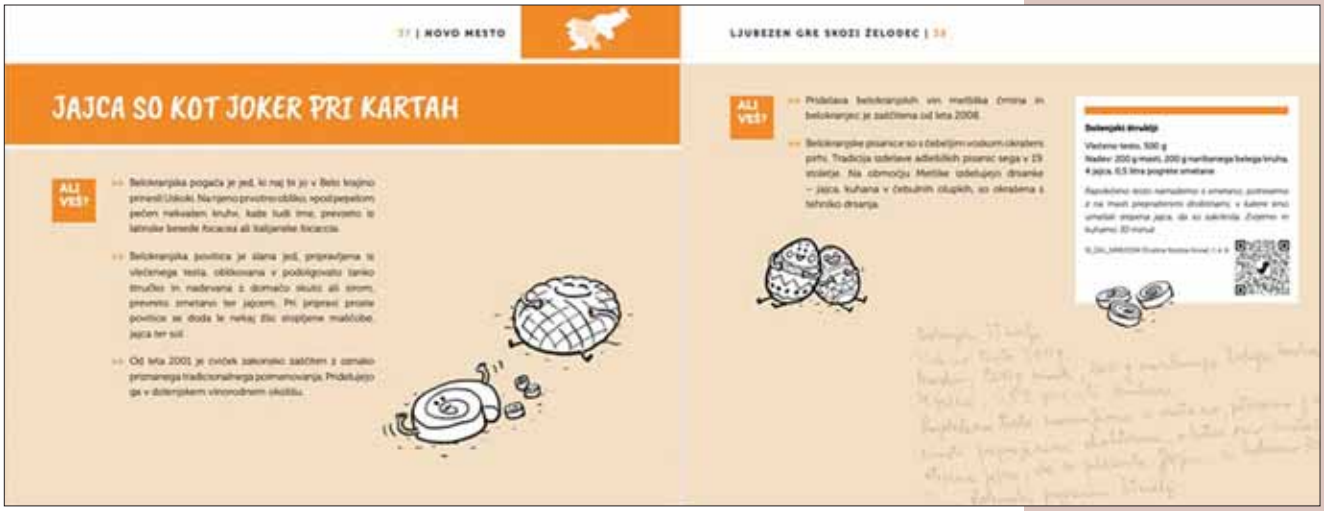

Izsek iz raztavnega kataloga prikazuje rubriko *Ali veš*? (*Ljubezen gre skozi želodec: kulinarika v arhivskih virih.* Ljubljana, Zgodovinski arhiv, 2021.)

Spletna različica razstave v stripu (Jože Glavič, 2021. Pridobljeno s https://www.zal-lj.si/ljubezen-gre-skozi-zelodec/.)

- *Prehrana v različnih zgodovinskih obdobjih*, kjer dijak spozna prehrano ljudi, primerja prehrambne navade fevdalcev, kmetov in meščanov, spozna, kako je spremenjen način obdelave polj vplival na pridelavo hrane in donos, razloži, kako je razvoj znanosti in tehnologije v 17. in 18. stoletju vplival tudi na prehrano ljudi, razmišlja o prehrani ljudi in o pomanjkanju v času vojne in po njej (prve in druge svetovne vojne), primerja prehrano danes in v preteklosti. Dijak ob prebiranju meščanskih

receptov razume, zakaj se prehrana med sloji razlikuje, pojasni, kako je država podpirala sajenje novih kultur in zakaj (Katalog znanja, 2007, str. 25–26).

Učenci in dijaki lahko skozi stripovsko zgodbo in objavljene dokumente spoznajo različne jezike (nemščina in slovenščina) in pisave (gotica, bohoričica, latinica in cirilica) ter se seznanijo z najrazličnejšimi zgodovinskimi viri (urbarji, dopisi, fotografije, razglednice, kuharski recepti, voščilnice, vabila, prospekti, ceniki, računi, napisne table in žigi).

Mnogo zanimivega se učenci in dijaki lahko naučijo iz rubrike *Ali veš?* Ta prinaša razlage in dejstva, povezana s kulinariko in kraji, v katerih deluje Zgodovinski arhiv Ljubljana. Rubrika v kratkih sestavkih med drugim ponuja razlage o utežni meri funt, kopunu, ajdi in lanu, pivu, mandljevcu, belokranjski povitici, pogači in pisanicah, ljubljanski ledenki, pa tudi o nekdanjih gospodarskih vezeh Idrije in Škofje Loke, o rodbini Mayr, ki je imela v Kranju svojo gostilno, pivovarno in elektrarno, o prvi napravi za izdelavo sladoleda izdelani v Kraljevini Jugoslaviji in o prvem logotipu podjetja Loške tovarne hladilnikov, ki ga je oblikoval Miki Muster.

Kulturni bazar 2022, Cankarjev dom. Sedijo arhivistke, avtorice stripa: Dunja Mušič, Mira Hodnik, Elizabeta Eržen Podlipnik
(Foto: Tina Arh.)

Oblika stripa in uporaba QR-kode predstavlja nov pristop predstavitve dodatnih vsebin, ki so dostopne tudi na spletni strani arhiva (https://www.zal-lj.si/): film *Od jajca do jabolk ali Od začetka do konca* (2017); *Arhivski kuharski rokovnik* (2019) obsega ščepec receptov iz arhivskih fondov v obliki transkripcij, prevodov in povzetkov; kviz na temo *Od jajca do jabolka ali od začetka do konca* (2021). Povezava do spletnega kataloga in razstave *Slovenci, začenjajo se novi časi … (1918–1920)* omogoča širšo dostopnost in nagovarja vsakogar, ki se želi iz preteklih dogodkov naučiti, kaj so za Slovence pomenila leta po koncu prve svetovne vojne. Povzetek vsebine je dostopen tudi v spletni zbirki digitalizirane kulturne dediščine slovenskih pokrajin *Kamra* (https://www.kamra.si/).

Razstava ponuja možnost medpredmetnega povezovanja s slovenščino in umetnostno vzgojo. Kot primer dobre prakse lahko navedemo Biotehnični center Naklo, kjer so dijaki pri pouku skuhali ajdove štruklje in gobovo juho po receptih iz *Arhivskega kuharskega rokovnika*, ki je na panoju in v katalogu dostopen prek QR-kode. Kuharska recepta sta dijakinji upodobili tudi v stripu.[7] Na Kulturnem bazarju leta 2022 smo sodelovanje z Biotehniškim centrom Naklo predstavili vsi sodelujoči v projektu. Arhivistke in avtorice stripa (Dunja Mušič, Mira Hodnik, Elizabeta Eržen Podlipnik) smo prikazale vidik inovativnega pristopa predstavitve kulinarike v arhivskih virih in vlogo stripa pri obravnavi v šoli. Mentorica Kristina Frlic je razložila potek priprave jedi v kratkem videoposnetku. Boris Urh, profesor likovne umetnosti, pa je predstavil pomebno vlogo upodobitev obeh receptov prek likovnih del v sličicah.

SKLEP

Arhivi v svojem poslanstvu skrbijo za ohranjanje pisne kulturne dediščine, ki se s hitrim tempom seli tudi v virtualno obliko. Zapise na papirju so preplavili oblaki. Digitalizacija in vse pogostejša potreba po hitrem dostopu do informacij je zajela tudi arhivsko dejavnost. Dostopnost in ozaveščanje, popularizacija in medinstitucionalno povezovanje so ključni pojmi, ki vse glasneje prevevajo družbo. Arhivski viri se selijo na splet in so s tem še bliže uporabnikom. Nove tehnologije nam z digitalizacijo nudijo širok razpon možnosti,

7 Dijaki 1. letnika programa pomočnik v biotehniki in oskrbi iz Biotehničnega centra Naklo so januarja in februarja 2022, pod mentorstvom učiteljice Kristine Frlic, pri predmetu o temeljih živilstva in prehrane, kuhali ajdove štruklje in gobovo juho. Dijakinji biotehniške gimnazije Biotehničnega centra Naklo Tereza Zmrzlikar in Neža Špitalar sta ustvarili recepta za Gobovo shupo in Ajdove štrukle v stripu.

kako predstaviti kulturno dediščino na inovativen način. Didaktični filmi in delovni listi so korak k vključevanju gradiva pisne kulturne dediščine v izobraževalni proces, saj omogočajo dopolnitev šolskih vsebin s področja zgodovine, umetnostne zgodovine, likovne vzgoje in geografije, slovenščine in drugih predmetov. Najnovejši projekt Zgodovinskega arhiva Ljubljana je prvi slovenski strip v arhivistiki (2021), ki nagovarja vse generacije, da spoznajo zgodovinske vire in dejstva, različne pisave, poklic arhivista ter regije, kjer se arhivsko gradivo hrani. Uporaba QR-kode omogoča hiter dostop do dodatnih vsebin na spletni strani arhiva. Dialog med arhivistom in mlado vedoželjno raziskovalko Zalo je obogaten s prikazom arhivskih virov v obliki razglednic, fotografij, plakatov, računov, prospektov, logotipov, kuharskih receptov ter preostalih povednih arhivskih dokumentov. Pridobivanje potrebnih znanj o pisnih zgodovinskih virih je pomembno že v zgodnji fazi izobraževalnega procesa. Popularizacija arhivskih virov v vzgojno-izobraževalnih zavodih, kjer učitelji uporabijo digitalne arhivske vire v učnem procesu ter jih z obravnavo pri pouku tudi promovirajo, je ključna. Proces digitalizacije in inovativni pristopi prikaza arhivske dediščine v sodelovanju z učitelji nudijo boljše razumevanje vloge arhivov v družbi.

VIRI IN LITERATURA

Digitalizirani učni načrti (b. d.). Pridobljeno s https://dun.zrss.si/#/.

Hvala, D. (2022). Arhivist na obisku, izvedba učne ure na Osnovni šoli Idrija. *Zgodovina v šoli*, 30 (1), str. 69–74.

Izobraževalne vsebine Zgodovinskega arhiva Ljubljana kot podpora učnemu procesu v osnovni in srednji šoli predstavitev (2021). Pridobljeno s https://kulturnibazar.si/wp-content/uploads/2021/06/KB_2021_01_06_high.pdf.

Katalog znanja. Zgodovina (2007). Srednje strokovno izobraževanje (SSI), poklicno-tehniško izobraževanje (PTI). Pridobljeno s http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2017/programi/Ssi/KZ-IK/katalog.htm.

Kulinarika v arhivskih virih (2021). Pridobljeno s https://www.osbos.eu/sola/projekti/unesco-sola/unesco-dogodki/2113-kulinarika-v-arhivskih-virih.html.

Kulturoplov (2021). Pridobljeno s https://kulturnibazar.si/wp-content/uploads/2021/06/KUV-za-WEB_final.pdf.

Ljubezen gre skozi želodec, Kulinarika v arhivskih virih (2021). Pridobljeno s https://www.zal-lj.si/ljubezen-gre-skozi-zelodec/.

Miška Mica v arhivu. Dramska uprizoritev (2012). Zgodovinski arhiv Celje. Pridobljeno s https://www.youtube.com/watch?v=5p1d48GzHBw.

Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt (2011). Ljubljana. Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_zgodovina.pdf.

Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (2018). Ljubljana. Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf.

Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina (2008). *Splošna gimnazija*. Obvezni predmet. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2018/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf.

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (2017). *Uradni list RS*, št. 86/06 in 42/17.

Zgodovinski arhiv Ljubljana. Učne ure. Učni listi (2021). Pridobljeno s http://zal-lj.splet.arnes.si/domaca-stran-1/za-uporabnike-2/ucne-ure/.

Dr. Dragan Potočnik, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

ISLAMSKA UMETNOST IN ZNANOST (SREDNJI VEK)

UVOD

Začetki islama segajo v 7. stoletje, ko je na območju Meke in Medine deloval božji prerok Mohamed. V času njegovega življenja so muslimani postali verska in obenem politična skupnost, v kateri je bil prerok na čelu države. Kot tak je upravljal tako ozemlje kot tudi narod, delil je pravico, zbiral davke, vodil vojsko in sklepal mir.

Še preden je minilo pol stoletja, je zanos, ki ga je vzbujala nova vera, Arabce pripravil k temu, da so se spustili v osvajanje sveta, ki se je razmahnilo v eno najmogočnejših dogajanj v zgodovini človeštva. Islamski svet je tako predstavljal v skoraj tisočletnem obdobju po nastanku islama skupaj s Kitajsko vodilno civilizacijo na svetu.

ZNANOST IN UMETNOST V ČASU OMAJADOV IN ABASIDOV (661–1258)

Z nastankom in širjenjem islama na območje Sredozemlja, Indije in Kitajske so se s trgovino prenašali tudi ideje, kulturne vrednote, iznajdbe ter odkritja. Nastala so središča za izmenjavo med grško, arabsko in indijsko kulturo.

Foto 1: Zaradi prepovedanih motivov islamski umetniki niso razvili znanja o anatomiji, muskulaturi in perspektivi, so pa razvili poseben način risanja vzorcev (geometrijske figure, rastlinski motivi, arabska pisava, arabeske …).
(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

Leta 754 so v Bagdadu ustanovili center za prevajanje grških rokopisov v arabščino. V tem in podobnih centrih so grški in arabski učenjaki prevajali znanstvena in filozofska besedila v arabščino. Prevajali so dela grških filozofov Aristotela in Platona ter nekatere spise novoplatonikov, v naravoslovju dela Evklida, Arhimeda in Ptolemaja, v zdravilstvu pa Hipokratov učbenik. Sploh je Bagdad predstavljal enega največjih kulturnih centrov starega sveta, kjer je prihajalo do ponovnega zbliževanja med grškim in perzijsko-arabskim svetom in kjer so se zbirali znanstveniki in učenjaki z vsega sveta. Mnogi kalifi so ščitili znanost in bili meceni številnim filozofom in učenjakom.

Arabska kultura je poleg sistematičnega urejanja znanja in vplivanja na krščanski Zahod s prispevki perzijskih, indijskih in grških ved obogatila znanstveno in tehnično znanje tudi z izvirnimi prispevki. V ta namen je bila leta 829 v Bagdadu ustanovljena astronomska opazovalnica.

Vse to je prineslo tudi znaten tehnološki napredek, ki je dosegel pomembne uspehe v namakalništvu in izdelovanju stekla.

Ob islamskih osvajalnih pohodih se je Evropa seznanjala z islamskimi spoznanji in iznajdbami ter prek arabskih prevodov z grškim izročilom spet našla nove kulturne spodbude.

Pomembni islamski znanstveniki

Med zdravniki velja za največjega Ibn Sina, v Evropi bolj znan kot Avicenna (980–1037). Zapustil je ogromno del z vseh področij naravoslovja. Njegovo najvplivnejše delo je *Kanon medicine*, ki so ga hitro sprejeli v učne načrte evropskih medicinskih vseučilišč. Vsebuje opise bolezenskih znakov pri različnih boleznih. Nova so njegova spoznanja o sladkorni bolezni, vnetju možganske mrene in zlatenici. Kot pomožne znanosti zdravilstva je pritegnil še geometrijo, nauk o zvoku, matematiko in astronomijo.

Med pomembnimi islamskimi zdravniki je bil tudi Al Razi, ki je v svojem največjem delu *Al Hawi (Popolna knjiga)* zapisal vse medicinsko znanje tistega časa. Napisal pa je tudi več razprav o alkimiji.

Pomembna odkritja so dosegli tudi v matematiki. Horizmi (Al Hvarizmi), ki je živel v Bagdadu v prvi polovici 9. stoletja, veljal za enega najpomembnejših matematikov in utemeljiteljev algebre. Njemu se lahko zahvalimo za priredbo decimalnega številčnega sistema indijskih učenjakov. Indijske številke, ki poznajo tudi ničlo, od takrat imenujemo arabske številke.

Na področju geografije in zgodovine je bil pomemben Al Masudi, ki ga označujejo za arabskega Herodota. Napisal je monumentalno delo v 30 zvezkih z naslovom *Zgodovina časa.* Pomemben je tudi Al Biruni (ok. 973–1048), Perzijec, ena največjih znanstvenih osebnosti islamskega srednjega veka. Kot ujetnik turškega sultana Mahmuda Ghaznija je Biruni delal na njegovem dvoru in ga spremljal na vojaškem pohodu v Indijo. Velja za najsijajnejšega astronoma in matematika svojega časa. Njegovo delo iz astronomije *Masudski kanon* je najpopolnejša tovrstna knjiga. V *Preživelih spomenikih minulih stoletij* nam je zapustil dragoceno zbirko zgodovinskih, etnografskih in kulturnih gradiv. Prvi pa je tudi opisal Indijo.

Za najpomembnejšega arabskega raziskovalca pa velja Ibn Batuta (1304–1377), ki je prepotoval severno in vzhodno Afriko, Bližnji vzhod, južno Rusijo, Turansko nižavje, Indijo, Sundske otoke in Kitajsko, pozneje pa še Španijo, zahodno Saharo ter porečji Senegala in Nigra.

Foto 2: Minbar, prižnica v mošeji, in mihrab, vdolbina v steni mošeje, ki označuje smer Meke.
(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

Kultura in umetnost v času Omajadov

Arabska zasedba širnih območij Prednje Azije, Sredozemlja, Osrednje Azije in Indije je pripomogla k obogatitvi izvirne arabske kulture oziroma je povzročila močno medsebojno vplivanje.

Najbolj nazorno se je islamska umetnost kazala v mošejah. Mošeje, ki so jih postavili v času prvih prerokovih naslednikov, so preprosti prostori, namenjeni molitvi. Preprost gol zid je kazal smer, v katero se naj vernik obrne. Počasi pa se je talna zasnova mošeje spreminjala. V sveti zid se je poglobila niša (mihrab), ki je kazala proti Meki, s tega prostora se je imam obračal proti vernikom. Nato se je pridružila še prižnica (minbar). V zunanjosti mošeje sta pomembna dva elementa: kupola, ki je bila simbol nebes, s čimer se je islam priključil bizantinski tradiciji, ter minaret, od koder so klicali vernike k molitvi.

Ena od posebnosti v islamski umetnosti je prepoved čaščenja katerega koli idola ali podobe, ki bi utegnilo spominjati na poganstvo predislamskega obdobja. Iz tega izhaja zavračanje vsakršnega figurativnega upodabljanja. Namesto tega so uvajali geometrij-

ske vzorce, abstraktne figure, se zatekali k pretanjenim igram z barvami ali pa so kot prvino stavbnega okrasja uporabljali arabsko in kufsko pisavo.

Značilni arabski ornamentalni motiv predstavljajo arabeske, ki so sestavljene iz volut, ki se križajo ali si sledijo v abstraktnem vzorcu, ki spominja na rastlinske oblike, sestavljene iz stebel, listov in popkov.

Arhitektura in umetnost islamskega sveta sta se razcveteli šele v času Omajadov. Umetnost Omajadov je položila temelje, na katerih se je nato razvijala večina različnih umetniških slogov. Arabski osvajalci so se oprli na kulturi, ki sta obstajali pred njihovim prihodom: helenistično in sasanidsko (perzijsko). Tako so pod vplivom umetnosti v vzhodnorimski provinci Siriji zgradili prve mošeje. Navdihnila jih je starokrščanska bazilika in to so skladno razvijali s prvotno molilnico preroka. Te osnove so dale znamenite mojstrovine, kot so Kupola na Skali, Velika (Omajadska) mošeja v Damasku ter mošeji v Kufi in Basri, ki ju več ni.

Foto 3: Mošeja Omajadov, uradno Velika damaščanska mošeja, je največja znamenitost Damaska in ena najpomembnejših mošej v islamskem svetu.
(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

Med drugimi zvrstmi umetnosti je posebno visoko mesto zavzemala književnost. Posebno mesto sta imeli obe sveti izročili, *Koran* in *Hadis*. Obe deli sta vplivali na vse preostalo književno ustvarjalno delo. Kot spomin na junaška dejanja iz časa pred islamom, časa legendarnih beduinov, se je razvilo epsko pesništvo. Temu so se pridružile nove teme, npr. hvalnice knezom, ljubezensko pesništvo. V to zakladnico islamske umetnosti so pritegnili tudi nearabske ustvarjalce, npr. sv. Janeza Damaščana.

Kultura in umetnost v času Abasidov

Islam se je pod dinastijo Abasidov odprl grškemu vplivu po zaslugi prevodov besedil velikih grških filozofov in učenjakov v arabščino. V umetnosti pa je opazen predvsem perzijski vpliv. Vpliv zlasti perzijskih izročil, ki je bil opazen že v omajadski dobi, se je pod Abasidi še okrepil in prevladal v obeh velikih prestolnicah, ki so ju ustanovili Abasidi: Bagdadu in Samari.

Kalifi so se razlikovali tudi po tem, da so si izbirali svoja glavna mesta. Tako sta poleg Bagdada še posebej cveteli mesti Raka in Samara. Med novoustanovljenimi mesti je prevzela pomembno vlogo tudi Samara, ki jo je leta 836 ustanovil severno od Bagdada kalif Al Mutasim, ki je bil tam v izgnanstvu. Mesto predstavlja enega najlepših zgledov abasidske umetnosti, saj je edino nepoškodovano mesto, ki se je ohranilo tudi po zaslugi skrbnih Herzfeldovih izkopavanj v letih 1911–1913. Sedež abasidske vladavine je bila slabih petdeset let (836–892). Mesto je še posebej znano po samarskem minaretu. Visok je petdeset metrov in ima obliko spirale. Zglede prestolnic so posnemali tudi drugod, npr. v Transoksaniji.

Po vseh mestih Srednjega vzhoda so gradili tudi monumentalne palače in mavzolejske grobnice. Znan je mavzolej Samanida Ismaila v Buhari. Zgrajen je bil med letoma 892 in 907 in povzema obliko zoroastrskega templja. Predstavlja pa klasičen zgled opečnate dekoracije, ki so jo dosegli s kombiniranjem najrazličnejših geometrijskih vzorcev iz opek. Hkrati pa predstavlja tudi vzor za poznejši razvoj nagrobnih stavb v islamskem svetu.

Posebej se je povzdignila keramika, kjer so vzore povzeli po kitajskih predlogah tangovskega obdobja. Kmalu pa se je razvila samostojna abasidska umetna obrt pološčene keramike. Največje delavnice keramičnih izdelkov so bile v Bagdadu in Samari. Značilni so tudi okrasni pasovi, kjer so uporabljali napise, zlasti priljubljene so bile sure iz

Korana ali izreki pesnikov. Tukaj zasledimo prva naznanila razvoja arabeske. Ta okrasni razplet so dopolnjevali z živalskimi ali lovskimi prizori, iz česar je črpala vsa kasnejša islamska umetnost.

Neizčrpni vzor arabske književnosti je *Koran*, ne le zaradi svoje svetosti, temveč tudi zaradi literarne dovršenosti. Nastanek arabske klasične književnosti je povezan z zlato dobo Abasidov. Sprva je arabsko prozo pospeševalo že omenjeno gibanje prevajanja spisov z vseh področij. V tej dolgi dobi se je razvilo več književnih zvrsti. Ena od teh zvrsti je adab, ki je nastal, ko so si trgovci na velike razdalje zapisovali svoje pustolovščine. Namen adaba je bil posredovati znanje na razumljiv način.

Eden največjih prvih proznih piscev arabske književnosti je bil perzijski pisec Ibn al Mukafa. Njegovo največje delo je prirejeni prevod perzijskega zapisa indijske basni z arabskim naslovom *Kakila in Dimna*. Sočasno z adabom se je razvila tudi druga književna zvrst: rimana proza (makamat), katere etično-filozofsko, celo družbenokritično sporočilo se prepleta z žanrskimi slikami. Namen te zvrsti je bilo oblikovno iskanje in zabava bralcev. Arabske pravljice najodličneje predstavlja zbirka *Tisoč in ena noč*, izjemen primerek oblik adab in makamat hkrati.

Ena najlepših cvetov na dehtečem vrtu arabske književnosti je knjiga *Dehteči vrt* avtorja Muhammada an Nefzava. V tem delu, ki je napisano v duhu indijske *Kamasutre*, se zrcali srednjeveško gledanje in znanje Arabcev o spolnosti.

Pesništvo se je na abasidskem dvoru še bolj razcvetelo kot v času Omajadov. To je v času tako imenovane arabske renesanse, obdobja največjega razcveta muslimanske poezije in kulture s središčem v Srednjem vzhodu in v Perziji. Pisali so v tako imenovanem klasičnem arabskem jeziku. Povzdigovali so ljubezen do življenja, peli so o ljubezni in vinu. Eden takih je bil Omar Hajam (ok. 1048–1122), tudi matematik in astronom, ki je po naročilu sultana Malikšaha uredil perzijsko koledarsko štetje. Velja za avtorja okoli 600 štirivrstičnic, imenovanih rubajati. Njihova misel je svobodnjaška, večidel naperjena zoper verske dogme, v proslavljanje užitkov, včasih celo v mistiko.

Med pesniki je pomemben še perzijski epik Firduzi (Firdowsi), ki je avtor najslavnejše perzijske knjige, *Knjige kraljev (Šah Name)*, pesnitve, v kateri opisuje zgodovino Perzije od mitskih začetkov do arabske osvojitve.

O tem, kako zelo so bili cenjeni pesniki, govori tudi dejstvo, da je v obravnavanem obdobju delovalo še veliko drugih pesnikov, ki so se s svojimi deli zapisali med velikane svetovne poezije, tako npr. Rudaki (Abu Abdullah Džafar), Nizami, Abu Nuvas, Attar (Farid Ad Din) in drugi.

Neločljivo povezana s knjižno umetnostjo je miniatura, ki se je dolgo obdobje razvijala le v okviru rokopisov. Arabci sprva niso imeli slikarske tradicije. Prvi primerki so bili verjetno delo kristjanov (Bizantincev in Koptov). Prve šole miniature so nastale prav v času Abasidov, ko so ilustrirali arabske prepise prevedenih del, oziroma kasneje v literarnih delih.

Poleg književnosti so na abasidskem dvoru najbolj cenili glasbo. Umetnike so nadvse častili in jih bogato plačevali.

ISLAMSKA UMETNOST PO VDORU MONGOLOV

Po invaziji Mongolov se je celotni prostor Prednje Azije vse tja do Vzhodnokitajskega morja znašel v eni državi, pod eno oblastjo. V času invazije Mongolov so bili mnogi umetniški centri v islamskem svetu uničeni. Ob koncu 13. stoletja, ko so se razmere

umirile in življenje normaliziralo, se je formirala nova umetnost. Pod vplivom kitajske umetnosti so se pojavili novi motivi v črni, modri in zeleni barvi. Fizionomije so dobile odlike mongolskega tipa: lasje, oči, poudarjene obrvi.

Zlasti v arhitekturi pa se je ohranilo staro perzijsko izročilo, in kar se je zdelo pomembno abasidskim arhitektom, je obdržalo veljavo tudi pod Mongoli. Še posebej Perzija je v tem obdobju doživela zlato dobo.

Za mongolsko arhitekturo so značilne predvsem velikanske dimenzije. Strukturne komponente so bile pomnožene in njihove funkcije različne, praznine so se povečale in kupole so bolj elegantno združene s stavbami, ki so jih kronale. Stavbe so bile v splošnem rešene golega razkazovanja veličine s harmonično kompozicijo in ornamentiko, ki je bila briljantno načrtovana in popolno izvedena.

Mahmud Gazan (Maḥmūd Ghazan, za Zahodnjake tudi Casanus; 1271–1304) velja za enega največjih perzijskih vladarjev, prav tako pa tudi za pobudnika nove in pomembne dobe v perzijski arhitekturi. Gazanov vezir je ustvaril univerzitetno mesto Tabriz, ki je združevalo štiriindvajset karavanserajev, petsto trgovin, trideset tisoč hiš, bolnišnice, lekarne, vrtove itd. Prekašal je vse primerljive komplekse na širšem prostoru tega dela sveta.

Novi vladarji Perzije so shemo seldžuške mošeje in medrese ohranili brez bistvene spremembe. Med najlepšimi mošejami tega obdobja je Petkova mošeja v Jazdu.

O značilnem mongolskem stilu pa je mogoče govoriti šele v nagrobni arhitekturi. Med najpomembnejše spomenike spada mavzolej sultana Uldžaituja (Üljaitü), ki je vladal v letih od 1303 do 1317 v bližini Ghazvina (Qazvin). Edina ohranjena stavba velikega kompleksa sestoji iz velikanske dvorane s kupolo in majhne kapele. Zanimivi so minaretom podobni masivni stolpi, ki poudarjajo osmerokotni obris strehe.

Na področju drobne umetnosti doseže fajansa v Kašanu največjo popolnost. Mongoli so poskušali doseči razcvet tudi v Reju, ki je bil pred vdorom Mongolov eno izmed najbolj cvetočih mest v Perziji. Mesto, v katerem je bila nekoč živahna trgovinska dejavnost, je v 14. stoletju povsem izgubilo vsakršen pomen. Žal si ni nikoli več opomoglo.

Največja poeta te dobe sta gotovo Sadi in Hafez. Sadi Širazi (Saʿdī) se je rodil leta 1184 v Širazu. Perzijski poet in pisatelj je največjo slavo dosegel s svojima umetninama v prozi *Rožni vrt (Gulistan)* in verzu *Sadovnjak (Bustan)*. V verzih spretno izraža moralizem in poučne misli, ki veljajo za klasičen izraz perzijske ljudske modrosti.

V naslednjem stoletju je prav tako v Širazu deloval še en pomemben perzijski pesnik, Hafez oz. Hafis (1325–1389), ki velja za enega izmed najbolj branih in cenjenih pesnikov na svetu. Po njegovi smrti je izšla zbirka skoraj 600 pesmi. Večina njegovih pesmi so gazele, znane kot *Hafezove gazele*, v katerih je opeval vino, ljubezen, življenjske radosti in lepoto narave.

To pa je tudi doba, ko je živel Dželal ad Din Rumi (Ǧalāl ad-Dīn Muḥammad Rūmī), mistični poet, ki velja za ustanovitelja reda vrtečih se dervišev. Rumi se je rodil leta 1207 in prav tako velja za enega izmed najbolj cenjenih in branih avtorjev na svetu. Rumi je avtor dela *Mathnawi*. Knjiga je mistična razlaga *Korana*. Noben pesnik ni imel tolikšnega vpliva na spiritualno življenje kot Rumi.

Med pesniki, ki so se zapisali nesmrtnosti in so živeli v obdobju pred safavidsko dinastijo, velja omeniti še Džamija (Nūr od-Dīn ʼAbd or-Raḥmān Ǧāmi, tudi Jami). Džami se je rodil leta 1414 v vasici v bližini Samarkanda.

V času mongolske invazije je živel v Perziji Nasir at-Tusi (Naṣīr ud-Dīn-e Ṭūsī; 1201–1274), ki je pridobil zaupanje mongolskih vladarjev in zato ohranil mnogo per-

zijske kulturne dediščine. Rojen v Tusu in izobražen v Horasanu je postal zelo znan filozof, teolog in astronom. Izumil je nov model planetov, povsem drugačen od Ptolemajevega, in izpopolnil znanost trigonometrije. Pod njegovim vodstvom so nastale razne konstrukcije, ki so jih prevzeli tudi drugi observatoriji v Evropi in jih je kasneje uporabil tudi danski astronom Tycho Brahe.

ISLAMSKA UMETNOST IN TIMURIDI

Nova doba perzijske umetnosti je nastopila, ko je velik del islamskega sveta zasedla vojska Timurlenka. Epske pesmi, ljubezenska lirika in epizode iz romanov so pogosto ilustrirane v različnih umetnostnih šolah. To je čas, ko so bile ustanovljene lokalne umetniške šole v Širazu, Tabrizu in v Heratu. Bogato iluminirani rokopisi kažejo na splošni umetniški stil dobe, ki se kaže tudi na izdelkih iz kovin, na tkaninah in preprogah. Timuridska umetnost je že kmalu postala ideal vzhodnoislamske umetnosti, ki je dosegla najvišji domet v obdelavi dekorativnih motivov in kompozicij.

Po razpadu mogočnega Timurlenkovega kraljestva je v umetnosti islamskega sveta nastopila t. i. timurska renesansa.

Timuridski slog je poudaril in utrdil težnje, ki so jih narekovali mogočni meceni. Najbolj impresivna dediščina tega obdobja je arhitektura. Še posebej na ozemlju današnjega Irana in Uzbekistana najdemo več čudovitih religioznih objektov. Timurlenk in njegovi nasledniki Šahruh (Shāhrukh), Ulug Beg, Baysungur (Gīāṭ al-dīn Bāysonḡor), Abu Said (Abū Saʿīd Mirza) so vladali v zlati dobi umetnosti. Pod Timurjem je Samarkand spet postal središče blišča. »*Bil sem odločen zgraditi mošejo v Samarkandu, ki ne bi imela konkurence v nobeni državi,*« je naznanil Timur. Za prestolnico je izbral rojstni kraj Samarkand. Z naropanim bogastvom in najboljšimi umetniki tistega časa ga je spremenil v najbolj bleščeče mesto Orienta.

Foto 4: Samarkand je mesto sinjih kupol, koničastih minaretov, medres, karavanserajev in palač.
(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

Samarkand, mesto v Transoksaniji (današnji Uzbekistan), v ahajmenidski Perziji, prestolnica pokrajine Sogdijane. Mesto je bilo postajališče trgovcev na svilni cesti, zato je bilo vedno cilj osvajalcev, ki so se borili za oblast nad Osrednjo Azijo. Leta 712 so se ga polastili Arabci. Leta 1220 so mesto opustošili Džingiskanovi Mongoli. Poldrugo stoletje kasneje ga je Timurlenk razglasil za svojo prestolnico. Pod njegovo vladavino in vladavino njegovih naslednikov Timuridov se je mesto prerodilo in dobilo nekaj izjemnih islamskih spomenikov.

Timurlenk in njegov vnuk Ulug Beg sta v Samarkand pripeljala številne umetnike in obrtnike iz Perzije, Indije in od drugod, ki so tu opravili izjemna dela. Tako je v dveh stoletjih tukaj nastala čudovita arhitektonska kompozicija s številnimi kupolami in elegantnimi portali, ob katerih se v nebo vzpenjajo minareti. Kupole so prekrite s turkizno modrimi keramičnimi ploščicami. Mošeje in medrese pa so okraševali z abstraktnimi geometričnimi vzorci, s podobami iz rastlinskega sveta in verzi iz *Korana*.

V tem času so pravi razcvet doživela tudi druga sosednja mesta, kot sta Hiva in Buhara. Omenjena mesta so bila v zgodovini zelo pomembna, saj so se razvijala na temelju bogastva, ki ga je prinašala trgovina na svilni cesti.

Prvi in največji preživeli perzijski spomenik iz te dobe je prelepa mošeja Goharšad (Goharshād; 1418) v Mašhadu. Njen vhod se nadaljuje v samarkadskem stilu (obok znotraj oboka). Robati minareti, podobni stolpom, se spajajo z zunanjimi vogali vhodne pregrade in se razprostirajo do tal ter skupaj z visokim temeljnim pokritjem iz marmorja dajejo celotni stavbi vtis trdnosti.

Foto 5: Timbuktu (fr. Tombouctou), mesto v zahodnoafriški državi Mali. Do 14. stoletja je bil Timbuktu cvetoče središče za čezsaharsko trgovino z zlatom in soljo, vse bolj pomembno pa je bilo tudi kot središče islamske kulture. V 14. in začetku 15. stoletja so bile tam zgrajene tri najstarejše mošeje v Zahodni Afriki: Džingereber (fr. Djingareyber), Sankore in Sidi Jahja (Sidi‹Yahia). (Foto: dr. Dragan Potočnik.)

Celotna fasada dvorišča je obdelana s poslikano opeko in mozaično fajanso. Lestvica barv vključuje prevladujoči kobaltno modro in turkizno ter belo, zeleno, rumeno, žafranovo barvo, barvo jajčevca ter svetleče črno. Vsi toni nihajo skozi številne odtenke. Jasni in živahni vzorci so spretno prilagojeni njihovi dekorativni vlogi. Vso to barvitost enkratno dopolnjujejo cvetlični in geometrični vzorci z odprto galerijo, nasprotnimi ivani, stebrišči itd. *»Ni potrebnega nikakršnega seznanjanja z drugimi stili za obravnavanje tega spomenika, saj velja tudi med današnjimi zgradbami kot najlepši primer zlitja barve in arhitekture, ki je bil kdaj zamišljen.«*

Med Timurjevimi najbolj znanimi stavbami je tudi njegova grobnica Gur-i-Mir (Gūr-e Amīr; 1404) v Samarkandu. Kupola je obogatena s 64 žlebiči v obliki kroga in prekrita s svetlo modro opeko. Tudi notranjost je prepričljiva z opažem iz alabastra, sivo-zelenim napuščem iz jaspisa, črnimi apnenčatimi nišami in marmorno ograjo.

Med pomembnimi stavbami iz obdobja Timuridov velja omeniti še medreso v Heratu, ki jo je dal postaviti Šahruh v začetku 15. stoletja (1417).

ISLAMSKI UČENJAKI V ČASU POZNEGA SREDNJEGA VEKA

Znani historični filozof Ibn Haldun (1332–1406), ki je živel v 14. stoletju v severni Afriki, je zapisal:

»Spoštovanja vredno je dejstvo, da z nekaj izjemami večina muslimanskih učenjakov, tako religioznih kot tudi znanstvenikov, niso bili Arabci. Utemeljitelj slovnice je bil Sibawaih, za njim Al-Farisi in Az-Zajjaj. Vsi so bili perzijskega rodu. Vzgojeni so bili v arabskem jeziku in so pridobili znanje skozi svojo vzgojo in s stiki z arabskimi učenjaki. Odkrili so slovnična pravila in tako postavili temelje te discipline tudi kasnejšim generacijam.

Večina učenjakov, ki so preučevali Hadis in so tako poskrbeli, da se je ohranilo učenje preroka Mohameda, so bili prav tako Perzijci ali pa Perzijci po jeziku in vzgoji. Tudi večina velikih pravnikov je bila Perzijcev. Perzijci so bili tudi tisti, ki jim je pripadala naloga ohranjati znanje in sistematično zapisovati dela drugih učenjakov. Tako je postala resnica izjave preroka Mohameda resnična, ko je dejal: 'Če bo učenje odloženo začasno na najvišji predel nebes, se bodo Perzijci dokopali do njega.'«

Znanost je bila prav tako rezervirana za Perzijce. Arabci so bili deležni izobrazbe od arabiziranih Perzijcev. To je bil razlog, da so bile sosednje dežele Perzije, kot sta Irak in Transoksanija, pod njenim kulturnim in ekonomskim vplivom.

Komentar Ibn Halduna kaže na dejstvo, da je imel Iran izjemen vpliv na islam, na Arabce in na arabski jezik.

Kakšen je bil ta vpliv na različnih področjih – od uprave in vladanja, religije in filozofije, znanosti in medicine trgovine in obrti, umetnosti do literature in jezika –, je stvar posebne obravnave.

SKLEP

Prispevek islama v zakladnico svetovne umetnosti je izjemen. Umetnost Omajadov je položila temelje, na katerih se je nato razvijala večina umetniških slogov kasnejših dinastij. Pod vplivom helenistične in perzijske umetnosti so zgradili prve mošeje. Navdihnila jih je starokrščanska bazilika in to so razvijali skladno s prvotno molilnico preroka. Te osnove so dale znamenite mojstrovine, kot so Kupola na Skali, Velika (Omajadska) mošeja v Damasku ter mošeji v Kufi in Basri.

Med drugimi zvrstmi umetnosti je posebno visoko mesto zavzemala književnost. Posebno mesto sta imeli seveda obe sveti izročili, *Koran* in *Hadis*.

V tako imenovani arabski renesansi se je na abasidskem dvoru še posebno razcvetela poezija. Pesniki so povzdigovali ljubezen do življenja, peli so o ljubezni in vinu. Eden takih je bil Omar Hajam, ki je avtor okoli 600 štirivrstičnic, imenovanih rubajati. Med pesniki je pomemben še perzijski epik Firduzi, ki je avtor najslavnejše perzijske knjige, *Knjige kraljev (Šah Name)*, pesnitve, v kateri opisuje zgodovino Perzije od mitskih začetkov do arabske osvojitve. Med velikane svetovne poezije so se zapisali še Rudaki (Abu Abdullah Džafar), Nizami, Abu Nuvas, Attar (Farid Ad Din). Največja poeta iz časa vdora Mongolov (13. stoletje) sta Saadi in Hafez. To je pa tudi doba, ko je živel Jellaludin Rumi (Dželal ad Din), mistični poet, ki velja za ustanovitelja reda vrtečih se dervišev. Neločljivo povezana s knjižno umetnostjo je miniatura, ki se je dolgo obdobje razvijala le v okviru rokopisov.

LITERATURA

Braudel, F. (1990). *Civilizacije kroz povijest*. Zagreb: Globus.
Du Ry, C. J. (1971). *Umetnost v slikah. Islamski svet*. Ljubljana: DZS.
Hafez (2003). *Zapleši z menoj. 108 divje sladkih pesmi sufijskega mojstra* (prevod Barbare Škoberne). Ljubljana: CDK, Zavod za izobraževanje, vzgojo, razvoj in kulturo.
Hajam, O. (2001). *Ruba'iyat* (prevod Tomaža Kralja). Ljubljana: Amalietti&Amalietti.
Hattstein, M., Delius, P. (2000). *Islam Art and Architecture*. H. F. Ullmann Publishing Gmbh.
Iranian Culture and Art. Cultural week of I. R. Iran. Ljubljana: Ministry of Culture.
Islamska umetnost. Beograd: Vuk Karadžić, 1980.
Lunde, P. (2005). *Islam. A Brief History*. London: Penguin Book.
Maalouf, A. (1999). *Samarkand*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
Oto-Dorn, K. (1971). *Islamska umetnost*. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
Potočnik, D. (2006). *Azija med preteklostjo in sedanjostjo*. Maribor: Založba Pivec.
Potočnik, D. (2015). *Iran, dežela med Perzijo in islamom*. Maribor: Založba Pivec.
Rubaiyat of Omar Khayyam. In the name of God. The beneficent and the merciful. Teheran, 1986.
Stierlin, H. (1996). *Islam. Volume I. Early Architecture from Baghdad to Cordoba*. Köln: Taschen.
Tanavoli, Gabbeh, P. (2004). *Art under foot*. Teheran: Yassavoli Publications.
Upham Pope, A. (1969). *Introducing Persian Architecture*. London: Oxford University Press.

Časniki:
»The Land of Poetry«. *Kayhan International*, 14. October 1971.
Sayyed Hossein Nasr. »A taste for the theoretical«. *Kayhan International*, 14. October 1971.

Dr. Dragan Potočnik

ZGODOVINSKI PREGLED ISLAMSKE CIVILIZACIJE. PREDSTAVE IN PODOBE O ISLAMU IN ORIENTU. 1. DEL

Maribor: Založba Pivec, 2020, 296 strani

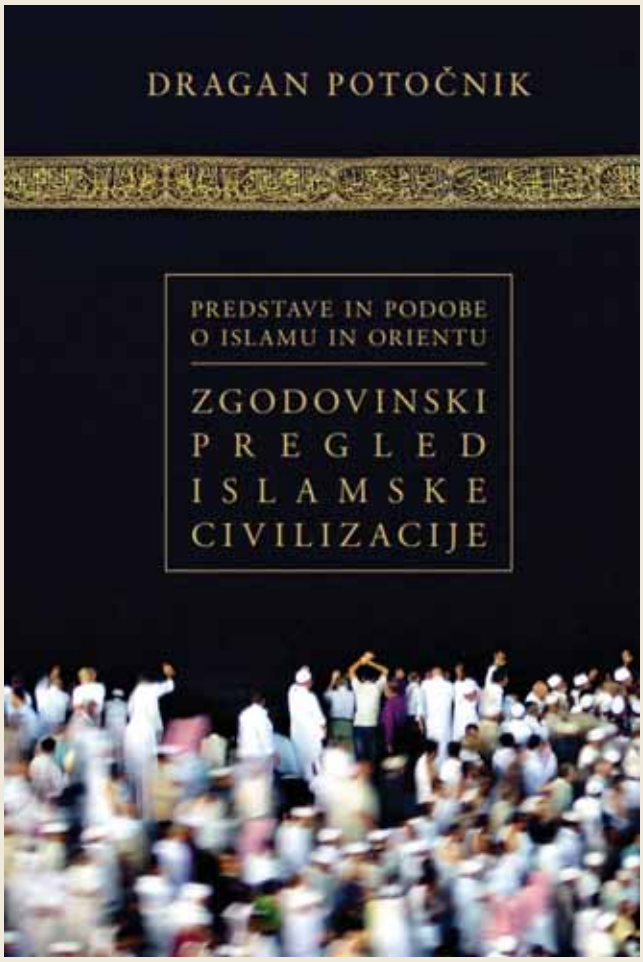

Naš zgodovinarski kolega Dragan Potočnik ni samo profesor zgodovine na mariborski univerzi, ampak je tudi uspešen pesnik in pisatelj. Poleg tega je svetovni popotnik, zlasti po Aziji in Afriki.

Svoj pisateljski talent uporablja tudi pri pisanju strokovnih in znanstvenih besedil, da so napisana v živem, slogovno bogatem in lepem slovenskem jeziku.

Svoja potovanja, zlasti tista v islamske dežele, pa izrablja za zgodovinski študij in duhovno poglabljanje v islamsko civilizacijo. O tem so izpod njegovega peresa izšle štiri knjige, tri strokovne in ena beletristična. Pred nami je zadnja, najbolj poglobljena in kompleksna o zgodovini islamske civilizacije.

Tej je zaradi svojega zgodovinskega študija in duhovnega poglabljanja tako blizu kot redko kateri Slovenec. Svoja spoznanja o tem svetovnem fenomenu, saj je islamska civilizacija druga največja v svetu, takoj za krščansko, je za nas obelodanil v zadnji knjigi, ki je hkrati tudi prva v tetralogiji o islamski civilizaciji (druga knjiga z naslovom *Umetnost in znanost islamskega sveta* je izšla leta 2021, tretja bo *Islam in zahodni svet* ter četrta *Odgovori na izzive islama*).

»Svoje predstave in vsebino islama sem spoznaval na številnih poteh od Balkana do iranskih puščav, od Črnega morja do Perzijskega zaliva. Ničkolikokrat sem prepotoval brezčasne pokrajine od Horasana do Huzestana, od Kaspijskega morja do Perzijskega zaliva, od Sredozemskega morja do Indijskega oceana. Bil sem gostujoči profesor in študent farsija na univerzi v Esfahanu,« pove o sebi in svoji duhovnosti, ki je poglobljena in strpna kot pri kakem evropskem razsvetljencu konec 18. stoletja. Toda za razliko od razsvetljencev, ki so bili *»mrtve duše«*, predvsem znanstveniki, in so se izogibali čustvom, ima profesor Potočnik poleg razuma odprto srce za ljubezen, ki ga je razkril v zgodbi med Sinian džan in Amirjem, zgodbi o ljubezni, za katero pravi, *»da takšne ni več«*.

V uvodu k svoji knjigi našteje precej obsežno svetovno literaturo, ki jo je uporabljal pri pisanju svoje knjige. V svojo antropološko zgodovinsko predstavo vključi politični, gospodarski, kulturni in duhovni razvoj islamske civilizacije po vseh deželah, kamor se je islam razširil v času svojega razvoja.

Najprej se posveti obdobju vladanja prvih štirih kalifov, nato obdobju Omajadov in vladanju dinastije Abasidov. Avtor bralca seznanja z obdobjem velike širitve islama. Po velikih osvajanjih in teritorialni ekspanziji so muslimani skušali kulturološko in znanstveno izkoristiti sosedstvo z nasledniki velikih, starih civilizacij. Njihova spoznanja so uspešno prenesli v islamsko družbo in jih tudi oplemeniti. Prevajali so dela iz znanstvenih in kulturnih zakladnic drugih civilizacij. Prevajala so se starogrška, perzijska in indijska dela. Ustanovljene so bile številne knjižnice, centri učenosti, predvsem v Bagdadu, ki je bil takrat (9. in 10. stoletje) najpomembnejše središče kulture in znanosti. Sledil je razcvet islamske civilizacije, še posebej na področju islamske duhovne kulture in mistične književnosti.

V Španijo se je zatekel član omajadske dinastije, ki je bila v političnih bojih z abasidsko dinastijo leta 750 v Damasku premagana. Arabci so začeli v skromni španski gospodarski razvoj vpeljevati nekatere nove koristne gospodarske panoge, gojenje riža, namakanje polj, sajenje agrumov in gojenje svilopreljk kot osnove za njihovo

manufakturo svile. Razvijali so tudi manufakture za proizvodnjo papirja in boljših železarskih izdelkov.

To je bilo posebej ustvarjalno obdobje, ki je pripravilo pot prodoru antičnih znanosti v Evropo. Tako je prek Judov in Arabcev Evropa spoznala antično orientalsko znanost in prek nje tudi dela mnogih starogrških učenjakov. V ta namen je bila leta 1130 v Toledu ustanovljena šola za prevajalce. To je obiskoval tudi učenjak iz naših krajev, Herman iz Karintije, ki se je tam naučil arabsko.

V kordovskem kalifatu se je razcvetela tudi umetnost, ki še danes navdušuje obiskovalca. Kdo ostane hladen po vstopu v mošejo Mezqito v Kordobi ali po vzponu na zvonik, bivši minaret mošeje v Sevillji, Giraldo. V Kordovi je bil 1126 eden največjih arabskih učenjakov Averroes (po arabsko Ibn Rušd). Bil je filozof, teolog, pravnik na visokem položaju v Kordovi. V komentarjih k Aristotelu se je zavzemal za spravo med razumom in oznanjeno vero.

Takega uspešnega vsestranskega razvoja je bilo konec leta 1258, ko so Bagdad zavzeli Mongoli in ubili zadnjega abasidskega kalifa. V veliki meri je bilo uničeno mnogo dosežkov na različnih področjih iz zlatega obdobja kalifata oz. islamske civilizacije. To je obdobje, ki je prineslo duh stagnacije v življenje do takrat zelo vitalne islamske civilizacije. Kljub temu pa smo priča pravemu razcvetu na področju umetnosti, še posebej kaligrafije in arhitekture.

Potočnik naslednje poglavje posveti prednji Aziji, predvsem osmanski državi in obnovljeni Perziji pod Safavidi v prvih stoletjih novega veka. Osmanski Turki so do sredine 15. stoletja zasedli vse balkanske države, leta 1526 pa še zgodovinsko Ogrsko. Poleg tega so zagospodarili južni Rusiji, Arabskemu polotoku, deželam na južni obali Sredozemlja. Njihov imperij je postal vodilna islamska sila. Odlikoval se je po mogočni vojski, v vseh drugih področjih pa se ni mogel meriti s prejšnjimi islamskimi silami, ki so s svojo znanostjo in umetnostjo, pa tudi mnogimi gospodarskimi panogami močno vplivale na okoliške dežele. Za nekatere dežele, balkanske in srednjeevropske, je bil na vseh področjih velika zavorna cokla, ne samo gospodarsko in kulturno, ampak tudi socialno. Pred socialnim in političnim pritiskom Osmanov se je začela družba v balkanskih državah razvijati retrogradno podobno srednjeveški zadružni organizaciji in vaški samoupravi. Zato je slika islamske osmanske vladavine v teh deželah zelo negativno ocenjena. »*V drugih deželah, zlasti arabskih, je bila večina prebivalstva s turško oblastjo zadovoljna, saj je verjela, da je del mogočnega islamskega imperija.*« (Potočnik, str. 83)

Edina sila, ki se je upirala osmanski državi, je bila Perzija, kjer je njen vladar šah Ismail leta 1501 premagal lokalne turške poglavarje in centraliziral državo, šiitsko varianto islama pa povzdignil v državno vero. Perzijska država, v tem času resnično perzijska, se je potem več kot eno stoletje vojskovala z osmanskim imperijem in zgubljala posamezne bitke. Šele ko je šah Abas Veliki angažiral angleškega pustolovca, ki je poznal angleški vojaški sistem, za reorganizacijo perzijske vojske, so Safavidi v začetku 17. stoletja uspeli premagati turške Osmane. V Perziji se je pod šahom Abasom Velikim začel uspešen gospodarski razvoj, ki je potegnil za seboj tudi umetnost. Njena največja stvaritev je prestolnica Esfahan in njen veličastni glavni trg, ki ga obkrožajo številne mošeje s turkiznimi kupolami. Zaradi te lepote je takrat nastalo reklo: *Esfahan je pol sveta.*

Potočnik je dobro drugo polovico knjige posvetil razvoju v islamskem svetu v 18. in 19. stoletju. To obdobje nekateri islamski avtorji imenujejo začetek moderne dobe. To oznako pa je treba revidirati, če hočemo razvoj v islamskih deželah primerjati z evropskim. V islamskih deželah je šlo za obnovo islama. Eden najradikalnejših obnovitvenih poskusov je bil vahabizem konec 18. stoletja v Savdski Arabiji. Pri njem je šlo za obnovo islama, očiščenega modernih pojavov in za vrnitev k izvornemu islamu. »*Vahabizem lahko označimo kot nazadnjaško, zaostalo, fanatično gibanje na območju Arabskega polotoka.*« (Potočnik, str. 121–122) Torej, to gibanje ni prav nič podobno evropskemu razsvetljenstvu z njegovo vero v razum in človekovo svobodo, ki je lahko rodila meščansko družbo in industrijsko civilizacijo, česar islamska obnova ni mogla.

Zadnja tri poglavja v monografiji govorijo o islamskem svetu v prvi svetovni vojni, med vojnama in po drugi svetovni vojni, V njih se avtor poleg različnih socialnih in političnih poskusov reform in pučev dotakne čisto zadnjega političnega in ideološkega gibanja skrajno reakcionarne in terorističnе narave.

Ko smo prebrali Potočnikovo knjigo, smo bili navdušeni nad množico podatkov in njihovih interpretacij, ki podajajo sliko islamske civilizacije zelo poglobljeno in strpno. Takšno knjigo lahko napiše le avtor, ki se je dolgo študijsko ukvarjal z islamom ter se mu poskušal duhovno približati in ga razumeti. Prepričan sem, da je to knjiga, ki nas seznanja s civilizacijo, ki jo manj poznamo in nam je v marsičem tuja, zato jo odklanjamo. Veseli nas, da je to poglobljeno študijo napisal Slovenec, ki je mnogo časa deloval v muslimanskih deželah in tako od blizu, vsakdanje praktično in, seveda, predvsem študiozno spoznaval islamsko religijo in njen razvoj. Njen avtor je v njej pokazal, kako se slovenska zgodovinska znanost lahko ukvarja tudi z globalnimi temami, in tako prispeval novo znanje v mozaiku poznavanja drugačnosti. S svojim strokovnim pristopom je slovenskemu občinstvu razkril drugačnost, ki je tako postala nam bližnja in zato sprejemljiva. Ta knjiga stoji ob boku del tujih strokovnjakov, ki se profesionalno poglobljeno ukvarjajo z islamsko civilizacijo.

Dr. Janko Prunk

Zgodovinski pregled islamske civilizacije. Predstave in podobe o islamu in Orientu. 1. del

Gregor Antoličič (ur.)

KAREL I. ZADNJI SLOVENSKI CESAR

Ljubljana: Cankarjeva založba, 2021, 248 strani

Morda je nekoliko nenavadno, da urednik in soavtor monografije sam napiše recenzijo, toda po drugi strani zagotovo urednik najbolje pozna kreposti, pa tudi morebitne slabosti knjige. Na tej podlagi sem se na povabilo odgovorne urednice *Zgodovine v šoli* dr. Vilme Brodnik odločil, da bom napisal recenzijo knjige *Karel I. Zadnji slovenski cesar*. Pri omenjeni monografiji gre za izjemno pomembno delo, ki v slovensko zgodovinopisje vnaša nov in poglobljen vpogled na življenje in delo cesarja Karla, ki se je v zgodovino zapisal kot zadnji Habsburžan, pod žezlom katerega smo živeli tudi Slovenci.

Obsežna monografija je nastala kot plod dela različnih avtorjev, kar kaže tudi na kompleksnost osebnosti cesarja Karla. Pri pripravi knjige je tako sodelovalo sedem slovenskih zgodovinarjev in ena zgodovinarka ter en hrvaški zgodovinar. Tako kot se to »*spodobi*« za klasično biografijo, je knjiga razporejena kronološko, in sicer od Karlovih zgodnjih let prek njegove vojaške kariere do prevzema prestola, v zadnjem delu pa se posveča Karlovemu odhodu s prestola, restavracijskim poizkusom ter seveda smrti in kot posebni zanimivosti tudi procesu beatifikacije. Karla I. je namreč leta 2004 papež Janez Pavel II. razglasil za blaženega.

Zaradi kompleksnosti obdobja, v katerem je Karel prevzel prestol, poglobljena analiza njegove vladavine ne predstavlja samo pomembne študije za poznavanje vladarja samega, ampak ima širši pomen za razumevanje slovenske zgodovine. S Karlovo vladavino oz. bolje rečeno z njenim koncem je namreč za Slovence nastopilo prelomno obdobje tranzicije iz habsburške državne tvorbe v jugoslovansko državnost. Cesar Karel je v tem kontekstu odigral pomembno vlogo, saj je na eni strani skušal rešiti svojo državo in prestol svojih prednikov, po drugi strani pa v trenutku, ko je prišlo do emancipacije posameznih narodov, te ni skušal s silo zaustaviti. V tem kontekstu je seveda simbolnega pomena zadnja avdienca tedanjega vodilnega slovenskega politika dr. Antona Korošca pri cesarju Karlu 11. oktobra 1918. Na njej je Korošec z domnevnimi besedami »*Veličanstvo, prepozno je, usoda je že odločila*« simbolno pretrgal slovensko lojalnost do »*poslednjega*« Habsburžana.

Različne vidike Karlovega življenja in vladavine so avtorji pričujoče monografije skušali predstaviti v novi luči, predvsem pa oceniti v širšem zgodovinskem kontekstu. Ob prikazu Karlovega političnega in vojaškega delovanja v ospredje stopa tudi zgodba njegovega družinska življenja s soprogo Cito, s katero sta imela osem otrok, kot tudi Karlovi mirovniški poizkusi. V obdobju po prevzemu prestola se je namreč po tajnih poteh skušal s predstavniki Antante dogovoriti za mir. Vendar so se ti poizkusi kaj kmalu izkazali za neuspešne in tako se je Karel I. v zgodovino zapisal predvsem kot Karel »*zadnji*« in ne kot npr. Karel »*mirovnik*«.

Posebno zanimiv vidik pričujoče monografije je tudi predgovor Karla Habsburg-Lothringena, cesarjevega vnuka in trenutnega vodje družine Habsburžanov. Ob tem je treba poudariti, da kljub predgovoru potomca cesarja Karla pri monografiji ne gre za nikakršno ha-

giografijo. Tako tudi cesarjev vnuk, enako kot avtorji monografije, vlogo svojega deda ocenjuje precej objektivno. Kot urednik bi lahko morda kot edino »*slabost*« knjige ocenil dejstvo, da avtorji ne stremijo k temu, da bi bralcu podali jasno stališče do tega, kakšen vladar je Karel I. dejansko bil. To dejstvo je po drugi strani nekako razumljivo, saj je pri večplastnih zgodovinskih osebnostih pogosto težko postaviti jasno ločnico pri ocenjevanju zgodovinske vloge posameznika, predvsem če slednjo poizkušamo oceniti v smislu »*črno-belo*«. Zagotovo lahko trdimo, da je Karel v mnogih vidikih svojega delovanja izstopal kot izjemno pozitivna oseba, a hkrati tudi kot šibak in neodločen vladar, ki je morda prevečkrat krmaril med različnimi strujami, namesto da bi se odločil za jasno smer svoje politike. Ker je želel ustreči vsem, je na koncu pristal na »*smetišču*« zgodovine. Toda povečano zanimanje za pripadnike dinastije Habsburžanov, ne nazadnje so v zadnjih letih na slovenske knjižne police prišle monografije o Francu Ferdinandu, Francu Jožefu, Mariji Tereziji in mehiškem cesarju Maksimilijanu, je mnoge izmed njih dokončno postavilo v slovensko zgodovinsko zavest kot naše nekdanje vladarje. K slednjim se je s pričujočo monografijo dokončno vrnil tudi Karel. Kot urednik knjige lahko k temu dodam samo še to, da upam, da bo monografija *Karel I. Zadnji slovenski cesar* spodbudila še druge slovenske raziskovalce, predvsem mlajšo generacijo med njimi, da so raziskave naših nekdanjih vladarjev pomembne za boljše poznavanje časa in sprejemanja odločitev naših prednikov.

Dr. Gregor Antoličič

Jana Babšek, Franc Wakounig

KONCENTRACIJSKO TABORIŠČE LJUBELJ/MAUTHAUSEN 1943–1945

Tržič: Tržiški muzej, 2020, 67 strani, fotografije, preglednice, zemljevidi

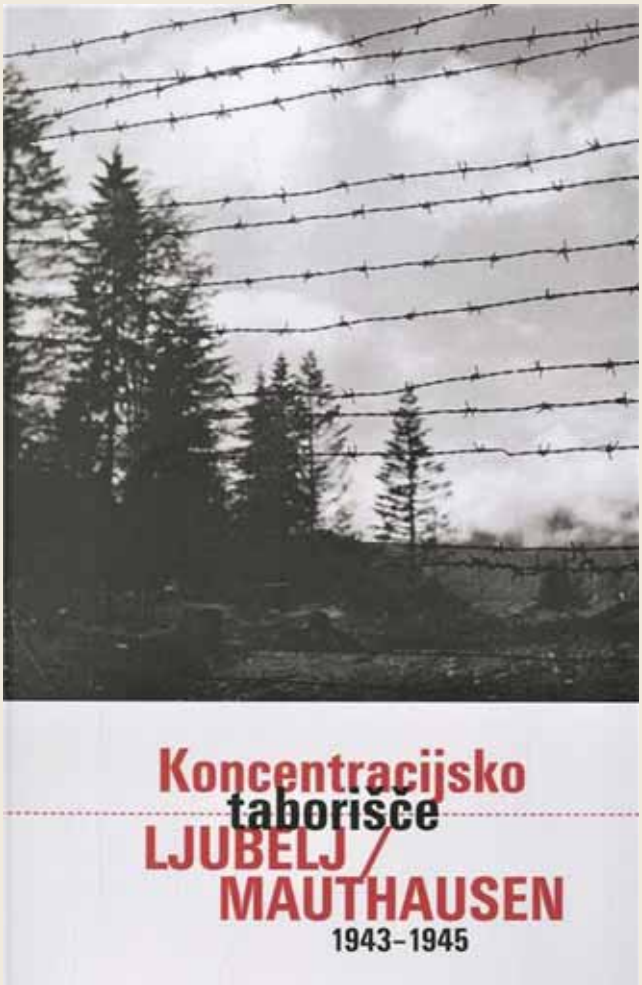

Knjiga o koncentracijskem taborišču Ljubelj avtorjev Jane Babšek in Franca Wakouniga prinaša celovit zgodovinski pregled taborišča, ki je delovalo kot zunanje koncentracijsko taborišče matičnega taborišča Mauthausen. Predstavljeni so časovnica delovanja taborišča, jetniki in njihove življenjske razmere, vodstvo taborišča, civilno taborišče, pobegi jetnikov in vloga odporniškega gibanja, značilnosti in posebnosti južnega in severnega taborišča ter pomoč domačinov.

V poglavju *Sistem koncentracijskih taborišč v času druge svetovne vojne* je opisano, kako so nemške nacistične oblasti med drugo svetovno vojno organizirale več kot 42.000 koncentracijskih taborišč, zaporov, delovnih taborišč, getov in drugih prostorov nasilja (str. 9). Taborišča so bila namenjena prevzgoji ali kaznovanju političnih in drugih nasprotnikov, ponekod tudi njihovemu pobijanju. Obstajalo je več vrst koncentracijskih taboriščih (dalje KT): za internacijo oz. prisilno namestitev civilnega prebivalstva in vojaških oseb, begunskih, kazenskih, delovnih, preselitvenih (npr. za zbiranje izgnancev pred transportom v delovna taborišča), uničevalnih taborišč (zlasti za Jude, npr. Auschwitz). Taborišča so spadala pod upravo SS (Schutzstaffel), ki jo je vodil Heinrich Himmler. Glavne kategorije zapornikov, ki so jih določile nacistične oblasti, so bile: politični, rasni, kriminalni, asocialni, delomrzneži, homoseksualci in pripadniki Jehovovih prič.

V poglavju *Koncentracijsko taborišče Ljubelj, zunanje taborišče Mauthausna* je predstavljeno matično KT Mauthausen, ki je delovalo v letih 1938–1945. Imelo je 50 zunanjih taborišč, med njimi tudi Ljubelj jug (danes Slovenija) in Ljubelj sever (danes Avstrija). KT Mauthausen je bilo uničevano taborišče III. stopnje, katerega namen je bil umoriti internirance, pogosto z gnanjem v prisilno suženjsko delo do smrti (od 198.000 jetnikov jih ni preživelo 118.000).

V podpoglavjih *Koncentracijsko taborišče Ljubelj* in *Predor Ljubelj* so razložene značilnosti KT Ljubelj, edinega taborišča, ki je med drugo svetovno vojno delovalo na Slovenskem. Bilo je eno od 968 zunanjih taborišč, obstajalo pa je še 58 matičnih taborišč. Taborišče na Ljubelju je bilo ustanovljeno leta 1943 in je delovalo do konca druge svetovne vojne. Namen ustanovitve je bila gradnja ljubeljskega cestnega predora na strateški cesti Celovec–Kranj za boljšo prometno povezavo nemškega rajha z jadranskim območjem.

V podpoglavju *Jetniki taborišča Ljubelj* je pojasnjeno, da so bili v KT večinoma zaprti politični zaporniki, v manjši meri tudi t. i. asocialni in zaporniki s kriminalno preteklostjo. Glede narodne pripadnosti je bilo največ Francozov (800), Poljakov (450) in Rusov (188). Med jetniki je bilo tudi 110 Slovencev, v manjšem številu tudi pripadnikov drugih narodnosti. Vseh jetnikov med celotnim delovanjem taborišča je bilo 1800. Nacistične oblasti so jih pripeljale iz matičnega KT Mauthausen, nekaj tudi iz begunjskih zaporov. Z delom na predoru so začeli marca 1943, decembra 1944 pa je skozi predor zapeljal prvi avtomobil. Po koncu vojne so partizani predor zaprli, za promet je bil ponovno odprt leta 1964.

V podpoglavjih Življenjske razmere jetnikov in *Ambulanti za jetnike in za esesovce* je razloženo, da so jetniki bivali v slabih življenjskih razmerah, ob slabi hrani in skromnih oblačilih so bili podhranjeni in prezebli, za obolele je bilo slabo poskrbljeno. Jetniški zdravnik je obolele pustil umreti ali jih je poslal umret v Mauthausen, nekatere je usmrtil z injekcijo bencina, na jetnikih je izvajal poskuse.

V podpoglavjih *Civilno taborišče, Odporniško gibanje in pobegi* in *poglavju Pomoč domačinov* je opisano, da so ob jetniškem taborišču zgradili še civilno, v katerega so prek delovnih uradov vpoklicali civilne delavce, zlasti iz Gorenjske. Kljub prepovedanim stikom civilnih delavcev z jetniki so stiki obstajali. Mnogi civilni delavci so jetnikom nosili hrano, pošto in informacije o dogajanju na fronti. Pomembno vlogo pri pomoči je imel civilni delavec Janko Tišler iz Tržiča, ki je o KT Ljubelj zbral tudi številne zgodovinske vire (fotografije, pričevanja idr.) in po vojni o taborišču izdal knjigo *Mauthausen na Ljubelju.* Civilni delavci so ob pomoči Osvobodilne fronte in lokalnih prebivalcev mnogim jetnikom pomagali pobegniti. Večina le-teh se je pridružila odporniškemu gibanju.

V poglavjih *Južno taborišče* in *Severno taborišče* je podrobno predstavljena struktura obeh taborišč. Južno taborišče je imelo barake za jetnike, apelplac (zbirni prostor), nogometno in boksarsko taborišče, kuhinjo (na njenem mestu je danes skupno spominsko mesto interniranih Slovencev), ambulanto, krematorij. Severno taborišče je imelo podobno strukturo, bilo pa je manjše, življenjski pogoji so bili slabši, saj je bilo zaradi lege hladnejše in oddaljeno od domačega prebivalstva, ki tako ni imelo stika z jetniki in ni moglo nuditi pomoči.

V podpoglavjih *Taborišče ob izteku druge svetovne vojne, Francoska brigada Liberté* in *Poljska brigada Stary* je orisano, da je taborišče osvobodil Kokrški odred, veliko nekdanjih francoskih jetnikov je ustanovilo brigado Liberté, poljskih pa brigado Stary, v katero so se vključili še nekateri drugi nekdanji jetniki. Brigadi sta se pridružili partizanom.

V podpoglavju *Sojenje storilcem v Celovcu leta 1947* je razloženo, da je v Celovcu proti nacističnemu vodstvu KT Ljubelj potekal sodni proces pred visokim angleškim vojaškim sodiščem. Komandanta taborišča na jugu (Jakob Winkler) in na severu (Walter Brietzke) sta bila obsojena na smrt in obešena. Zdravnik Sigbert Ramsauer je bil obsojen na dosmrtno ječo, a so ga avstrijske oblasti leta 1954 izpustile na prostost. V Celovcu je nato opravljal zdravniško prakso in umrl leta 1991.

V podpoglavjih *Po drugi svetovni vojni, Spomenik J'accuse – Obtožujem* in *Spomenik Unvergessen – Ungebrochen/ Nepozabljeni – Nezlomljeni* je pojasnjeno, da so na območju južnega taborišča slovenske oblasti kmalu po končani vojni vzpostavile spominski prostor. Leta 1954 je bil postavljen spomenik *J'accuse! – Obtožujem!,* ki je namenjen vsem žrtvam taborišča. Ob spomeniku so od postavitve potekale spominske slovesnosti. Spomenik predstavlja žrtev taborišča, ki mu še vedno utripa srce. Načrt za spomenik je izdelal arhitekt Boris Kobe, ki je tudi sam preživel Mauthausen, izdelal pa ga je umetnostni kovač Jože Bertoncelj iz Krope. Območje severnega taborišča je bilo dolgo zapuščeno, šele leta 1987 so Slovenska prosvetna društva Spodnjega Roža organizirala prvo slovesnost v spomin na žrtve. Od leta 1999 spominske slovesnosti prireja Društvo Mauthausen Kärnten/Koroška. Leta 2019 pa je bilo tudi na severni strani postavljeno spominsko obeležje *Unvergessen – Ungebrochen/Nepozabljeni – nezlomljeni,* katerega avtor je japonski kipar Seiji Kimoto.

Publikacija podaja zgoščeno informacijo o sistemu in značilnostih koncentracijskih taborišč, katerih delovanje je podrobneje predstavljeno na primeru KT Ljubelj. Knjiga vključuje vsebinsko bogato fotografsko gradivo, preglednice in zemljevide, ki se lahko vključijo v pouk kot zgodovinski viri.

Odlika publikacije je, da sta obe taborišči predstavljeni skupaj, kar še dodatno prispeva k spodbujanju kulture spominjanja na dogajanje v obeh taboriščih, učiteljem pa omogoča načrtovanje obiska spominskega območja obeh nekdanjih taborišč in veliko možnosti za obmejno sodelovanje šol.

Obe spominski obeležji predstavljata središče spominskega krajine obeh taborišč in skupaj z muzejskimi zbirkami in pedagoškimi programi za učence in dijake skrbita, da se takšni zločini proti človeštvu in človečnosti ne bi pozabili in ponovili.[1]

Dr. Vilma Brodnik

1 Obisk spominskega območja, muzejskih zbirk ter vključitev v pedagoške programe za nekdanje koncentracijsko taborišče Ljubelj jug poteka v okviru Tržiškega muzeja, ki skrbi za spominski park (http://www.trziski-muzej.si/?page_id=987&lang=sl), obisk spominskega območja nekdanjega taborišča Ljubelj sever pa poteka v okviru Društva Mauthausen Kärnten/Koroška (https://mkkk.at/).

Koncentracijsko taborišče Ljubelj/Mauthausen 1943–1945

OBMEJNO SODELOVANJE PREKMURSKIH IN PORABSKIH UČENCEV NA OSNOVNI ŠOLI TIŠINA

Leto 2022 je mednarodno leto mladih, zato smo v Prekmurskem društvu general Maister Murska Sobota načrtovali in tudi uspešno izvedli strokovno ekskurzijo porabskih učencev na Osnovni šoli Tišina in v Vrt spomina in tovarištva na Petanjce. Gostovanje porabskih učencev je potekalo v četrtek, 21. 4. 2022.

V Porabju se na šolah Dvojezični osnovni šoli Gornji Senik in na Dvojezični osnovni šoli Števanovci skupaj z vrtcem slovenskega jezika uči okrog 200 otrok. Pred dvema letoma so jih obiskali mladi iz Prekmurja, ki so se takrat na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku predstavili s kulturnim programom v prekmurskem jeziku. Takrat so si po uspešnem sodelovanju obljubili, da se v kratkem srečajo tudi v Prekmurju. Ker pa so omejitve zaradi pandemije covida-19 to v preteklih dveh letih onemogočale, je bila aktivnost izpeljana šele aprila 2022. Vsebine mednarodnega sodelovanja na obmejnem prostoru so vključevale področje lokalne zgodovine, geografskih značilnosti domače pokrajine, etnološko in kulturno dediščino, prekmurski in porabski jezik ter kulinarično dediščino. Vse to so mladi doživeli najprej na Osnovni šoli Tišina, kjer je goste s harmoniko in pesmijo *Slovenija, od kod lepote tvoje* pričakal sedmošolec Žan Gider. Učenca Julija Prejac in Alen Maček sta nato v prekmurskem jeziku povedala pesem *»V našen kraje le lipou«* … in tako povabila goste k prijetnemu doživljanju naše pokrajine. Po pozdravu ravnatelja Janka Duriča in župana občine Tišina Franca Horvata je goste pozdravila tudi predstojnica Zavoda RS za šolstvo, OE Murska Sobota Darja Farič Klemenčič, ki je poudarila, kako zelo pomembno je ohranjanje medkulturne izmenjave z institucijami in mladimi v obmejnem prostoru Slovenije in Madžarske. Gostje iz Porabja so si nato skupaj z gostitelji ogledali sodoben vrtec v sklopu Osnovne šole Tišina, šolo s čudovito okolico ter poizkusili lokalne dobrote.

Ker je dogodek organiziralo Prekmursko društvo general Maister Murska Sobota v sodelovanju z Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci, je kulturni program v nadaljevanju potekal v Vrtu spomina in tovarištva, kjer sta vse navzoče najprej pozdravila predsednik fundacije Ernest Ebenšpanger in Marjan Šiftar. Učencem iz Osnovne šole Tišina, ki obiskujejo interesno dejavnost *prekmurščina in prekmurski jezik* pod mentorstvom mag. Bernarde Roudi, so se priključili tudi učenci iz osnovnih šol Beltinci, Grad,

Kobilje in Fokovci. Tudi na teh šolah poteka že omenjena interesna dejavnost, ki jo učenci zelo radi obiskujejo. Pri tej interesni dejavnosti ustvarjajo v prekmurščini, ki je postala knjižni jezik že v 18. stoletju. Trudijo se času pozabe ohraniti številne izraze, šege in običaje, ki žal zaradi globalizacije izginjajo. Žal med mladimi v Porabju tone v pozabo tudi porabski jezik in tako so se v tem jeziku najprej predstavili gostje z Zdravljico v *»domanjen jeziku«*. Sledil je nastop učencev iz osnovnih šol Kobilje, Grad in Fokovci. Kot zadnji so v tradicionalnih prekmurskih nošah nastopili učenci iz Osnovne šole Tišina, ki so v svoji točki opisali življenje nekoč na Tišini. Čudovito je bilo slišati nastopajoče v domačem jeziku, ki je bil gostom bližji kot knjižna slovenščina, hkrati pa so nastopajoči v svojih točkah predstavili tudi marsikaterega izmed etnoloških običajev iz bogate kulturne dediščine Prekmurja. Tudi v Vrtu spomina in tovarištva je mlade pričakalo prijetno okolje številnih dreves, ki simbolizirajo kraj miru, svobode in spoštovanja. Vsi obiskovalci so poizkusili tudi prekmursko gibanico, ki je kraljica kulinarike bogate prekmurske kulinarične dediščine.

Dan se je v popoldanskem času nadaljeval v sproščenem vzdušju ob Soboškem jezeru na Ekspanu, kjer so si vsi skupaj ogledali bogato virtualno razstavo *Doživi Prekmurje*. Mlade je najbolj pritegnil virtualni polet z balonom prek dežele številnih gradov, bogate naravne in kulturne dediščine, ki so jo tokrat s pomočjo sodobne tehnike lahko doživeli v družbi štorkelj. Tako so virtualno doživeli pravi utrip Prekmurja ter se sproščeno družili ob jezeru. V sproščenem ambientu so tudi mentorji ob zaključku aktivnosti strokovno razpravljali o pomenu takšne oblike sodelovanja, še bolj pa ohranjanja domačega jezika na tej in na oni strani, kjer živijo Slovenci. Povratna informacija vseh udeležencev je bila zelo vzpodbudna, saj so vsi pohvalili dobro načrtovano aktivnost in izrazili željo, da bi takšna oblika sodelovanja v obmejnem prostoru postala stalnica. Zavedati se je treba, da samo s posredovanjem izkušenj mladim lahko ohranimo sadove preteklosti in naše bogate kulturne dediščine, kjer je na prvem mestu jezik, ki je Slovence v tej pokrajini ohranil. Za to si aktivno prizadevajo tudi v Prekmurskem društvu general Maister Murska Sobota, ki v ta namen uspešno sodeluje s konzulatom v Monoštru, Zavodom RS za šolstvo, OE Murska Sobota, s Fundacijo Šiftar na Petanjcih in številnimi drugimi institucijami. Omenjeno društvo je bilo v zadnjih sedmih letih obstoja pobudnik in tudi pokrovitelj številnih takšnih in podobnih prireditev. Sicer pa o pozitivnih vtisih pričajo tudi številne fotografije, drobec katerih je priložen.

Mag. Bernarda Roudi

Foto 3: Učenci iz Osnovne šole Tišina so v Vrtu spomina in tovarištva na Petanjcih v prekmurščini in v prekmurskih nošah opisali življenje v preteklosti. (Foto: mag. Bernarda Roudi.)

Foto 1: Ravnatelj Osnovne šole Tišina Janko Durič v družbi sedmošolk Nike, Julije in Nike pozdravlja obiskovalce. (Foto: mag. Bernarda Roudi.)

Slika 2: Učitelji in učenci iz Porabja na obisku pri prvošolcih na Osnovni šoli Tišina (Foto: mag. Bernarda Roudi.)

KONFERENCA DUH

2. KONFERENCA UČITELJEV IN UČITELJIC DRUŽBOSLOVNIH, UMETNOSTNIH IN HUMANISTIČNIH PREDMETOV Z NASLOVOM

MLADI IN USTVARJALNOST

Zbornik razširjenih povzetkov druge konference učiteljev družboslovnih, umetnostnih in humanističnih predmetov Mladi in ustvarjalnost z dne 28. junija 2022

Zbornik prinaša zakladnico ustvarjalnih in inovativnih didaktičnih idej in primerov pedagoške prakse za pouk družboslovnih, humanističnih in umetnostnih predmetov na področju:

- socialnih inovacij, ki so ključne za preživetje človeške skupnosti z novimi načini sobivanja,
- ustvarjalnih in inovativnih učnih in didaktičnih strategij za spodbujanje ustvarjalnega mišljenja,
- ustvarjalnih in inovativnih učnih okolij za spodbujanje ustvarjalnega učenja,
- ustvarjalnih učnih dosežkov, ki so rezultat ustvarjalnega mišljenja in učenja.

Zbornik je dostopen na povezavi:

https://www.zrss.si/pdf/zbornik_povzetkov_DUH_2022.pdf

Zavod Republike Slovenije za šolstvo

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE, ZNANOST IN ŠPORT

EVROPSKA UNIJA
EVROPSKI SOCIALNI SKLAD

Naložbo sofinancirata Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada.